

БУДІВНИЦТВО «СУСПІЛЬСТВА ДОБРОБУТУ» В АВСТРАЛІЇ: ШЛЯХИ І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ (1940–1970 рр.)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

БУДІВНИЦТВО «СУСПІЛЬСТВА ДОБРОБУТУ» В АВСТРАЛІЇ:

ШЛЯХИ І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ (1940–1970 рр.)

Збірник наукових праць

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

**БУДІВНИЦТВО «СУСПІЛЬСТВА ДОБРОБУТУ»
В АВСТРАЛІЇ:**

ШЛЯХИ І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ (1940–1970 рр.)

Збірник наукових праць

*За загальною редакцією
доктора політичних наук, професора
О. В. Зернецької*

Київ 2022

**Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 6 від 27 жовтня 2022 р.)**

Рецензенти:

Верменич Я. В. – член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор;
Дудко І. Д. – доктор політичних наук, професор.

Редакційна колегія:

Зернецька О. В., д.політ.н., проф. (загальна редакція);
Вітер І. І., к.е.н., с.н.с., доц. (відповідальний редактор);
Бондарець М. В., к.е.н. (технічний редактор).

Будівництво «суспільства добробуту» в Австралії: шляхи і напрями розвитку (1940–1970 рр.): збірник наукових праць. За заг. ред. д.політ.н., проф. О. В. Зернецької. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2022. 184 с.

У збірнику наукових праць представлені статті учасників міжнародної наукової конференції, присвяченої дослідженню проблем Австралії «Будівництво «суспільства добробуту» в Австралії: шляхи і напрями розвитку (1940–1970 рр.)», яка була проведена Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України» у листопаді 2021 р.

Досліджено теоретичні підходи до «суспільства добробуту» у зарубіжному та вітчизняному науковому дискурсі; проаналізовано історичні, політичні, економічні та культурно-цивілізаційні передумови формування «суспільства добробуту» в Австралії; розглянуто особливості соціального та суспільно-господарського розвитку країни (1940–1970 рр.); виділено культурні та науково-технічні аспекти побудови «суспільства добробуту» в Австралії.

Збірник становить інтерес для науковців і фахівців з проблем історії, політології, країнознавства, глобалістики, світової економіки і міжнародних відносин.

УДК 94:316.422.42+330.34(94)»1940/1970»

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.*

© Національна академія наук України
ДУ «Інститут всесвітньої історії
НАН України», 2022

ЗМІСТ

Вітальне слово Міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби учасникам Міжнародної конференції, присвяченій Австралії XX століття	5
Зернецька О. В. Зародження і розвиток системи радіо та телебачення в Австралії як важливого фактору формування національної самосвідомості (1920–1980-ті рр.)	7
Ветринський І. М. Участь Австралії у Другій світовій війні: міжнародно-політичний контекст	26
Толстов С. В. Конфігурація інтеграційних та безпекових проектів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні	40
Мартинов А. Ю. Європейська модель соціальної держави: між унікальним і універсальним	70
Цапко О. М. Держава «загального добробуту» в теоретичному та практичному вимірі: досвід для сучасної України	79
Вітер І. І. Суспільство «загального добробуту» та особливості його втілення в Австралії (1940–1970 рр.)	92
Кириченко О. В. Особливості визначення та розвитку «суспільства добробуту» в контексті досягнутого «суспільного щастя» в умовах модернізації	107
Бондарець М. В. Еволюція агрономічних методів у сільському господарстві Австралії у 1947–1975-х рр.	121
Кужельний М. О. Функціональне призначення професійних спілок у демократичному суспільстві та їхня роль у суспільно-політичних відносинах (на прикладі Австралії)	133

Мирончук О. А. Вища освіта та наукова сфера Австралії в другій половині XX ст.: традиції та тенденції	143
Перга Т. Ю. Зародження екологічного руху в Австралії: 1960–1970-ті рр	160
Дронів В. В. Туристична індустрія як суттєвий фактор становлення та розвитку економіки Австралії	170
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	182

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО
МІНІСТРА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДМИТРА КУЛЕБИ
УЧАСНИКАМ МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ,
ПРИСВЯЧЕНІЙ АВСТРАЛІЇ ХХ СТОЛІТТЯ

Вітаю організаторів та учасників міжнародної конференції, присвяченій Австралії ХХ століття.

Я вдячний Інституту всесвітньої історії Національної академії наук України та особисто директору, доктору історичних наук, професору Андрію Кудряченку за запрошення звернутися до учасників заходу із цим вітальним словом.

Цьогоріч конференція набула міжнародного статусу. Це свідчить, що інтерес українських та іноземних експертів і фахівців до австралійської тематики дедалі зростає. Її вивчення в історичній ретроспективі важливе з двох причин. По-перше, воно сприяє глибшому розумінню генези політичних та соціально-економічних процесів і етнокультурних особливостей сучасної Австралії. По-друге, розуміння історичного контексту вкрай важливе для розбудови сучасних українсько-австралійських відносин.

Я переконаний, що спільні зусилля науковців і дипломатів є важливою запорукою успішного втілення завдань зовнішньої політики, які ми цьогоріч окреслили в Стратегії зовнішньополітичної діяльності України.

Австралія – потужний міжнародний гравець, який відіграє важливу роль у регіональних та глобальних процесах, робить вагомий внесок у підтримку міжнародної безпеки та сталого економічного розвитку. Про міжнародний авторитет Австралії свідчить, зокрема, її членство у Групі двадцяти та Організації Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва.

Попри значну географічну віддаленість Австралії та України, обидві країни традиційно поєднують міцні та дружні відносини, які ґрунтуються на принципах довіри, взаємоповаги та справжнього партнерства.

В умовах російської агресії проти нашої держави Австралія залишається нашим надійним партнером на міжнародній арені, який послідовно підтримує суверенітет і територіальну цілісність України. Австралія робить це не лише словом, а і ділом. Йдеться про військову допомогу на загальну суму у 2,5 млн дол. США, запровадження санкцій проти РФ, підтримку важливих українських ініціатив в ООН, участь Австралії у Кримській платформі тощо. Ми високо цінуємо справжній вияв дружби та взаєморозуміння з боку Верхньої палати Федерального Парламенту Австралії, яка минулоріч ухвалила заяву щодо вшанування Голодомору в Україні 1932–33 років.

Додатковим важливим фактором, який об'єднує Україну та Австралію, є наявність у цій країні багатотисячної української діаспори, яка з моменту своєї появи на континенті у 40-х роках ХХ-го століття завжди докладала та докладає великих зусиль задля просування позитивного іміджу України, збереження української мови, культури та традицій.

Сьогодні Україна та Австралія мають гарні перспективи поглиблення двосторонньої співпраці, активізації науково-технічної та економічної співпраці. Вірю, що цьому процесові сприятимуть, зокрема, нещодавно створена Австралійсько-Українська бізнес-рада, а також успішна реалізація амбітного проекту «Зеніт-Австралія» у космічній галузі.

Бажаю учасникам цієї міжнародної конференції цікавих дискусій та плідних результатів. Чекаємо на корисні рекомендації та цікаві ідеї.

З повагою,

Дмитро КУЛЕБА

ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ РАДІО ТА ТЕЛЕБАЧЕННЯ В АВСТРАЛІЇ ЯК ВАЖЛИВОГО ФАКТОРА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ (1920–1980-ті рр.)

У статті досліджено зародження і розвиток австралійського радіомовлення (започатковано 1923 р.) і телебачення (започатковано 1956 р.). Вивчена унікальна структура австралійського телерадіомовлення, включаючи його суспільну, комерційну, комунальну, аборигенну складові. Особлива увага звернена на те, що ця телерадіомовна система сприяла зміцненню національної ідентичності, намагаючись частково мінімізувати вплив британського і американського телерадіомовлення, так само, як китайського і японського. Як протидія цим впливам була створена SBS. Аналіз її діяльності підтверджує, що це відгалуження ABC робить все можливе для задоволення потреб і смаків австралійців різного походження й посилює самоідентифікацію австралійської нації.

Ключові слова: *Австралія, становлення і розвиток національного телерадіомовлення, ABC, SBS, суспільне, комерційне, аборигенне телерадіомовлення, національна самосвідомість.*

Olga Zernetska. The Origine and Development of Radio and Television Broadcasting System in Australia as an Important Factor in the Formation of National Self-Consciousness (1920–1980). The origine and development of radio broadcasting (1923) and later television (1956) in Australia are detected in this article. The unique structure of the Australian broadcasting is investigated including public, commercial, communal and aboriginal subdivisions of it. Special attention is paid to the role of this broadcasting system to strengthen the national identity, to partially minimize the influences

of the British and American broadcasting, as well as Chinese and Japanese. To counteract these influences SBS was established. The analysis of its activity proved that this branch of the ABC does everything possible to satisfy the the needs and tastes of Australians of different origins and strengthen the self-identity of the Australian nation.

Keywords: *Australia, origine and development of national broadcasting, radio, television, ABC, SBS, public, commercial, community, aboriginal broadcasting, national self-identification.*

Австралія має другий у світі розмір доходу на душу населення. Вона відіграє важливу політичну роль в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. В Австралії ефективна економічна система господарювання, розвинене сільське господарство, промисловість, транспорт. Протягом ХХ ст. з багатьох емігрантських кіл сформувалася по суті унікальна національна культура. Це вражаючі результати. Переважна більшість австралійців отримала користь від цього зростання. Втім зростання «суспільства добробуту» пояснюється не тільки економічними факторами, а й системою цінностей, які сповідує австралійське суспільство. Платформою, на якій будувалась молода австралійська нація і австралійська система цінностей, є справедливість.

Саме за справедливість боролися робітники під час Юрекського повстання у період золотої лихоманки 1854 р., та саме справедливість була гаслом під час великих страйків моряків і стригалів вовни у 1891-му й 1894-му рр. Можна з упевненістю стверджувати, що саме боротьба робітників за справедливу оплату їхньої праці привела до того, що Австралія стала 1900-го р. самостійною федеративною державою. Одним із перших дебатів в австралійському парламенті було питання про створення арбітражного суду щодо відносин на робочому місці. В результаті 1906 р. вперше в капіталістичному світі прийняли рішення про мінімальну заробітну платню. Перше рішення стосувалося вста-

новлення прав працівників, і це було частиною тої справедливості, якої дотримується австралійська держава і про яку зараз відомо у всьому світі.

Не менш послідовною є національна система цінностей Австралії, яка побудована на справедливості і втілюється в її соціальній та культурній політиці.

Важлива складова культурної політики Австралії – її система телерадіомовлення. Сьогодні австралійські радіо і телебачення є частинами глобальної системи масовокомунікаційних зв'язків, що оперізують світ. Географічне розташування континенту наклало особливий відбиток на розвиток цих аудіовізуальних засобів комунікації.

Мета статті: дослідити виникнення, становлення та розвиток австралійського радіо та телебачення, починаючи з 1920-х по 1980-ті рр., проаналізувати специфіку цього періоду в контексті дуальної британської моделі телерадіомовлення та подальшого поширеного впливу радіотелевізійного контенту США, визначити специфіку національного австралійського радіо і телемовлення та їхню роль у формуванні національної самосвідомості.

Австралійське телерадіомовлення розвивалося здебільшого за моделлю британського, в основу якого покладено дуальну «змішану» систему телерадіомовлення, що передбачає співіснування і конкуренцію громадського та комерційного телерадіомовлення. Але не все так просто. В Австралії існує ще комунальне радіо та телемовлення, яке відіграє чималу роль у житті різних спільнот та верств населення. Воно побудовано за різними принципами: за смаками слухацької аудиторії, за культурними уподобаннями, за просвітницьким спрямуванням, за національними та расовими інтересами, за спортивними вболіваннями тощо.

Австралійське радіо досліджувалося в працях таких австралійських науковців і журналістів, як Б. Гріффін-Фолі [1; 2; 3], Р.С.Інгліс [4], А. Морган і С. Кітінг [5], Дж. Поттс [6], С. Семмлер [7] та ін. Зауважимо, що праця, присвячених австралійському радіо як в Австралії, так і за її межами, значно менше, ніж

присвячених австралійському телебаченню. І в цьому ми вбачаємо велику несправедливість. Уявіть собі зовсім рідко заселену країну, де в більшості її районів почути голос іншої людини – це вже великі радість та щастя. А у випадку, коли твій співрозмовник доброзичливий, говорить розумні речі, дає нову інформацію, намагається тебе розвеселити й радіовиставою, й піснями та жартами, й – понад усе – новинами спорту, тут вже зовсім нема про що говорити: ти не один. Нещодавно ми написали статтю під назвою «Боротьба з «Тиранією відстані»: історія транспорту в Австралії» [8]. Те саме можна сказати і про людську комунікацію: «тиранія відстані» часто робила неможливим перебування нових поселенців на віддалених земельних ділянках – як їх називають в Австралії, «станціях». Першопроходець-одинок не витримував поневіряння на чужій землі без товариша по мандрах (англ. mate – товариш), звідси й пішло слово mateship- «товариськість», яку особливо цінили в Австралії та оспівували в народних баладах і у професійних поемах і оповіданнях Генрі Лоусон, Банджо Патерсон та інші демократично налаштовані поети і письменники. Слова підтримки, голос друга були не менш важливими в австралійському буші або пустелі, ніж праця пліч-опліч на золотоносній ділянці чи оборона від бушрейнджерів (біглих каторжників-розбійників – О. З.). Тож радіомовлення в Австралії, особливо розповсюджене в глибинці, за тисячу кілометрів від великих міст і навіть від маленьких поселень, не тільки мало величезний вплив на інформаційні, просвітницькі та розважальні аспекти в житті населення, але й чинило великий моральний вплив на покращення настрою, а в цілому – сприяли пришвидшеній соціалізації австралійського суспільства.

Нормою вимови на австралійському радіо стала південно-англійська – тобто, класична вимова оксфордського звучання (Oxford English) – мова, якою розмовляють верхні прошарки Великої Британії та веде свої програми BBC і комерційне радіомовлення Британії. Вживання на радіо Austral English мова (якою розмовляють пересічні австралійці – «оссіз», як вони самі себе

називають) використовувалося тільки в передачах, де треба було підкреслити «місцевий антураж», австралійське походження героїв.

Слід відзначити, що часовий проміжок між виникненням радіо і телебачення на території континенту – майже тридцять років. Це великий період, якщо говорити про ці нові – електронні – засоби масової комунікації у 20–50-х рр. ХХ-го ст. на п'ятому континенті. Радіо одразу стало улюбленим мас медіумом австралійців. Воно несло вітиху після Першої світової війни, яка щойно закінчилася. Передачі не обмежувалися тільки класичною музикою: з гучномовців лилися запальні мелодії чарльстону і джазу. І молодь сприймала їх, оскільки вже бачила і чула їх в голлівудських фільмах. Вона вже знала, як слід під них танцювати. Здавалося б, легке і безумне життя охопило США та Західну Європу. Та 1920-ті рр. – це десятиліття гострих крайнощів і протиріч як в Сполучених Штатах, Європі, так і в Австралії. Для одних – можливих верств населення – це було так зване легке і бездумне «швидке життя»: поїздки на шикарних авто, участь у безкінечних вечірках, джазових клубах, кабаре і нова мода для жінок, яка відкривала деяку частину ноги, аби можна було танцювати чарльстон, танго, квік-вок, фокстрот. Як тут не згадати «Великого Гетсбі» Скота Фітцджеральда!

Але для інших післявоєнні роки були періодом труднощів, страждань, поневірянь і безробіття, який тільки погіршився, коли вдарила Велика депресія 1929 р. [9]. Це лише кілька штрихів, які окреслюють 1920–30-і рр., коли до Австралії прийшов новий аудіозасіб – радіо.

«23-го листопада в Сідней тисячі сімей зібралися навколо нового чудернацького пристрою. Із великою увагою всі чекали двадцятої години вечора. Рівно о 20:00 з радіоприймачів вони почули чудову музику Каміля Сен-Санса «Либідь» – частину з його музичного твору «Карнавал тварин» у виконанні Сіднейського хору. Усі, хто працював у цей момент на Сіднейській радіостанції 2 SBfor broadcasters (Sydney) Ltd, зітхнули з полегшенням, оскільки

успіх їхньої радіостанції був забезпеченим. До того ж вони випередили своїх конкурентів – радіостанцію Farmer And Co (2FC), яка розпочала своє мовлення на 5 тижнів пізніше і вийшла в ефір тільки 5 грудня 1923-го р. Невдовзі переможниця змінила свої позивні з 2SB на 2BL. А її суперниця – з 2FC на ABC Radio National» [11]. Більш, ніж рік тривали перегони між цими системами радіопослуг. Врешті-решт австралійським урядом було прийнято таке рішення: воно повторювало британську дуальну систему радіомовлення. Станції розподілялися на групи А і В. До першої належали ті, за які громадяни Австралії сплачували призначену урядом ліцензію «за користування радіопослугами». До другої – групи В – радіостанції, які отримували фінансову підтримку від введення реклами в програми свого мовлення від рекламодавців, що давало їм можливість конкурувати зі станціями групи А.

Станції класу А були державно зареєстрованими станціями, слухачі котрих сплачували за користування ними гроші. До того ж, кожна столиця штату мала ще по одній станції: 2BL, 2FC, 3AR, 7ZL, 5CL, 6WF. До кінця 1924 р. у кожній столиці штату зареєстрованих ліцензійних слухачів було 40 тис. Ця цифра подвоїлася наприкінці 1925 р. [12]. Можна зробити висновок, що дуальна система радіомовлення Австралії запрацювала, однак відмінності від BBC, безумовно, були.

Комерційні радіостанції важко переживали наслідки Великої депресії в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Велика депресія 1929-го р. негативно вплинула на їх функціонування. Чимало з радіостанцій класу В збанкрутували й були закриті.

1929-го р. уряд Австралії врешті-решт вирішив націоналізувати всі радіостанції країни і призначив контроль над програмуванням австралійській радіомовній компанії – консорціуму (ABC), в інтересах якого були, передусім, розваги населення [13]. 1 липня 1932 р. уряд сформував Австралійську телерадіомовну комісію (Australian Broadcasting Commission – ABC) [14].

У кожній зі столиць штатів ABC встановила свої офіси. За чотири роки ABC стала організацією, яка зв'язала громадське

і комерційне радіомовлення в єдину систему. До кожної радіостанції надсилалися програми мовлення, і це централізоване «Управління радіосектором» багатьом не подобалось. Одностайності у австралійських дослідників немає й досі. Одні називають 1930-ті рр. «золотою ерою» національного радіомовлення. Інші проголошують його періодом занадто суворих правил і розпоряджень, які йшли з центрального офісу АВС. Нам важко приєднатися до однієї чи іншої групи, але, виходячи з того, що в цей період в Австралії телебачення ще не було, можна вважати що розквіт радіо, яке в ці часи охоплювало майже всю територію Австралії, було чималою перемогою національного радіомовлення.

Австралійське радіопрограмування всі ці роки мало, так би мовити, сімейний характер. Існували програми для домогосподарок, які складалися переважно з «мільних опер» (так їх називали за те, що вони часто переривалися рекламою мила), мелодраматичних оповідань, легкої музики. Для дітей існували ранкові передачі, для малюків – казки перед сном. Вечір віддавався спорту, драмам, новинам.

Багато контенту для радіомовлення було британського та американського походження. Це стосується новин, класичної і переважно легкої музики, радіоп'єс, скетчів, гумористичних замальовок, комічних радіосеріалів, які могли тягнутися не один рік.

Обов'язковими були релігійні передачі. Вони йшли і в першу частину дня, і ввечері. Це могли бути церковні служби, проповіді, церковна музика. Згодом ці традиційні формати релігійних радіопередач поповнилися новими. Наприклад, «з 1931-го по 1968 рр., католицький священик Доктор Рамбл виступав із годинною передачею «Шкатулка запитань Доктора Рамбла». В цій програмі він відповідав на запитання, які ставили йому його слухачі. Подібну програму вдень вів Френк Стурдж Хартлі – тільки з англіканської точки зору» [15].

Не всі релігійні конфесії, що виступали на радіо, поважали погляди та вірування як радіослухачів інших релігій, так і цілих країн. Такий випадок був описаний дослідником австралійсько-

го радіо Пітером Строваном у його статті «Закриття радіо 5КА, січень 1941 р.», де йдеться про те, що в 1931 р. радіостанція 5КА опинилася в руках прихильників «Свідків Ієгови». У своїх ефірах вони дозволяли собі нападки на католицьку церкву, США і Британську імперію. Це відбувалося протягом двох років. Врешті-решт 1933 р. уряд Австралії заборонив мовлення 5КА. А в 1941 р. цю радіостанцію взагалі закрили на вимогу австралійської армії і флоту як таку, що несе загрозу національній безпеці Австралії. Згодом в країні було об'явлено, що організація «Свідки Ієгови» є нелегальною в Австралії [16].

Повертаючись до питання про основні формати радіо, варто відзначити, що не всі радіостанції пішли слідом за форматом сімейного програмування, або «все для всіх», як його ще називали. Особливо цим відрізнялися комерційні радіостанції. Одні станції присвячували більшість ефірного часу музиці, інші – спорту, окремі з них вели мовлення на інших мовах, ніж англійська. Все змінилося на австралійському радіомовленні з початком Другої світової війни. За вимогами воєнного часу з 1937 р. були заборонені американські та британські сценарії драм, комедій, мюзиклів, ток-шоу, тим більш новин. Наступила плідна пора для австралійських творців цих жанрів, що було зовсім непогано для розвитку національних мистецтв, особливо – мистецтва слова. Також пожвавилася діяльність австралійських композиторів усіх жанрів, які стали затребуваними на всіх радіостанціях країни. Були вжиті серйозні заходи для перекриття мовлення на Австралію неавстралійських радіомовників. Така ситуація тривала десь до 1949 р. Особливо суворою вона була на китайсько-японському напрямі.

Під час Другої світової війни австралійська ABC все менше стала покладатись на новини BBC, розвиваючи свій національний сектор новинного мовлення, що, безумовно, пішло на користь розвитку національного мовлення в цілому. 1942 р. був виданий «Єдиний акт», який гарантував незалежність ABC та врегулював діяльність комерційного радіомовлення. Завдяки

рекламі воно процвітало. Вже в середині війни кожні дві домівки з трьох в АС мали радіоприймачі.

У післявоєнні часи політика уряду змінилася. В Австралії починало набирати обертів «суспільство загального благоденства». Одним із його маркерів стала поява в 1956 р. національного телебачення. Спочатку це призвело до певного хаосу в індустрії радіомовлення: частина драматургів, сценаристів, композиторів відвернулися від радіо і почали шукати більших творчих можливостей (і статків) на телебаченні. Але, переінакшуючи Марка Твена, «чутки про смерть радіо виявилися передчасними». Дійсно, декілька років у радіоіндустрії відбувався певний спад. Але вже «у 1960–1961-х рр. тільки три радіостанції опинилися «в мінусі», тоді як наступні роки для радіомовлення були все більш й більш успішними» [17]. Цьому сприяло декілька причин. По-перше, до радіоприймачів додалися такі нові витвори радіотехніки, як транзисторні радіоприймачі. Це була просто революція в радіоіндустрії. Радіо з сімейного засобу масової комунікації в одну мить перетворилося на предмет групового та індивідуального споживання. Тепер радіо було майже в кожній кімнаті, звучало у підлітків, на пляжі, в походах та на танцях. А що вже казати про радіоприймачі в автомобілях, які вчасно розкажуть про «пробки» на дорогах, про погоду тощо. За даними, наведеними Б. Гріффен-Фолі, «в Австралії 1962 р. кожна особа після 16 років мала свій радіоприймач» [18, р. 55]. По-друге, розцвіло комунальне /общинне радіо, аудиторія якого збільшувалася рік від року. По-третє, запрацювало аборигенне радіо, особливо в північному, центральному та південному ареалах Австралії (де пізніше буде працювати й аборигенне телебачення). По-четверте, на континенті швидко розповсюдився такий радіоформат, як ток-бек радіо (talk-back radio), яке пройшло кілька етапів становлення. Спочатку радіоведучий міг відповідати на запитання слухачів, котрі були заздалегідь записані, а згодом ретранслявалися в ефір, і ведучий на них відповідав. Потім прийшов час, коли ведучі вже вільно виходили в ефір і в режимі живого діалогу спілкувалися

із слухачами. З'явилися перші зірки ток-беку, які могли влучно, часто з гумором відповідати на будь-які запитання. За цим етапом відбулася диверсифікація жанрів: наприклад, «1958 р. першу музичну програму «Топ 40», яка перейшла у формат ток-бек, вів радіожурналіст Боб Роджерс. Слід за ним у такий формат перейшло багато музичних радіопрограм» [17, р. 264–265]. Та що вже казати про спорт або навіть про окремі його види (крикет, регони, футбол, баскетбол, волейбол, всі різновиди плавання, морські та океанські регати, віндсерфінг тощо). Австралійці – нація спортсменів. Це одна з рис автентичного населення п'ятого континенту, яка об'єднує його, починаючи з перших перемог австралійських спортсменів на міжнародних змаганнях, а потім – і на Олімпійських іграх. «Оссіз» майже століття відчували свою меншовартість по відношенню до британців, оскільки вони колись були колонією Британської імперії, і от, нарешті, вони знайшли суттєву перевагу не тільки над британцями, але й над спортсменами інших країн, особливо у водних видах спорту.

Водночас практика ток-бек радіо не була унормованою в австралійських радіомовних актах. Треба відзначити, що формат ток-бек не був австралійським відкриттям. Першими його запровадили радіожурналісти США. Особливо популярним він був там у жанрах «гарячих новин» та в спортивних передачах.

Керівництво австралійським радіосектором зрозуміло, що формат «розмовного радіо» несе з собою великий потенціал: він розширює радіоаудиторію, що, в свою чергу, притягує рекламодавців, а із збільшенням реклами до радіостанцій течуть великі гроші. Тому 1967 р. були внесені зміни до «Програмних стандартів радіомовлення», що давали змогу записувати телефонні дзвінки радіослухачів, а потім вже ретранслювати їх в радіоефір, де на них відповідали радіожурналісти. «До формату ток-бек радіо перейшли вже такі відомі на всю Австралію радіоведучі, як Норман Бенкс та Ормсбі Вілкінс, за ними потягнулися молоді радіожурналісти, такі, як Джон Лоуз та інші» [18]. Проте ера розмовних програм «наживо» була ще попереду.

За 30 післявоєнних років Австралія дуже змінилася. Підвищився добробут населення, країна з аграрної стала індустріальною. Її населення за цей період збільшилося вдвічі. Зросло національне розмаїття народів, які переселилися до Австралії. І перед радіомовленням країни постали нові завдання. Серед них таке: як задовольнити мовні потреби людей майже з усіх континентів, які ще погано знали англійську, але відчували величезну спрагу до рідної мови, до контактів із своїми співвітчизниками, які теж прибули до Австралії.

1975 р. уряд створив такий пілотний проект: були відкриті три радіостанції, передачі на яких велися різними мовами. А вже з 1978 р. почала працювати Special Broadcasting Service (SBS) – Спеціальна телерадіомовна служба, яка вела мовлення на 66 мовах світу (наприкінці першого десятиліття XXI ст. «SBS Online platform» виходила в ефір вже з програмами на 74 мовах світу [19]). Тобто, було втілено дуже прогресивне починання австралійського уряду, яке, наскільки нам відомо, ніде більше в світі не існує.

50 років по тому, як в Австралії зафункціонувало радіо, в життя аборигенів увійшло перше своє комунальне радіо. 1972 р. радіопрограми почули зі станцій 5UV в Аделаїді і недалеко від Таунсвілля, на південь від нього у Маунт Стюарт запрацювала Таунсвільська і Острівна Асоціація Медіа (TAIMA) з радіостанцією 4KIG FM. Австралійське аборигенне комунальне мовлення вважається в країні найголовнішим фактором, який сприяє розвитку культури аборигенів та збереженню їхніх мов, а також – суспільних потреб аборигенних общин і осередків.

У 1970-х рр. аборигенне радіомовлення почало розвиватися. Цей розвиток йшов від ініціатив з комунального сектору аборигенів. Але тільки у 1980-х рр. аборигенне радіомовлення набуло в їхніх осередках доволі великого поширення. З того часу аборигенне мовлення значно виросло, включаючи комунальні телевізійні станції і більш як 130 комунальних радіостанцій. Вони створили свою унікальну позицію в австралійській комунікаційній сфері.

На додаток до комунального мовлення ABC Radio почало вести програми для аборигенів та тубільних мешканців австралійських островів. Перша передача відбулася в місті Аліс Спрінгз у березні 1983 р. І цей сервіс був розповсюджений до північного Квінсленду в травні 1983 р. [20].

Тож, у 1980-х рр. Австралія має розгалужену медіа-систему. Провідну роль у ній відіграє телебачення. Австралійське телебачення, як вже було вказано, розвивалося здебільшого за моделлю британського телебачення, в основу якого покладена дуальна («змішана») система телемовлення, в якій співіснували і конкурували громадське та комерційне телебачення. За австралійськими дослідниками, можна виокремити чотири основних етапи розвитку телебачення Австралії [21].

Перший з них припадає на 1956-1963 рр., коли, поряд із функціонуванням громадського телебачення ABC в Сіднеї та Мельбурні, власники національної преси включили в коло своїх економічних і фінансових інтересів і стали контролювати комерційне телебачення (дві комерційні станції). ABC в цей період достатньо сильно залежить від британських телепрограм, а комерційне телебачення – від американського телевізійного програмного продукту.

Символічно, що телемовлення ABC розпочалося в Сіднеї та Мельбурні в листопаді 1956 р., а їхнє висвітлення Олімпійських ігор у Мельбурні стало великим стимулом для телебачення. В 1959 р. телемовлення відкрилося у Брісбені, Аделаїді та Перті.

Другий етап (1964–1975 рр.) відзначений структурною консолідацією та розквітом різноманітних телевізійних передач, виробництво яких налагодилося на п'ятому континенті. Аби хоч якоюсь мірою унаочнити розвиток класичного австралійського телебачення, ми наведемо декілька прикладів його кращих взірців у хронологічному порядку. Зупинимось на класичному форматі для телебачення – серіалах. Цікаво, що перша телевізійна серія австралійського виробництва була випущена ще до того, як в Австралії з'явилося телебачення як таке. «Пригоди Довгого Джо-

на Сільвера» – телевізійний серіал за славетною книгою Роберта Льюїса Стівенсона «Острів скарбів» – розпочали знімати за кордоном, оскільки в 1950-х рр. австралійська кіноіндустрія тільки-но робила перші кроки, освоюючи телевізійні формати. Цей серіал спершу був показаний у Великій Британії в 1957 р. і зібрав там гарні відгуки в пресі. В Австралії він почав демонструватися по ABC 1959 р. Серіал мав великий успіх і багато разів повторювався по ABC, а потім по різних комерційних телевізійних каналах Австралії аж до середини 1970-х рр. [22].

Якщо попередній телесеріал базувався на історичній пригодницькій класиці, то дія «Пригод на «Морських бризках»» була близька до глядачів 1970-х рр. Історія австралійського вдівця капітана Велла та його трьох дітей-підлітків, а також члена команди Вільяма Лесі – маорі за походженням, які подорожують на яхті «Морські бризки», є типовим сімейним серіалом, який складався спочатку з 26 серій. Телесеріал користувався надзвичайною популярністю у телеглядачів. Тому згодом були додані ще 13 епізодів. Серіал був знятий у багатьох місцевостях південного Тихого океану та Австралії, які вражають своєю красою. Зачаровували не тільки ландшафти Нової Зеландії, Фіджі, Нової Гвінеї. Майстерно виписані сценарії кожної серії. [23].

«Чудовий день в офісі» (1971 р.) може слугувати взірцем класичної ситуаційної комедії (ситкому) на австралійському телебаченні. Це гумористичний серіал, два головних героя якого втілюють протилежні якості (бездоганність у всьому одного, який бажає швидко піднятися по кар'єрних сходах, і розхристаність та непунктуальність іншого). Із серії в серію в них відбуваються кумедні ситуації як в департаменті, так і поза його межами. Багато австралійських видань оцінили цей ситком як кращий за британські, на кшталт «Доктор» або «Будь ласка, сер», які в цей час демонструвалися паралельно на комерційному телебаченні Австралії [24; 25; 26].

«Блюї» (1976–1977 рр.) – австралійський комедійний телесеріал про такого собі поліцейського – копа-Гаргантюа, який любить

смачно попоїсти, гарно випити, потеревенити із друзями, – розхитував усі стереотипи поліцейського телесеріалу, відомі до того. Про «Блюї» писали, що він за всіма стандартами непересічний серіал, відмінний від інших телесеріалів про копів. В Австралії він був показаний декілька разів. За кордоном серіал мав величезний успіх. Наприклад в Англії, Європі та Японії навіть існували «клуби фанів «Блюї» [27,28].

Третій етап (1975–1987 рр.) характеризується суспільними дебатами, присвяченими кольоровому телебаченню та змісту місцевих телепрограм; це етап подальших змін австралійської системи телебачення відповідно до урядового акту, який дозволяв будувати власні передавачі комерційним власникам ліцензій, таким чином позбавляючи їх ефективного контролю з боку держави. Це посилювало комерційну орієнтацію телебачення в Австралії, вело до послаблення функцій австралійського суспільного телебачення. Головний регулятивний механізм у галузі телерадіомовлення – ABCB (Australian Broadcasting Control Board), з 1977 р. замінений АБТ (Australian Broadcasting Tribunal), – визначив своїми основними цілями обмеження кількості реклами і зарубіжних теледрам, а також звернув особливу увагу на дитячі телепрограми та їхню якість. Подією в культурному та соціально-політичному житті Австралії цього періоду стало відкриття другого національного каналу громадського телебачення – SBS (Special Broadcasting Service), що відповідало етнічним інтересам багатокультурного населення Австралії.

Автор цієї статті, перебуваючи в Австралії в серпні 1996 р. на XX Конгресі Міжнародної асоціації медіа та комунікаційних досліджень (IAMCR) [29] і виступаючи там з доповіддю, був запрошений керівництвом SBS дати інтерв'ю для україномовної аудиторії SBS і, принагідно, був детально ознайомлений із структурою компанії і роботою основних її підрозділів.

Концепція австралійського етнокультурного телерадіомовлення відповідає етнічним інтересам населення Австралії. Паралельно з першими кроками функціонування телерадіомовної

структури SBS (спочатку велося тільки радіомовлення, 1995 р. було урочисто відзначено 20-річчя із дня його виходу в ефір) розроблялися основні принципи її діяльності, щоб органічно враховувати не тільки історичне минуле Австралії та специфіку її заселення, але й сучасний стан австралійського суспільства, його склад і багатокультурність.

Була створена «Хартія SBS», яка водночас і править за підсумковий документ, що узагальнює значний досвід діяльності SBS, і є магістральним планом на майбутнє. В «Хартії SBS» визначена головна функція корпорації: «надавати багатомовне і багатокультурне радіо- і телемовлення, яке інформує, навчає і розважає австралійців, і, роблячи це, віддзеркалює австралійське багатокультурне суспільство». За духом вона багато в чому співзвучна цілям, що проголошені тими національними каналами інших країн, які ставлять перед собою завдання відобразити багатокультурність своїх суспільств і надавати слово різним меншинам (етнічним, соціальним, сексуальним). SBS формує штат співробітників компанії з представників тих національних меншин, мовами яких ведуться радіо- і телепрограми [30].

Політика SBS спрямована передусім на задоволення комунікаційних потреб австралійського багатокультурного суспільства, включаючи етнічні спільноти, аборигенів і островітян Торресової протоки. SBS ставить перед собою завдання показати внесок різних культур у поступ австралійського суспільства і підтримувати розуміння та сприйняття культурного, мовного і етнічного розмаїття австралійського народу, а також – сприяти збереженню й розвитку мов та культурних традицій.

Керівництво корпорації усвідомлює свої обмежені можливості, тому завдання інформувати, навчати й розважати аудиторії етнічних меншин в «Хартії» обумовлюється фразою «наскільки це практично можливе» [31].

Для SBS принципово важливим аспектом діяльності є гармонійне входження в інформаційний простір Австралії. Корпорація бачить своє завдання в тому, щоб сприяти розмаїттю націо-

нального телерадіомовлення, особливо беручи до уваги внесок в це Австралійської телерадіомовної корпорації (ABC) і сектору комунального телерадіомовлення. SBS відводить собі роль соціально-культурного фактору, який збільшує спектр можливостей австралійського телебачення і радіо та відображає природу австралійського суспільства, що змінюється, оприлюднюючи різні точки зору [32].

Особливий інтерес являє мовна політика корпорації. Питання розподілу кількості ефірного часу на радіо і телебаченні вирішується з урахуванням чисельності етнічних меншин. Найбільші етнічні групи мають відповідно більше ефірного часу. Наприклад, сума тижневого радіомовлення в'єтнамською, грецькою та італійською мовами становить 35 годин, арабською – 26, китайською – 20, німецькою і польською – 19, турецькою – 17, македонською, португальською, російською, філіппінською, французькою – 13, сербською і хорватською – 12, угорською – 9, івритом, ідиш, корейською, українською – 7, вірменською, латвійською, гінді – 5. Разом з тим, малі етнічні групи дістають менше ефірного часу: тільки одну годину на тиждень працює радіомовлення ассирійською і болгарською мовами [33; 34].

Телемовлення в SBS йде 56 мовами, але співвідношення тут не тільки мовне: враховуються і регіональні критерії. Тому такий суттєвий розрив у показниках, що розкривають процентне співвідношення телепередач однією конкретною мовою до загального програмного часу. Найбільша кількість телепрограм йдуть англійською мовою – 16, 4%.

Визначальними для корпорації, як записано в «Хартії SBS», є визнання, популяризація, дослідження і підтримка культурної різноманітності в австралійському суспільстві. Одним із принципів засобів досягнення цієї мети стало не тільки створення телепрограм різними мовами, але й супровід цих програм субтитрами англійською мовою. Це суттєво для глядацької аудиторії телекомпанії і є основним елементом соціальних завдань, які вирішує SBS.

Аналіз програм SBS за категоріями засвідчує превалювання новин (16,45%), художніх фільмів (21,60%), документальних фільмів (13,96%), навчальних програм (13,53%). Це закономірно, бо саме ці види програм обов'язково йдуть мовами етнічних меншин, надаючи необхідний мінімум для задоволення їхніх культурних потреб.

Імідж корпорації SBS в очах її глядачів і слухачів досить високий. Це підтверджують відповіді респондентів, 65,5% яких вважають, що вона є дійсною альтернативою іншим телекомпаніям; 77,5% – що вона показує програми, зроблені в Австралії та за її межами; 62,3% – що вона відкриває вікно в світ; 56,7% – що вона розбуджує думку і стимулює її; 76,2% – що вона розважальна, 73,4% – що вона інформаційна; 65,8 % – що вона розумна [35].

Досвід створення і функціонування австралійського багатокультурного телерадіомовлення SBS особливо цікавий у зв'язку з активізацією етнокультурних процесів у багатьох країнах світу.

Початок і наступний розквіт функціонування відео (VCRs) і супутникового телебачення поставили нові питання перед австралійською національною регулятивною системою. З 1982 р. дискутується пропозиція про введення платного телебачення (Pay-TV) [36].

Четвертий етап розвитку телебачення Австралії розпочався 1987 р. Для нього характерні ознаки зростаючої зрілості національної телеіндустрії, про що свідчать прийняті 1987 р. закони, які обмежують одночасну монополію в сфері преси і телебачення з максимумом охоплення аудиторії до 60% населення Австралії будь-якою однією станцією або телемережею. 1992 р. АБТ був замінений новою регулятивною структурою в галузі телерадіомовлення – АВА (Australian Broadcasting Authority). Економічні важелі почали превалювати як засіб досягнення соціальних цілей. Так, у сферу регулювання медіа-індустрії була залучена Комісія з торговельної практики (Trade Practices Commission), визначаючи володіння та контролюючи роботу телемовлення, яке стало набувати в 1977–1978 рр. індустріальних рис глобального характеру не без

могутнього впливу News Corporation Руперта Мердока [36, с. 37, 58, 60–61, 64–71, 81, 90–92, 110, 129, 140, 143, 167, 223, 282, 311, 324, 330; 38, с. 57, 67, 117, 120 127, 151 155, 200 225, 235 238, 253], а також видавничої і телевізійної мережі Керрі Пекера [37, с. 110; 38, с. 191–121]. Також розпочалося введення платного телебачення.

Висновки. Тож, підбиваючи підсумки становлення і розвитку радіо і телемовлення в 1920–1980-х рр., можна з упевненістю стверджувати, що в Австралії відбувся повноцінний етап становлення і розквіту національної електронної медіа-системи, яка у зазначений період часу належала до найрозвиненіших масово-комунікаційних систем у світі.

Її своєрідність, відмінність від подібних структур в інших країнах полягає і в тому, що Австралія як держава-континент має таку величезну територію і такий рельєф, який великою мірою ускладнював безперешкодне встановлення і функціонування систем радіо, а згодом – телемовлення.

Велику проблему несли впливи британської та американської індустрій телерадіомовлення, оскільки кожна з них хотіла б в ідеалі домінувати в австралійському інформаційно-комунікаційному просторі, якщо не монополізувати телерадіомовну систему Австралії.

В той же період нарощували свої впливи на австралійський континент медіа-системи КНР та Японії. Перед австралійським телерадіомовленням стояло завдання протидії іншим, неавстралійським, мовникам, а найголовніше – забезпечення культурних потреб багатонаціонального населення країни.

Створення спочатку дуальної системи телерадіомовлення, згодом – додавання до неї комунального/общинного мовлення, потім – SBS і аборигенного мовлення зробило її унікальною, посилило можливості австралійської медіа-системи задовольняти потреби найбільшої частини населення держави, яка давно стала мультикультурною, але разом із тим великою мірою завдяки радіо і телебаченню відчуває себе єдиною австралійською нацією і з гордістю називає себе австралійцями («оссіз»).

Використані джерела та література:

1. Griffen-Foley B. Australian Commercial Radio, American Influence – and the BBC. *Radio and Television*. 2010. № 3(33). P. 337–341.
2. Griffen-Foley B. Australian Commercial Radio, American Influence – and the BBC. *Radio and Television*. 2010. № 3(33). P. 337–355.
3. Griffen-Foley B. From the Murrumbidgee to Mamma Lena: Foreign Language Broadcasting on Commercial Radio. Part I. *Journal of Australian Science*. 2006. № 30(88). P. 51–60.
4. Inglis R. S. This is the ABC – The Australian Broadcasting Commission 1932 – 1938. 2006. P. 16–42.
5. Moran A., Keating C. The A to Z of Australian Radio and Television. Scarecrow Press, 2009. P. 37–53.
6. Potts J. Radio in Australia. Sydney: NSW Press. 1989. P. 23–49.
7. Semmler C. The ABC: Aunt Sally and Sacred Cow. Melbourne: Melbourne University Press, 1981. 234 p.
8. Зернецька О. В., Дронів В. В. Боротьба з «Тиранією відстані»: історія транспорту в Австралії. *Зовнішні справи*. 2021. № 3-4. С. 21-27. DOI:<http://doi.org/10.46493/2663-2675-2021-3-4-4>
9. Early Radio Broadcasting. p.1. URL: <https://dl.nfsa.gov.au/module/1656>
10. Early Radio Broadcasting. p.2. URL: <https://dl.nfsa.gov.au/module/1656>
11. The History of Australian Radio. URL: http://media.adelaide.edu.au_
12. Celebrating 100 Years of Radio *History of the ABC Radio*. Australian Broadcasting Corporation. 3 October 2007. Sydney.
13. Langdon J. The History of Radio in Australia. Sydney. 1996.
14. ABC Celebrates 80 Years of Broadcasting. *Australian Broadcasting Corporation*. 1 July 2012. Sydney.
15. Griffen-Folley B. Radio Ministries: Religion on Australian commercial radio from 1920s to 1960s. *Journal of Australian Religious History*. 2008. № (32)1. P. 31–54.
16. Strawan. P. The Closure of Radio 5KA, January 1941. *Australian Historical Studies*. 1985. № 21. P. 550–564.
17. Griffen-Folley B. Changing Stations: The Story of Australian Commercial Radio. Sydney: UNSW Press, 2009. 529 p.
18. Gould E. Talk-Back Radio and the Open-Line: A History of Commercial Talk-Back Radio in Australia. Masquarie University, 2012. P. 78.
19. SBS 30 Year Anniversary. Connected to the World. URL: <http://www.sbs.com.au/aboutus/our-story/index/id/15/h/Online>
20. Indigenous broadcasting. URL: <http://www.australia.gov.au/about-australia /australian-story/indigenous-broadcasting>
21. Cunningham S. and Sinclair J.(eds). Floating Lives: The Media and Asian Diasporas. Brisbane: University of Queensland Press, 2000. P. 14–15.
22. *TV Eye*. No. 3. October 1994.
23. Gunn John. Seaspray. The Spoils of War and Seaspray. London. Armada

- Paperbacks by May Fair Books. 1967; Gunn John. The Man who was to Reach. London: Armada Paperbacks by May Fair Books. 1967.
24. *The Australian*. 1972. March 2.
 25. *Nation*. 1972. March 4.
 26. *TV Times*. 1972. March 11.
 27. *Melbourne Listener. In-TV*. 1976. July 17.
 28. *South Australia TV Guide*. 1976. August, 14.
 29. Зернецька О. В. Всесвітній форум дослідників масової комунікації. *Всесвіт*. 1997. № 3–4. С. 44.
 30. Special Broadcasting Service ACT, 1981 Sydney : SBS, 1991. 13 p.
 31. SBS Television: Bold, Brave, Independent. URL: <http://www.sbs.com.au/aboutus/our-story/index/id/5/h/Television>
 32. Зернецька О. В. Австралійська модель телерадіомовлення: етнонаціональні і етнокультурні проблеми. *Наукові записки. Зб-к Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Сер.: Політологія і етнологія*. 2000. Випуск 12. С. 193–201.
 33. Зернецька О. В. Українське поселення в Австралії. *Зарубежный мир*. 1991. № 21. С. 25–31.
 34. ABC and Efficiency Study. URL: <http://www.communications.gov.au>
 35. Australian Broadcasting Corporation. Act, 1983. Sydney : ABC, 1983. 21 p.
 36. Зернецька О. В. Магнати і імперії. Руперт Мердок. *Всесвіт*. 1998. № 3. С. 174–177.
 37. Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. Київ : Освіта, 1999. 352 с.
 38. Зернецька О. В. Глобальна комунікація. Київ : Наукова думка, 2017. 350 с.

УДК 94 : 327 (94) «1939/1945»

Ветринський І. М.

УЧАСТЬ АВСТРАЛІЇ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Проаналізовано міжнародно-політичні передумови вступу Австралійського Союзу до Другої світової війни. Прослідковано еволюцію відносин Австралійського Союзу з Великою Британією в контексті створення Британської Співдружності Націй та подій Другої світової війни. Розглянуто регіональний вимір Другої світової війни в рамках Азійсько-Тихоокеанського регіону,

зокрема – місце й роль в цих подіях Японії та Австралії, та США. Показано особливості впливу зовнішніх загроз на трансформацію зовнішньополітичної стратегії Австралійського Союзу, зокрема в сфері національної безпеки. Виявлено особливості підходу забезпечення національної безпеки та оборони Австралії в рамках її участі в Другій світовій війні.

***Ключові слова:** Австралійський Союз, Друга світова війна, Сполучені Штати Америки, Перл-Гарбор, Японія.*

Igor Vietrynskyi. Commonwealth of Australia in World War II: international politics context. The international political background of the entry of the Commonwealth of Australia into the Second World War are analyzed. The evolution of the relationships between the Commonwealth of Australia and Great Britain in the context of the creation of the British Commonwealth and according to events of the Second World War is considered. The regional aspects of World War II within the Asia-Pacific region is analyzed, in particular, the place and role of Japan, Australia and the United States. The features of the influence of external threats on the transformation of the foreign policy strategy of the Commonwealth of Australia are shown, in particular, in the national security sphere. The features of main approaches for ensuring of national security and defense of Australia in context of its participation in the Second World War are considered.

***Keywords:** Commonwealth of Australia, World War II, United States of America, Pearl Harbor, Japan.*

Друга світова війна стала однією з найбільш значущих подій у новітній історії людства. Масштаб насильства та кількість жертв глобального конфлікту були безпрецедентними, тож протягом багатьох десятиліть провідні держави світу робили все, щоб виключити навіть можливість повторення подібної трагедії. Проте, уроки історії демонструють тенденцію до поступової втрати своєї суспільної ваги, і сьогодні ми бачимо швидке накопичення

конфліктного потенціалу в міжнародній системі. Збройна боротьба за сфери геополітичного впливу ніколи не припинялася, і деякі держави є активними акторами цього процесу, а інші – яких більшість – змушені лише реагувати на ситуацію, яка склалася. Свого часу для Австралійського Союзу вступ до Другої світової війни – власне, так само як і до Першої світової – був визначений позицією Великої Британії, яка історично була основним військовим союзником та гарантом безпеки свого домініону. Проте, за наслідками участі у двох світових війнах, Австралія змогла суттєво покращити своє міжнародно-політичне становище, здобувши геополітичну суб'єктність та зміцнивши свої позиції в регіоні та світі.

Наша держава історично перебуває на перехресті геополітичних інтересів великих гравців, тож вивчення особливостей військового досвіду Австралії буде актуальним та доцільним з точки зору вироблення ефективної позиції України на міжнародній арені в контексті посилення зовнішніх загроз.

Метою статті є аналіз ролі Австралійського Союзу в Другій світовій війні, міжнародно-політичних передумов та наслідків участі країни в глобальному конфлікті.

Трагічні події та міжнародно-політичні підсумки Першої світової війни докорінно змінили політичну карту світу. Чимало країн постали на руїнах імперій, частина залежних територій виборолі своє право на отримання самостійності. Зокрема, активна роль британських домініонів під час Першої світової дозволила їм вимагати незалежності, яку вони зрештою отримали після декларації Бальфура, підкріпленої згодом Вестмінстерським статутом 1931 р. Однією з цих молодих країн стала й Австралія. Зважаючи на специфіку політичного та економічного укладу (віддаленість, автономія, усталені економічні відносини з Британією), для Австралії мало що принципово змінилося після отримання фактичної незалежності. Головним чином новий статус мав зовнішньополітичне значення. Проте, історична інерція була дуже сильною і напередодні Другої світової війни зовнішня політика Австралії великою мірою залишалася віддзеркаленням

британської. Тож, коли Британія оголосила Німеччині війну після її нападу на Польщу, Австралія так само підтвердила, що знаходиться в стані війни з Німеччиною.

Якщо економіка та промисловість Австралійського Союзу в міжвоєнний період активно розвивалися, то її зовнішня політика залишалася у зародковому стані. Формування австралійської позиції на міжнародній арені відбувалося в умовах цілковитої орієнтації на політику Великої Британії; це стосувалося й відношення до агресивних шовіністичних режимів Німеччини та Італії. Слідом за Лондоном Австралійський уряд наслідував його політику умиротворення агресорів, марно розраховуючи на механізми колективної безпеки та Лігу Націй. Хоча окремі австралійські політики активно закликали до більш ретельної підготовки держави до війни, подібна позиція не знаходила підтримки австралійської правлячої еліти. Одним з тих, хто найбільш активно критикував політику Гітлера й Муссоліні в Європі, був міністр закордонних справ Австралійського Союзу У. Хьюз [1]. Також, не дивлячись на зростаючу загрозу з боку агресивної японської імперії, протягом тривалого часу австралійський уряд утримувався від будь-яких активних дій, спрямованих на попередження нападу. Зокрема, під час японської агресії проти Китаю у 1937 р. замість санкцій чи ембарго було прийнято рішення «не критикувати Японію більш, ніж це буде необхідно» [2]. Австралійці були впевнені, що британські союзники зможуть забезпечити мирне небо над п'ятим континентом, тож фактично не готувалися до бойових дій на власній території. Однак усвідомлення масштабів конфлікту та ступеня загроз привели до того, що з початку 1940 р. вся країна активно розпочала перехід до військової економіки. Одночасно традиційною була готовність приймати активну участь у підтримці європейської кампанії Лондона всіма наявними засобами та ресурсами.

У 1939 р. Австралія завершила індустріалізацію: створення необхідних ключових галузей промисловості відбувалось зокрема шляхом об'єднання з промисловими компаніями на кшталт ВНР або Collins House, а також – завдяки використанню власних

технічних організацій, таких як Рада з постачання боєприпасів (Munitions Supply Board) Міністерства оборони [3].

Не дивлячись на те, що традиційно гарантом своєї безпеки австралійці вважали Велику Британію, керівництво держави розуміло, що можливості останньої є обмеженими з огляду на віддаленість та виклики в Європі, тож вже з 1930-х рр. починається активний розвиток збройних сил Австралійського Союзу. Станом на 1937 р. в розпорядженні австралійських ВМС було 12 бойових кораблів, які були укомплектовані 1050 військовослужбовцями. Бойову основу армії складали 7 дивізій зі складу сухопутних сил. Військово-повітряні сили складалися з 8 ескадрилій й 96 літаків, однак в планах було збільшити їх майже в двічі – до 17 ескадрилій з 194 літаками. Виділення значних коштів на потреби оборонної промисловості відбувалося в рамках виконання рішення Імперської конференції 1923 р., де було погоджено, що головним обов'язком кожної частини Британської імперії є забезпечення її місцевої системи оборони. Щоправда, зважаючи на розміри та географічні особливості Австралії, військовий потенціал, який вдалося накопичити, навряд чи можна вважати достатнім для ефективної оборони континенту [4, с. 126]. Відповідно з початком війни економіку країни швидкими темпами почали переводити на військові рейки. Як наслідок – до весни 1942 р. було створено достатньо озброєнь, щоб цілком укомплектувати шість піхотних дивізій. Оскільки головною загрозою австралійці цілком слушно вважали напад з боку Японії, перед військовою промисловістю стояло завдання перевершити бойовий потенціал агресивного сусіда, що й було досягнуто. Австралійська артилерія значно переважала можливості японської, протитанкові гармати могли пробивати броню будь-якого японського танка в регіоні, що значно підвищувало ціну потенційного вторгнення [3].

Австралійці підтримали Лондон одразу після оголошення ним війни Німеччині 3 вересня 1939 р., прем'єр-міністр Роберт Гордон Мензіс промовив тоді наступні відомі слова, які транслювались на кожній національній та комерційній радіостанції країни:

«Друзі австралійці, мій сумний обов'язок офіційно повідомити вас, що внаслідок наполегливості Німеччини в її вторгненні в Польщу Велика Британія оголосила їй війну, і, як результат, Австралія також перебуває у стані війни. На долю демократичного лідера не може випасти більш важке завдання, ніж зробити таке оголошення» [5]. Представники австралійського уряду були свідомі того, що Британія потребуватиме допомоги домініонів, тож Р. Мензіс у своєму зверненні наголосив, що «ця війна вбере в себе не лише солдатів та матросів, але й припаси, продовольство та гроші» [4, с. 145]. Але разом з тим в австралійців не було жодних сумнівів у справедливості своєї та британської антинацистської позиції, про що Р. Мензіс повідомив телеграмою Лондон вже наступного дня після оголошення війни. За 3 місяці в Європу відбули понад 20 000 австралійських солдат. Також для допомоги Лондону було відправлено бойові кораблі та авіацію Австралійського Союзу; перші забезпечували панування британського флоту в Середземному морі та захищали Суецький канал, а другі брали активну участь в драматичній повітряній «битві за Англію». Австралійці воювали в кампаніях проти Німеччини та Італії в Європі, Середземномор'ї та Північній Африці, а також – проти Японії у Південно-Східній Азії та інших частинах Тихого океану [6].

Дивізії Австралійських Імперських Сил, спрямовані на допомогу Великій Британії, билися у найскладніших точках Близького Сходу, Європи та Північної Африки, зокрема саме австралійці взяли міста Бардія, Тобрук та Бенгазі на узбережжі Лівії, захопивши при цьому в полон десятки тисяч італійців та велику кількість військової техніки. Крім того, під час оборони Тобруку анзакам довелося зійтися в бою з німецькими частинами Е. Ромеля, які тримали місто в облозі протягом 240 днів, доки відправлені на підтримку британські частини його не деблокували [7]. Навесні 1941 р. дивізії анзаків разом з британськими військами та солдатами Вільної Франції вступили у протистояння з силами французького режиму Віши за контроль над Сирією та Ліваном. Кампанія завершилася влітку перемогою союзників. Проте, під

час грецької кампанії, зокрема в Афінах, Коринфі та на Криті, австралійців та інших союзників спіткала невдача – зіткнення з німецькими військами закінчилося розгромом військ коаліції, під час якого австралійці втратили тисячі бійців убитими та полоненими. Три британських крейсери та шість есмінців було втрачено під час битви за Крит, а жахливу евакуацію з острова – під шквальним вогнем противника та без прикриття з повітря – порівнюють з аналогічною трагедією в Дюнкерку [7]. Після виводу основної групи австралійських військ з Північної Африки в регіоні залишилися кілька ескадрилій, які підтримували наступ британської армії в Лівії та Тунісі. Крім того, у висадці в регіоні військ союзників брали участь два австралійських військових судна.

Протягом всієї війни різні австралійські підрозділи та з'єднання брали участь в обороні Великої Британії. Під час драматичних подій «битви за Британію», коли німецька авіація прагнула здобути панування в британському повітряному просторі та забезпечити можливість повномасштабного вторгнення на територію держави, більш ніж 100 льотчиків з Австралії билися разом з британськими ВПС [8]. В період з червня 1940 р. по січень 1941 р. на території Об'єднаного королівства розміщалися дві австралійські піхотні бригади, що перебували в складі британських мобільних сил на випадок можливої висадки німців. Кілька австралійських ескадрилій захищали повітряний простір Британії від німецьких бомбардувальників та ракет Фау-2, починаючи з 1941 р. і до кінця війни. Австралійські пілоти підтримували британців також під час протистояння з німцями в Атлантиці, на їхньому рахунку більше десятка потоплених підводних човнів. Також австралійські бойові кораблі допомагали в ескортуванні караванів в цьому регіоні. Анзаки брали активну участь в стратегічному бомбардуванні Німеччини, а також здійснювали авіапідтримку під час висадки в Нормандії [9].

На початку війни Австралія опинилася в дуже непростому стратегічному становищі: з одного боку, зважаючи на союзницькі відносини та численні історико-культурні зв'язки, необхідно

було допомогти Британії в її протистоянні агресорам в Європі, однак – з іншого боку, – головною загрозою для п'ятого континенту була агресивна та експансіоністська політика Японії в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. На допомогу Британії було відправлено значну кількість бійців та техніки, але зовсім не було впевненості, що британські війська та флот зможуть ефективно допомогти Австралії у випадку нападу Японії. Якщо до 1939 р. австралійці цілком обґрунтовано розраховували на захист з боку британських союзників, то після перших кількох місяців війни, коли Лондон в Європі фактично залишився наодинці з Німеччиною та країнами фашистського альянсу, які успішно використовували всі захоплені території в якості плацдармів та баз для атаки, стало зрозуміло, що британці радше самі потребують допомоги, аніж здатні когось захистити. За цих умов уряд Австралійського Союзу почав шукати додаткових союзників, здатних посприяти в тому, щоб дати відсіч можливій японській агресії. Найбільш логічним та природнім союзником в цьому контексті виглядали США, з якими австралійці вже на початку 1940 р. інтенсифікували відносини та перемовини. Ініціатором активного зближення з Америкою був особисто голова австралійського уряду Р. Мензіс, який навіть був готовий скласти повноваження прем'єр-міністра, щоб очолити дипломатичну місію в США. Зрештою в березні 1940 р. у Вашингтоні було відкрито посольство Австралійського Союзу, що підняло відносини держав на принципово новий якісний рівень; головою дипломатичного представництва став досвідчений дипломат Р. Кейнсі [4, с. 147]. Згодом курс на зближення зі США продовжив інший голова австралійського уряду Джон Кертін.

Не дивлячись на занепокоєння австралійців, уряд США – власне так само як і британський – не розглядав війну з Японією в якості високо вірогідної перспективи. Принципова зміна американської позиції відбулася лише після атаки японців на військово-морську базу США в Перл-Гарбор, яка стала для союзників «громом серед ясного неба» та змусила Вашингтон зрозуміти, що уникнути активної участі в глобальному конфлікті не

вдасться. Вранці 7 грудня 1941 р. в 7:55 за місцевим часом 183 літаки Імператорського Флоту Японії атакували військово-морську базу США в Перл-Гарборі на острові Оаху (Гавайї). Метою атаки було знищення та пошкодження якомога більшої частини Тихоокеанського флоту США раніше, ніж він зможе відреагувати на японські операції проти британських, голландських та американських територій в Південно-Східній Азії, що тривали на той момент [10]. Перша хвиля атак почалася з бомбардування ангарів і припаркованих літаків на летовищах острова, одночасно під торпедним обстрілом опинилися військові кораблі США, пришвартовані в гавані. В перші п'ять хвилин атаки було уражено чотири лінкори, зокрема, американські бойові кораблі «Оклагома» та «Аризона». За кілька хвилин одна з бомб потрапила в порохові сховища «Аризони», і вибух потопив корабель та вбив 1177 чоловік екіпажу [11].

Після першої руйнівної атаки за півгодини пішла друга хвиля зі 170 японських літаків. Протягом двох годин було потоплено чи пошкоджено 18 американських військових кораблів, знищено 188 літаків та вбито 2403 американських військових [11]. Пізніше чимало з пошкоджених кораблів було відновлено, і вони брали участь в майбутніх боях. Головною ціллю японців були американські авіаносці Тихоокеанського флоту, але за збігом обставин всі три кораблі цього класу були відсутні в той день в Перл-Гарборі, тож уникнули будь-яких пошкоджень і пізніше стали головною потугою тихоокеанської кампанії США. До нападу на гавайську базу американських ВМС участь США обмежувалася підтримкою союзних військ зброєю та припасами відповідно до угоди по ленд-лізу, оскільки більшість американців не бажали вступати у війну. Проте вже на наступний день після атаки на Перл-Гарбор президент США Ф. Рузвельт виступив в Конгресі з закликом офіційно оголосити війну Японії, що й було зроблено годиною пізніше. Вступ американців у Другу світову змінив стратегічну ситуацію в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, на що негайно відреагувала Австралія – прем'єр-міністр країни Дж. Кертін виказав підтримку США та оголосив про свою готовність

найрадикальнішим чином переглянути військові й політичні доктрини Австралійського Союзу з метою напрацювання спільних оборонних планів з провідною роллю США, які дозволять змінити ситуацію та розбити ворога [4, с. 158].

Одразу після успішної атаки на Перл-Гарбор японці розпочали масштабну наступальну операцію в регіоні: 8 грудня імперські війська вторглися на територію Таїланду, що лежав на шляху до британських баз та територій, зокрема, у Бірмі, Малайї та Сінгапурі, захоплення яких, своєю чергою, відкривало шлях до Австралії. Того ж дня японський десант висадився в гавані Кота-Бару на півночі Малайї, де окрім британського та індійського контингенту знаходились також австралійські сили в складі 8-мої піхотної дивізії та 4-ї авіаескадрильї. Для боротьби проти цього десанту з Сінгапуру вийшли лінкор «Принс оф Уельс» та лінійний крейсер «Рипалс», але оскільки вони слідували без прикриття з повітря, то вже 10 грудня були потоплені японською авіацією, наслідком чого стало встановлення японського контролю над всією східною частиною Малайї та втрата британських сил в цьому районі [12]. 14 грудня імперськими військами було захоплено Вікторію-Пойнт в Бірмі, що поставило британців у дуже скрутне становище, оскільки там був розташований єдиний проміжний аеропорт між Індією та Сінгапуром, тож логістичні ланцюги союзників для захисту цього надважливого стратегічного порту було зруйновано [12]. 14 січня 1942 р. австралійські війська, розташовані в Малайї, вступили в бойовий контакт з японською армією, але під натиском переважаючих сил 31 січня відійшли з боями в Сінгапур. Втрати були вражаючими – до половини особового складу підрозділів дивізії. Залишки 8-ї австралійської дивізії за наказом командувача британськими військами в Сінгапурі А. Персиваля були розміщені на північно-західній ділянці острова. Так сталося, що саме на австралійській ділянці оборони 8 лютого 1942 р. після багатогодинної артилерійської підготовки та бомбардувань висадились японці. Протягом двох днів точилися запеклі бої, але стримати переважаючи імперські сили не було жодного шансу. 15 лютого Сінгапур було взято під

повний контроль японцями, що призвело до найбільшої в історії капітуляції військ під командуванням Британії – десятки тисяч індійських, австралійських та британських солдат потрапили в полон [12].

Падіння Сінгапуру, який австралійці й британці вважали головним «щитом» проти Японії, відкриває нову драматичну сторінку в історії участі Австралійського Союзу у Другій світовій війні, коли під безпосередньою агресією опинилася територія самого материка. У лютому 1942 р. одразу після взяття Сінгапуру Японія починає повітряні атаки на Північну Територію Австралії, зокрема на її столицю – місто Дарвін. 19 лютого 1942 р. відбулася перша й найбільша атака на материкову частину Австралії: 188 літаків були запущені з чотирьох японських авіаносців. Оскільки австралійській армії фактично нічого було протиставити агресорові, втрати від цього нападу були величезними: сотні людей було вбито та поранено, знищено 8 кораблів та десятки військових літаків. Атаку на Дарвін називають також «австралійським Перл-Гарбором» [13, с. 16]. Протягом наступних 20 місяців японці здійснили 64 рейди на Північну Територію, з яких 46 прийшлося на Дарвін – головну базу австралійських ВВС в цьому районі [4, с. 162].

Практично паралельно з атаками на північ австралійського материка в березні 1942 р. японці починають наземну операцію на території Нової Гвінеї, метою якої було захоплення головного австралійського адміністративного центру на острові – міста Порт-Морсбі. Взяття під контроль Папуа-Нової Гвінеї відкривало Японії прямий шлях для вторгнення на територію Австралії. Натомість австралійське військове керівництво вважало одним з принципових пріоритетів зупинити наступ японців за межами території Австралійського Союзу, тож в Новій Гвінеї агресор зустрів відчайдушний опір з боку австралійців та їхніх союзників. Хоча загальне керівництво військами здійснювали США, битви за Нову Гвінею вели здебільшого австралійські сили, причому були задіяні і сухопутні підрозділи, і авіація, і військовий флот. Спроби японців захопити Порт-Морсбі не обмежувались

сухопутною операцією, і на початку травня 1942 р. японське командування відправило велику ескадру, що включала авіаносці, для взяття під контроль адміністративного центру Нової Гвінеї. Японські сили зустрілися з флотом союзників в Кораловому морі, де й відбулася вирішальна битва. Втрати обох сторін були значними, але союзники здобули стратегічну перевагу, захистивши Порт-Морсбі та вивівши з ладу два ворожих авіаносця, які мали грати суттєву роль у подальшому просуванні японських військ в регіоні. Фактично ця битва стала поворотним моментом протистояння в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, зупинивши просування Японії на південь [14].

Боротьба за Нову Гвінею тривала до 1945 р., але вже в 1943 р. союзникам вдалося вибити японців з декількох ключових позицій, що визначило результат кампанії. Втрати японської армії на новогвінейському театрі бойових дій сягнули 200 тисяч вбитих та поранених, в той час як союзники втратили близько 15 тисяч бійців. Починаючи з 1943 р. стратегічна ситуація в районі Тихого океану змінюється на користь союзників, Японія втрачає Нову Гвінею, Філіппіни та низку інших островів, рівень загрози для Австралії суттєво знижується, і – відповідно – її участь в бойових діях також скорочується [4, с. 170].

Участь у Другій світовій війні дорого обійшлася Австралійському Союзу, в період 1939–1945 рр. до лав армії, флоту та авіації вступили понад 728 тис. чоловік, з яких 558 тис. воювали за межами батьківщини. І хоча втрати австралійської армії у Другій світовій війні були набагато меншими, аніж у Першій світовій, все одно цифри були вражаючими: так, загальна кількість загиблих, в тому числі – внаслідок хвороб та поранень, сягнула 25 тис. чоловік (проти 60 тис. у 1914–1918 рр.). Кількість поранених становила, відповідно, 23 тис. проти 155 тис. (включно з 16,5 тис. отруєних газами). Водночас, кількість полонених за період 1939–1945 рр. майже в шість разів перевищила цей показник у 1914–1918 рр. [2].

Друга світова війна стала поворотним моментом для Австралійського Союзу, ознаменувавши фактичний перехід до нової ро-

лі на міжнародній арені в якості незалежного суб'єкта міжнародних відносин. Також події Другої світової на десятиліття вперед визначили фундаментальні стратегічні орієнтири та пріоритети Австралії, зокрема, у сфері національної безпеки і оборони. Протягом кількох століть головним військовим союзником країни була Велика Британія, її військово-морський флот був гарантом безпеки континенту, а австралійські збройні сили задумувалися й створювалися як складова частина британських військ. Подібна ситуація зберігалася до початку Другої світової війни, проте вже на початковому її етапі, коли Лондону довелося зіштовхнутися з потужністю нацистської Німеччини та її союзників, стало зрозуміло, що Австралія радше буде змушена сама підтримувати колишню метрополію, аніж може розраховувати на її захист. Саме за цих умов відбулася стратегічна переорієнтація австралійських збройних сил на більш тісні союзницькі відносини зі США, які ефективно підтримали Австралію в момент японської агресії. Розвиток відносин з американцями у військово-стратегічній сфері почався у 1940 р. з відкриттям австралійського посольства у Вашингтоні, через яке Дж. Кертін у 1942 р. звернувся до США по допомогу на тлі масштабної японської агресії в регіоні в цілому та проти Австралійського Союзу зокрема. Успіхи у спільній боротьбі під час Другої світової, а також початок нового глобального протистояння – Холодної війни – спонукали Австралію у 1951 р. укласти союзницький договір зі США та Новою Зеландією, що отримав назву АНЗЮС і є актуальним і досі.

Друга світова війна стала першим та найголовнішим іспитом для молодого австралійського незалежності, який вона з честю витримала, посівши гідне місце серед країн-переможниць. Австралія стала одним з активних учасників процесу створення Організації Об'єднаних Націй. Маючи напрацьовану протягом війни спільну позицію з Новою Зеландією, австралійський уряд насамперед захищав інтереси «менших держав», виступаючи проти примату ролі «великих держав» в рамках нової глобальної організації. Період Другої світової війни став важливим етапом розвитку австралійської дипломатії. Так, протягом 1939–1940 рр.

було відкрито дипломатичні представництва Австралійського Союзу в США, Японії, Канаді та Новій Каледонії, а до кінця війни додалися місії в Китаї, Нідерландах, Малайї, СРСР, Індії, Новій Зеландії та на Тиморі. До середини XX ст. австралійські дипломатичні установи з'явилися в 24 країнах, що засвідчило утвердження нової ролі держави на міжнародній арені.

Використані джерела та література:

1. Fitzhardinge L. F. Hughes, William Morris (Billy) (1862–1952). *Australian Dictionary of Biography*. URL: <https://adb.anu.edu.au/biography/hughes-william-morris-billy-6761/> (дата звернення: 27.10.2021).
2. Малаховский К. История Австралии. URL: <http://historic.ru /books/item/f00/s00/z0000185/st011.shtml> (дата звернення: 27.10.2021).
3. Ross A. The role of Australian industrial power in the defeat of Japan in World War II. URL: <https://www.aspistrategist.org.au/the-role-of-australian-industrial-power-in-the-defeat-of-japan-in-world-war-ii/> (дата звернення: 27.10.2021).
4. Скоробогатых Н. С. История Австралии. XX век. М. : ИВ РАН, 2015. 452 с.
5. Australians in WWII // The Australian War Memorial. URL: <https://www.awmlondon.gov.au/australians-in-wwii> (дата звернення: 27.10.2021).
6. Second World War, 1939–45 // Australian War Memorial. URL: <https://www.awm.gov.au/articles/second-world-war/> (дата звернення: 27.10.2021).
7. The Rats of Tobruk, 1941 // The Australian War Memorial. URL: <https://www.awmlondon.gov.au/battles/tobruk> (дата звернення: 27.10.2021).
8. Battle of Britain. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Britain-European-history-1940> (дата звернення: 27.10.2021).
9. Battle of Britain // Australian War Memorial. URL: https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/battle_of_britain (дата звернення: 27.10.2021).
10. Hoyt E. Pearl Harbor Attack. New York/London : Sterling, 2001. 156 p.
11. What happened at Pearl Harbor? // Imperial War Museum. URL: <https://www.iwm.org.uk/history/what-happened-at-pearl-harbor> (дата звернення: 27.10.2021).
12. Pearl Harbor and the Japanese expansion, to July 1942 // Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/World-War-II/Pearl-Harbor-and-the-Japanese-expansion-to-July-1942> (дата звернення: 27.10.2021).
13. Lewis T. A War at Home. Comprehensive guide to the first Japanese attacks on Darwin. Darwin: Tall Stories, 2003. 76 p.
14. Battle of the Coral Sea // Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Battle-of-the-Coral-Sea> (дата звернення: 27.10.2021).

КОНФІГУРАЦІЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ТА БЕЗПЕКОВИХ ПРОЕКТІВ В АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ

Протягом останніх 50 років регіональні процеси в Азійсько-Тихоокеанському регіоні характеризувалися складним переплетенням тенденцій конкуренції та співробітництва.

Висунення різних проектів економічної інтеграції започаткувало тривалу дискусію навколо можливостей та переваг східно-азійської та транстихоокеанської моделей регіоналізму. Обидві названі концепції отримали часткову реалізацію у формі паралельних зон вільної торгівлі, що відображали посилення економічної взаємозалежності. При цьому фактор диференціації визначався участю чи неучастю КНР, а також різною готовністю країн регіону долучатися до стратегії стримування КНР.

Ухилившись від участі у проекті транстихоокеанського економічного співтовариства, США суттєво активізували зусилля щодо формування блокових структур. Запропонована США блокова система прагне об'єднати військові союзницькі відносини з Японією та Південною Кореєю, Чотирьохсторонній діалог з безпеки (США, Японія, Індія, Австралія) та оборонне партнерство AUKUS за участю Австралії та Сполученого Королівства.

Політика адміністрації Дж. Байдена в регіоні ґрунтується на сприйнятті Китаю як динамічного виклику, відповіддю на який має бути системне «інтегроване стримування». У рамках цього курсу в травні 2022 р. президент США Дж. Байден проголосив нову ініціативу у формі Індо-Тихоокеанської рамкової економічної угоди, покликаної запропонувати країнам Східної Азії американську альтернативу існуючим проектам економічної лібералізації. Політичне оформлення американо-китайського суперництва створює стійкі конфронтаційні рамки, які посилюють поляризацію та змушують країни регіону адаптуватися до умов нової «холодної війни».

Ключові слова: АТР, Індо-Пасифіка, АСЕАН, американо-китайські відносини, інтеграція, суперництво, поляризація, «інтегроване стримування», блокова політика.

Sergii Tolstov. The shape of integration and security projects in Asia-Pacific. Over the past 50 years, the regional processes in the Asia-Pacific have been characterized by intertwining of competition and cooperation. The promotion of various projects of economic integration started a long discussion around the possibilities and advantages of the East Asian and trans-Pacific models of regionalism. Both of these concepts were partially implemented in the form of parallel free trade areas, reflecting the growing economic interdependence. At the same time, the factor of differentiation consisted in the participation or non-participation of the PRC, as well as the different readiness of the regional states to support the containment of the PRC.

Having refrained from participating in the project of the trans-Pacific economic community, the U.S. has significantly stepped up efforts to form bloc structures. The U.S.-formed bloc system seeks to combine military alliances with Japan and South Korea, the Quadrilateral Security Dialogue (U.S., Japan, India, and Australia) and the AUKUS defense partnership involving Australia and the United Kingdom. The Biden administration's policy in the region is based on the perception of China as a pacing challenge, the answer to which should be «integrated deterrence». As part of this course, in May 2022, President Biden announced a new initiative of the Indo-Pacific Economic Framework for Prosperity, aimed to provide East Asian countries with a kind of American alternative to the existing international economic agreements. The institutionalization of the U.S.-China rivalry creates a stable confrontational framework that increases polarization and forces the regional countries to adapt to the conditions of the new Cold War.

Keywords: Asia-Pacific, Indo-Pacific, ASEAN, U.S.-China relations, integration, rivalry, polarization, «integrated deterrence», bloc strategy.

Спектр питань регіональної безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) визначається переплетенням різноспрямованих інтересів та політичною конкуренцією провідних держав, які впливають на розстановку сил і процеси міжнародної взаємодії.

Слід зазначити, що визначення просторових контурів макро-регіону АТР має значною мірою умовний характер і безпосередньо пов'язане з виникненням міжнародних організацій та неформальних структур багатостороннього діалогу, які уособлюють інтереси держав-учасниць. У цьому контексті поняття Азійсько-Тихоокеанський регіон включає 53 держави, розташовані по периметру Тихого океану, включаючи такі субрегіони, як Північно-Східна та Південно-Східна Азія, прибережну смугу Північної та Південної Америки та острівні території Тихого океану.

Поняття АТР почало використовуватися з середини 1980-х рр., витіснивши поширені раніше умовні визначення, такі як «Тихоокеанський басейн», «Тихоокеанське кільце» або «Тихоокеанське співтовариство». У листопаді 1989 р. був створений форум «Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво» (АТЕС) у вигляді першої формалізованої структури міждержавного діалогу за участю найбільш розвинених держав басейну Тихого океану (Австралія, Канада, Нова Зеландія, США, Південна Корея, Японія) та країн Південно-Східної Азії, представлених АСЕАН, пізніше розширений до 21 учасника.

Загалом протягом останніх 50 років регіональні процеси відображали вельми складний і мінливий баланс між конкуренцією та співпрацею. У широкому регіональному контексті міжнародні відносини в АТР відображають переплетення економічної взаємозалежності та конкуруючих військово-політичних стратегій основних гравців.

Ситуація в АТР визначається інтересами основних суб'єктів міжнародної взаємодії й багато в чому залежить від співвідношення їхніх потенціалів. Стрімке, за історичними мірками, посилення КНР зумовило появу в китайського керівництва намірів

очолити регіональні процеси економічної інтеграції. Іншою важливою тенденцією став перегляд військово-політичних цілей, включаючи спроби встановлення контролю над довколишнім морським простором. У свою чергу, на тлі економічного підйому Китаю ставало помітним відносне скорочення військових можливостей США в басейнах Тихого та Індійського океанів, що спонукало шукати можливості для залучення сил і ресурсів регіональних союзників та потенційних партнерів.

Мета даної статті полягає в оцінці стану та виявленні співвідношення регіональних економічних та військово-політичних проектів у регіоні АТР.

Формування мережевих структур багатосторонньої взаємодії

На розвиток економічної та політичної взаємодії між країнами АТР значною мірою вплинули ініціативи об'єднання АСЕАН щодо зміцнення миру, стабільності та процвітання в АТР. Значну роль у цьому відіграла діяльність Регіонального форуму АСЕАН з питань безпеки (з 1994 р.), спрямована на зміцнення довіри, реалізацію превентивної дипломатії, запобігання та врегулювання конфліктів. Зазначений форум об'єднує 27 учасників, включаючи 3 держави Південної Азії (Індію, Бангладеш, Шрі-Ланку) та Європейський Союз.

У розвитку багатосторонньої взаємодії значну роль відіграла модель діалогового партнерства АСЕАН з найважливішими торговими та інвестиційними контрагентами, включаючи Австралію, Велику Британію, Індію, Канаду, Китай, Нову Зеландію, Республіку Корея, Росію, США, Японію та ЄС. Примітно, що Австралія була першою країною, яка встановила партнерські зв'язки з АСЕАН ще у 1974 р.

У практичному відношенні об'єднання АСЕАН виконало виключно важливу роль як постійний фасилітатор, що сприяв розвитку мережевих зв'язків та залученню розвинених економік у рамках та поза рамками АТР до макрорегіональних інтеграційних ініціатив. Своєю чергою просування політичних та

економічних ініціатив країн АСЕАН значною мірою сприяло встановленню в Азійсько-Тихоокеанському регіоні складного переплетення різних діалогових режимів, неформальних чи різною мірою формалізованих структур багатосторонньої комунікації. Окрім Регіонального форуму АСЕАН (АРФ) з питань безпеки, найбільш широкою за представництвом структурою багатостороннього діалогу став Східноазійський саміт (САС), вперше скликаний у 2005 р. як форум лідерів країн АТР з метою обговорення широкого кола стратегічних, політичних та економічних питань. Зустрічі в цьому форматі проводяться щороку у прив'язці до зустрічей АСЕАН на найвищому рівні¹.

В умовному просторі АТР можна спостерігати паралельне просування різних проектів у сфері міждержавної політичної координації та інтеграційної взаємодії. У дещо спрощеному вигляді порівняльна оцінка заявлених цілей та завдань міжнародних організацій, що діють у рамках макрорегіону АТР, дозволяє виділити п'ять типів таких структур:

1. Регіональні організації, що декларують цілі встановлення глибоких інтеграційних зв'язків у сфері економіки, політичної та культурної взаємодії в рамках локальних співтовариств. У регіоні АТР АСЕАН є чи не єдиним прикладом організації такого типу з підтвердженими інтеграційними цілями та планами. Подібні цілі декларує також Форум тихоокеанських островів (Pacific Islands Forum, PIF), що об'єднує 13 держав та територій у південній частині Тихого океану. У свою чергу, міжурядова Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (South Asian Association for Regional Cooperation, СААРК) є вкрай слабким організаційним аналогом, покликаним забезпечити взаємодію країн субрегіону в економічній, соціально-культурній та науково-технічній галузях.

2. Багатосторонні організації з широким членством, орієнтовані на розвиток діалогу та гармонізацію міждержавних проти-

1 Учасниками Східноазійського саміту (САС) є 18 держав: «десятка» країн АСЕАН та її діалогові партнери – Австралія, Китай, Японія, Індія, Нова Зеландія, Республіка Корея, Росія та США. Учасниками САС можуть стати також Франція і Велика Британія, які набули статус партнерів АСЕАН по діалогу в 2020 і 2021 рр.

річ між країнами Азії у континентальному масштабі. До них належать:

- Конференція щодо взаємодії та заходів довіри в Азії (Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia, CICA; 1999)²;
- Шанхайська організація співробітництва (ШОС; 2001)³;
- Азійський діалог зі співробітництва (Asian Cooperation Dialogue, АДС; 2002)⁴.

Слід враховувати, що всі ці організації декларують досить широкий набір цілей, включаючи економічне співробітництво та сприяння забезпеченню міжнародної безпеки за явно домінуючої ролі політичної взаємодії. При цьому специфіка діяльності Азійського діалогу щодо співробітництва як міжурядової організації полягає у прагненні поєднувати можливості окремих регіональних організацій, таких як АСЕАН, Рада співробітництва країн Затоки, Євразійський економічний союз, Шанхайська організація співробітництва та СААРК.

3. Широкі об'єднання, побудовані за принципом зон вільної торгівлі, що мають на меті забезпечення преференційних, порівняно зі стандартними умовами ГАТТ/СОТ, торгових та інвестиційних режимів. До них належать:

- Форум Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (Asia Pacific Economic Cooperation, АТЕС; 1989)⁵;

2 Азербайджан, Афганістан, Бахрейн, В'єтнам, Єгипет, Індія, Ірак, Іран, Ізраїль, Казахстан, Камбоджа, КНР, Киргизстан, Монголія, Пакистан, Палестина, Росія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, Узбекистан.

3 Індія, Казахстан, КНР, Киргизстан, Пакистан, Росія, Таджикистан, Узбекистан.

4 Бангладеш, Бахрейн, Бруней, Бутан, В'єтнам, Індія, Індонезія, Іран, Казахстан, Камбоджа, Катар, Китай, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Малайзія, Монголія, М'янма, ОАЕ, Оман, Пакистан, Росія, Саудівська Аравія, Сінгапур, Таїланд, Узбекистан, Філіппіни, Шрі-Ланка, Південна Корея, Японія.

5 У форумі АТЕС представлено 21 економічного суб'єкта в просторі «Тихоокеанського кільця», включаючи Австралію, Бруней, В'єтнам, Канаду, КНР, Індонезію, Малайзію, Мексику, Нову Зеландію, Папуа-Нову Гвінею, Перу, Росію, Сінгапур, США, Таїланд, Філіппіни, Південну Корею, Чилі, Японію. З 1991 р. в АТЕС на індивідуальній основі беруть участь Гонконг (спеціальний адміністративний район Китаю) та Китайський Тайбей (Тайвань).

– Всеосяжне та прогресивне транс-тихоокеанське партнерство (The Comprehensive and Progressive Trans-Pacific Partnership, ВПТТП, 2017)⁶;

– Всеосяжне регіональне економічне партнерство (The Regional Comprehensive Economic Partnership, РВЕП, 2020)⁷.

4. Цільові структури макрорегіонального, континентального або міжрегіонального діалогу з політичних та економічних питань:

– Форум «Азія – Європа» (Asia – Europe Meeting, ASEM; 1996)⁸;

– Східноазійський саміт (East Asia Summit, EAS, 2005)⁹.

5. Організації та рамкові режими, що забезпечують багатосторонній діалог та узгодження позицій з основним чи виразним акцентом на питаннях регіональної та міжнародної безпеки. До них належать:

– Регіональний форум АСЕАН з питань безпеки (АРФ, 1994), який охоплює 27 країн, включаючи «десятку» АСЕАН, її діалогових партнерів та низку інших країн АТР;

– Нарада міністрів оборони АСЕАН (ASEAN Defence Ministers' Meeting, ADMM; 2006);

– Нарада міністрів оборони АСЕАН «плюс» (ASEAN Defence Ministers' Meeting-Plus, ADMM-Plus; 2010);

– Морський форум АСЕАН (ASEAN Maritime Forum 2010) – механізм діалогу між представниками державних відомств та академічних кіл країн АСЕАН щодо широкого спектру питань забезпечення свободи судноплавства та запобігання конфліктам на морі.

З 2012 р. у прив'язці до засідань Морського форуму АСЕАН проводяться зустрічі Розширеного морського форуму АСЕАН

6 Австралія, Бруней, В'єтнам, Канада, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Перу, Сінгапур, Чилі, Японія.

7 Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Австралія, КНР, Нова Зеландія, Республіка Корея, Японія.

8 АСЕАН, Секретаріат АСЕАН, країни-члени ЄС, Європейська Комісія, Індія, Монголія, Пакистан, Японія, Китай, Республіка Корея.

9 10 країн-членів АСЕАН, Австралія, Індія, Китай, Південна Корея, Нова Зеландія, Росія, США, Японія.

(Expanded ASEAN Maritime Forum, EAMF), в якому беруть участь 10 країн АСЕАН та 8 партнерів з діалогу АСЕАН, включаючи Австралію, Китай, Індію, Японію, Нову Зеландію, Південну Корею, Росію та США.

З урахуванням складного переплетення інтересів країн АТР та створених ними переговорних форматів виглядає доречною спроба дати якісну оцінку діючих режимів багатосторонніх консультацій та інтеграційних проектів у Східній Азії та АТР у цілому. В цьому контексті вочевидь слід враховувати потенціал конкуренції різних інтеграційних проектів, які стосуються впровадження торгових преференцій і формування зон вільної торгівлі. Адже така конкуренція вочевидь посилюється.

З урахуванням глобальних тенденцій можна стверджувати, що виникнення конкуруючих проектів у сфері торгівлі та економічних зв'язків має цілком закономірний характер. Така тенденція загалом зумовлена економічними протиріччями, стратегічними розбіжностями та багатоплановим суперництвом між США та КНР. Адже після економічної кризи 2008 р. КНР і США висунули власні масштабні ініціативи, які передбачали створення багатосторонніх преференційних торгових режимів. Утім, не слід забувати, що перший із рамових проектів такого роду – форум Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво – стартував ще 1989 р. з ініціативи прем'єр-міністрів Австралії та Нової Зеландії.

Позиція та інтереси КНР

Макрорегіон АТР відіграє винятково важливе значення у політиці КНР, для якої прилеглий тихоокеанський простір є основним ареалом економічних та політичних інтересів, включаючи торговельні зв'язки, потоки інвестицій та морські шляхи, що забезпечують експорт товарів та імпорт ресурсів.

З початку 1990-х рр. уряд КНР приймав активну та зацікавлену участь у переговорах про лібералізацію економічних режимів, включаючи діалог з АСЕАН у форматі «10 плюс 1» (АСЕАН + КНР) і «10 плюс 3» (за участю Японії та Республіки Корея) [1].

У жовтні 2003 р. КНР та Індія приєдналися до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії 1976 р., який, згідно з прийнятою 7 жовтня додатковою декларацією,¹⁰ був проголошений важливим компонентом Співтовариства безпеки АСЕАН, що забезпечує «прихильність до розв'язання всіх конфліктів мирним шляхом» [2, р. 2, 3].

Криза 2008–2009-х рр. призвела до суттєвого загострення економічних, ресурсних та інфраструктурних протиріч. Дестабілізація світової економіки виявила крихкість системи світової торгівлі й загалом поставила під сумнів ефективність глобального регулювання фінансово-економічних відносин. Одним із важливих наслідків світової фінансово-економічної кризи стало прискорення переговорів щодо регіональних угод «нового покоління», в яких чітко висловлювався намір встановити правила регулювання торгівлі та економічних зв'язків, що виходять за рамки нормативних правил Світової організації торгівлі.

Переговорний процес пішов по двох основних напрямках. Перший напрямок було позначено ініціативою Нової Зеландії, Сінгапуру та Чилі (2003 р.) щодо створення Транстихоокеанського партнерства (ТТП) як преференційної торговельної угоди. Нова фаза переговорів розпочалася після приєднання до проекту США, Австралії (2008 р.), Канади, Мексики (2012 р.) та Японії (2013 р.). За підсумками переговорів 4 лютого 2016 р. було підписано нову, поглиблену угоду про Транстихоокеанське партнерство за участю 12 держав, яка передбачала, поряд зі зниженням тарифних бар'єрів, встановлення у країнах-учасницях узгоджених внутрішніх правил у сфері трудового права, екології, інтелектуальної власності тощо.

Після свого приходу до влади президент Д. Трамп 23 січня 2017 р. підписав указ про вихід США з Транстихоокеанського партнерства. Проте решта учасників угоди підтвердила свою участь у проєкті. Підписана ними додаткова угода (ТТП-11) набула чинності 30 грудня 2018 р.

¹⁰ Декларація Злагоди АСЕАН II («Злагода Балі II») від 7 жовтня 2003 р.

Переговори щодо альтернативного проекту регіональної економічної інтеграції, які проходили протягом 2012-2020 рр. за участю Китаю, привели до підписання угоди про Всебічне регіональне економічне партнерство (ВРЕП). Угода передбачає створення поглибленої зони вільної торгівлі («ЗВТ+») за участю 10 держав-членів АСЕАН (Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни) та 5 держав, з якими АСЕАН вже мав угоди про вільну торгівлю (КНР, Австралія, Нова Зеландія, Республіка Корея та Японія).

Як бачимо, за складом учасників основна відмінність між двома торговельними блоками полягала в залученні КНР до ВРЕП як об'єднання з чіткою регіональною спрямованістю, та міжрегіональному характері ТТП (без участі КНР), яке поєднує низку держав Америки й початково планувалося як структура під домінуванням США.

У підсумку США не беруть участі в жодному з двох об'єднань. Утім, прямому протиставленню ВРЕП та ТТП-11 запобігає одночасна участь в обох об'єднаннях 7 країн-учасниць (у т.ч. – Брунею, В'єтнаму, Малайзії, Сінгапуру, Австралії, Нової Зеландії, Японії).

Велике значення ВРЕП для Китаю обумовлено передусім доступом до найбільшого у світі ринкового простору, адже, за сумарними підрахунками, його країни-учасниці мають населення у понад 2,2 млрд та ВВП об'ємом у \$28 трлн, що становить 32% від загальносвітового ВВП. На відміну від попередніх проєктів, таких як Східноазійська угода про вільну торгівлю в форматі АСЕАН+3 або японська ініціатива створення Комплексного економічного партнерства для Східної Азії в форматі АСЕАН+6 [3], привабливим елементом ВРЕП є принцип відкритого доступу до інтеграційного об'єднання та офіційного членства для інших потенційних учасників з числа країн Центральної та Південної Азії, які можуть виявити зацікавленість у набутті членства.

В 2013 р. керівництво КНР висунуло власний глобальний проєкт під узагальненою назвою «Пояс і шлях», розробка якого безпосередньо пов'язана з уподобаннями нинішнього голови КНР

Сі Цзіньпіна. До 2016 р. ця ініціатива подавалася під брендами «Один пояс і один шлях» та «Новий Шовковий шлях».

Про важливість ініціативи «Пояс і шлях» свідчить той факт, що їй підпорядковуються довгострокові цілі трансконтинентальної політики Китаю. Загальне втілення ініціативи прив'язано до столітнього ювілею проголошення КНР у 2049 р. Запропонований китайським керівництвом проект «альтернативної глобалізації» має глобальне охоплення з особливим акцентом на країни Азії, Східної Африки, Східної Європи і Близького Сходу. Його реалізація здійснюється через інвестиційні програми, спрямовані на розвиток інфраструктури та прискорення економічної інтеграції країн, розташованих уздовж стародавнього Шовкового шляху та морських торговельних комунікацій, які поєднують Східну Азію з іншими континентами і регіонами.

Ініціатива «Пояс і шлях» містить два складники – проєкт сухопутного «Економічного поясу Шовкового шляху» та «Морський Шовковий шлях XXI століття». Згодом, у 2018 р. Управління інформації Державної ради КНР опубліковано додатковий документ під назвою «Політика Китаю в Арктиці», котрий декларував активну участь Китаю в освоєнні Північного морського шляху.

За первинним задумом, «Економічний пояс Шовкового шляху» мав включати шість економічних коридорів, у тому числі «Новий Євразійський наземний міст» (NELBEC) через країни Середньої Азії до Європи, а також окремі коридори Китай – Монголія – Росія (CMREC), Китай – Центральна Азія – Західна Азія (CCWAEC), Китай – Індокитайський півострів (SICPEC), Китай – Бангладеш – Індія – М'янма (BCIMEC) та Китай – Пакистан (CPEC).

Водночас «Морський Шовковий шлях XXI століття» покликаний поєднати Китай з Південно-Східною Азією, Індонезією, Індією, Аравійським півостровом, узбережжям Східної Африки, Єгиптом та Європою, проходячи через Південно-Китайське море, Малакську протоку, Індійський океан, Бенгальську затоку, Аравійське море, Перську затоку і Червоне море [4].

Станом на березень 2022 р. в рамках ініціативи «Пояс і шлях» Китай підписав угоди про співпрацю зі 148 країнами і 31 міжнародною організацією. Прогнозований обсяг фінансування в рамках ініціативи оцінюється в \$4–8 трлн. Заплановані локальні та регіональні проекти стосуються переважно розбудови інфраструктури – будівництва і реконструкції шляхів, портів, залізниць, електростанцій, розвитку засобів транспортного сполучення і телекомунікацій. Втім у різних країнах заплановані проекти перебувають на різних стадіях реалізації й виконуються нерівномірно, в залежності від внутрішніх політичних та економічних умов, а з початком пандемії у 2020 р. значна їх частина була взагалі загальмована.

Артикуляція зовнішньополітичних цілей КНР була суттєво приглушена також і в зв'язку з фінансовими ускладненнями в китайській економіці та підготовкою до 20-го з'їзду КПК, на якому Сі Цзіньпін прагне продовжити повноваження генерального секретаря ЦК КПК та голови КНР на третій виборчий термін.

Опоненти Китаю на Заході прагнуть протидіяти намірам китайського керівництва створити світову китаєцентричну мережу торговельних зв'язків та угод, спрямованих на посилення впливу КНР як незалежного і, що принципово важливо, – альтернативного Заходу центру сили.

З метою протидії китайському глобальному проекту в 2019 р. США та Австралія запропонували зустрічну ініціативу – побудову мережі Blue Dot Network. Згодом, на хвилі австралійсько-китайської торговельної війни, що розгорнулася в 2020 р., міністр закордонних справ Австралії Маріс Пейн взагалі заявила (21 квітня 2021 р.) про повне припинення участі своєї країни в проєктах ініціативи «Пояс і шлях» [5].

В офіційних документах Пекіна спрямованість китайського глобального проєкту обґрунтовується необхідністю пошуку, формування та просування нової моделі міжнародного співробітництва. Запропонована модель ґрунтується на зміцненні діючих регіональних двосторонніх та багатосторонніх механізмів та структур взаємодій за участю Китаю. Разом з тим, з точки зору

практичних інтересів КНР ініціатива «Пояс і шлях» покликана пом'якшити негативні наслідки, спричинені глобальною нестабільністю під час та після кризи 2008–2009 рр., підвищити стійкість китайської економіки та забезпечити більш вигідні умови для дострокового розвитку Китаю в умовах очікуваного загострення глобальної ресурсної конкуренції.

Важливим аргументом, який стимулював трансрегіональну економічну експансію КНР, стало усвідомлення китайськими урядовими експертами нормативних перешкод, зумовлених конкуренцією різних проектів у рамках АТР, що обмежують потенційні можливості економічної інтеграції. При цьому враховувалося панування США на морських торговельних шляхах і продовження стратегії стримування щодо КНР, незалежно від партійної приналежності тієї чи іншої американської адміністрації.

Економічне зростання КНР супроводжувалося прискореним освоєнням острівних територій у Південно-Китайському морі. У 1974 р. ВМС Китаю встановили контроль за територією «ближнього», Парасельського архіпелагу, який доти перебував під контролем Південного В'єтнаму. З 1987 р. влада КНР відновила свої давні історичні претензії на архіпелаг Спратлі в південно-східній частині Південно-Китайського моря, на який також претендують В'єтнам, Тайвань і, в різній мірі, Філіппіни, Малайзія та Бруней, а також розпочала морське патрулювання островів. У 2012 р. Пекін оголосив архіпелаги Південно-Китайського моря своїми суверенними територіями, що належать до «корінних національних інтересів».

Формальні претензії Китаю на Парасельські острови та архіпелаг Спратлі, позначені лінією з «дев'яти пунктирів» на основі карт 1947 р., охоплюють близько 80% акваторії Південно-Китайського моря. Насправді Пекін контролює лише кілька рифів, на яких розміщено пункти передового базування (Вогняний хрест, Місчіф, Субі, Гавен, Хьюз, Південний риф Джонсона, Квартерон). З 2014 р. на рифах будуються штучні острови з причалами та злітно-посадковими смугами. На трьох островах розмічені

радарні комплекси, засоби ППО, ракетні установки та гарматні модулі ближньої дії [6].

Для порівняння – В'єтнам розмістив військові пости та гарнізони на 21 острові, Філіппіни – на 8, Малайзія – на 3. Тайвань контролює найбільший острів – Тайпіндао, де збудовано злітно-посадкову смугу.

У листопаді 2013 р. міністерство оборони КНР в односторонньому порядку оголосило про встановлення розпізнавальної зони ППО в Східно-Китайському морі, яка зачіпає повітряний простір над островами Дяюйдао (Сенкаку) – предмет спору між Китаєм та Японією. Китайська сторона попередила, що вживатиме оборонних заходів проти повітряних цілей, які опиняться в цьому районі без дозволу китайської влади.

Військова стратегія КНР виходить з того, що зовнішнє «стримування» та «блокада Китаю» здійснюються по рубежах «першої», «другої» та «третьої» «острівних ліній», які мають своє умовне продовження і на материку – вздовж сухопутних кордонів країни. Відповідно, найближче завдання КНР на морі передбачає витіснення та подолання недружньої іноземної військово-морської присутності з акваторії першої острівної лінії, яка проходить від Японських островів через архіпелаг Рюкю, Тайвань і Філіппіни до острова Борнео. У цьому сенсі головним завданням ВМС КНР вважається встановлення контролю над акваторією всередині кільця «першої острівної лінії», яка включає частину Східно-Китайського моря на захід від Тайваню та Південно-Китайське море, де розташовані Парасельські острови (Сіша), архіпелаг Спратлі (Наньша), контрольовані Тайванем острови Пратас (Дунша), риф Скарборо та атоли Маклсфілд (Жонгша).

Проте територіальні суперечки між прибережними державами АСЕАН та Китаєм – далеко не єдине джерело протиріч, які загрожують безпеці країн регіону. Істотно більший конфліктний потенціал мають проблема Тайваню – цілком реальна та серйозна з огляду на посилення військового потенціалу КНР – та ядерна проблема КНДР, яка становить пряму екзистенціальну загрозу в першу чергу для Південної Кореї.

Територіальний конфлікт у Південно-Китайському морі набув нового виміру за адміністрації Б. Обама у зв'язку з розворотом США до Азії. З 2012 р. США висловлювали жорсткі заперечення щодо китайських територіальних претензій, звинувачуючи КНР у створенні загрози для свободи судноплавства в регіоні. Своєю чергою тихоокеанська стратегія ВМФ США розглядає «першу острівну лінію» вздовж східного узбережжя КНР як передовий рубіж військового стримування Пекіна, покликаний блокувати вихід ВМС Китаю до Світового океану.

Військові кораблі та літаки США за участю й підтримки Великої Британії, Франції та останнім часом – Австралії здійснюють регулярне чергування та проводять маневри в Південно-Китайському морі поблизу островів, контрольованих КНР. Мета таких дій полягає у підтримці напруженості та демонстрації постійної готовності застосування сили.

Зіткнення інтересів США і КНР – цілком усвідомлювана реальність, що визначає довгострокові відносини між цими країнами. При цьому висока концентрація сил США та КНР в акваторії Південно-Китайського моря та силова гра між ними підвищують небезпеку збройного зіткнення. Водночас для Китаю військова присутність США символізує потенційну загрозу блокування Малаккської та Сінгапурської проток.

Геостратегічна важливість Південно-Китайського моря обумовлена проходженням через нього морських торгових шляхів, на які припадає близько 40% світового обсягу вантажних перевезень, близько 60% усієї зовнішньої торгівлі КНР, а також до 80% імпорту нафти до Китаю і дві третини постачання нафти до Японії, Південної Кореї та Тайваню. Окрім цього, на Південно-Китайське море припадає 10% світового комерційного рибальства. Додатковим фактором, що загострює конкуренцію, є великі розвідані родовища нафти і газу на морському континентальному шельфі, який також є предметом територіальних суперечок.

Економіка більшості країн регіону безпосередньо залежить від безперебійного функціонування торгових маршрутів через Південно-Китайське море. Тому найбільшою потенційною за-

грозою регіональній безпеці вважається блокування морських торговельних маршрутів через Південно-Китайське море, що потенційно означатиме повне або вибіркове припинення товарних поставок і транзиту.

Згідно аналітичних прогнозів, блокування морських шляхів може стати результатом інцидентів у Південно-Китайському морі або Тайванській протоці, яку КНР проголосила китайськими внутрішніми водами. Однак основна потенційна загроза воєнної кризи в регіоні пов'язується насамперед з потенційно можливою спробою КНР приєднати Тайвань, відносно якого США декларують гарантії військового захисту. Загроза застосування сили з боку США та їх союзників допоки змушувала КНР утримуватися від спроб розширити свій контроль над островами у Південно-Китайському морі, попри явну військову перевагу над іншими країнами регіону.

Позиція та інтереси США

Впродовж XX ст. у зовнішньополітичному плануванні США Тихоокеанська Азія за своїм значенням поступалася лише Європі. Необхідність «уважного спостереження» за економічним піднесенням КНР була відображена в публічних документах стратегічного планування США з початку 1990-х рр. Розворот США у бік АТР як макрорегіону з найвищими темпами економічного розвитку та перспективного ринку, який намітився наприкінці 1990-х рр., був ситуативно відкладений після терактів 11 вересня 2001 р.

У Чотирьохрічному огляді оборонної політики США 2001 р. одна з головних військових цілей США в контексті виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань передбачала «запобігання ворожому пануванню в критично важливих районах, особливо в Європі, Північно-Східній Азії, на східноазійському узбережжі, а також на Близькому Сході та у Південно-Західній Азії». При цьому «прибережна зона Східної Азії» визначалася як регіон, що тягнеться від півдня Японії через Австралію до Бенгальської затоки, що можна розглядати як одну з ранніх вказівок

на комплексне сприйняття простору Тихого та Індійського океанів у військовому плануванні [7, р. 2].

Стратегічна орієнтація на АТР була посилена за адміністрації Б. Обама, за якої США встановили «стратегічний діалог» з КНР, проводили регулярні зустрічі на рівні міністрів оборони та керівників зовнішньополітичних відомств і навіть пропонували китайському керівництву формулу G2, в рамках якої Пекіну відводилася роль молодшого партнера у забезпеченні регіонального міжнародного порядку. В американських директивних документах 2000-х рр. наголошувалося, що КНР має найбільший потенціал для перетворення на конкурента США. Після 2014 р. Китай характеризувався як «стратегічний суперник», і лише в Стратегії національної безпеки США 2017 р. Китай, поряд із Росією, був визначений як потенційний супротивник – держава-ревізіоніст та головний виклик у боротьбі за владу. Китай та Росія розглядалися як основні загрози – поряд з державами-відступниками (Іран та Північна Корея) та транснаціональними джихадистськими організаціями, що становлять небезпеку для США та їх союзників і партнерів [8, р. 25].

СНБ-2017 розцінювала «нові виклики вільним суспільствам» як не менш серйозні, хоча й більш різноманітні, ніж ті, що спіткали США за часів «холодної війни» з СРСР. Стверджувалося, що Китай та Росія, як потенційні супротивники США, прагнуть сформувати світ, який суперечить американським цінностям та інтересам. Так, Росія хоче «послабити вплив США у світі» та відокремити Америку від її союзників і партнерів, а Китай «поширює свою владу на шкоду суверенітету інших» і «будує найдосконалішу (після американської) військову систему [8, р. 2–3, 8].

За адміністрації Д. Трампа в рамках стратегічного планування до АТР було додано Індійський океан, що розширило Індо-Тихоокеанський простір від західного узбережжя Індії до західних берегів США [8, р. 45-46]. У травні 2018 р. Тихоокеанське командування збройних сил США було перейменовано в Індо-Тихоокеанське командування, а в червні 2019 р. міністерство оборони

США опублікувало першу Індо-Тихоокеанську стратегію як продовження СНБ-2017.

«Холодна війна» проти КНР, оголошена адміністрацією Д. Трампа, ґрунтувалася на геополітичній конкуренції та різних уявленнях про світовий порядок. Обґрунтовуючи протидію економічному та військово-політичному впливу Китаю в регіоні, Індо-Тихоокеанська стратегія США зробила ставку на нарощування американської військової могутності та вибудовування антикитайської системи альянсів. Важливими елементами у політиці США стали підтримка лідерства Індії у Південній Азії, визнання перспективи її перетворення на провідну світову державу, а також врахування взаємної зацікавленості Індії та Японії у зближенні на антикитайській основі.

Адміністрація Д. Трампа повернулася до ідеї розширення чотирьохстороннього співробітництва США з Японією, Австралією та Індією, яке доповнювало вже існуючі союзницькі зобов'язання та військові угоди різного рівня з Японією, Південною Кореєю, Тайванем, Таїландом, Філіппінами та Сінгапуром. Поряд із цим були подвоєні зусилля з метою залучення до системи альянсів Індії, В'єтнаму, Малайзії та Індонезії.

Військове посилення КНР спонукає США до спроб заохочувати країни регіону до підтримки американської версії регіонального міжнародного порядку. З іншого боку, американським планам щодо стратегічного оточення Китаю перешкоджало російсько-китайське зближення, покликане нейтралізувати вплив США в Азії.

На початку 2022 р. адміністрація Дж. Байдена сформулювала перелік своїх цілей і завдань в Індо-Тихоокеанському регіоні, викладених у Тимчасовому стратегічному керівництві у сфері національної безпеки США (3 березня 2021 р.) [9] та Індо-Тихоокеанській стратегії (11 лютого 2022 р.) [10]. Ці доктринальні документи містять відносно небагато принципово нових оцінок та висновків. Простір Індо-Тихоокеанського регіону сприймається як джерело основних викликів. До традиційного тематичного переліку, який включає проблеми безпеки, сприяння економіч-

ному процвітання та просування демократії, додані завдання «посилення внутрішньої взаємопов'язаності» та «підвищення стійкості» до загроз XXI ст., включаючи зміни клімату та пандемію коронавірусу.

Нарощування зв'язків усередині регіону передбачається забезпечувати з використанням гнучких форматів, включаючи механізм QUAD (об'єднання, що включає Австралію, Індію, США та Японію). Висловлено намір сприяти підвищенню «стійкості як усередині окремих країн», так і між ними, створення «колективного потенціалу» для нової доби за допомогою альянсів, організацій та правил, створених за допомогою США. У зв'язку з цим США мають намір поглиблювати п'ять існуючих регіональних договірних альянсів (з Австралією, Японією, Республікою Корея, Філіппінами та Таїландом), розвивати відносини з провідними регіональними партнерами, включаючи Індію, Індонезію, Малайзію, Монголію, Нову Зеландію, Сінгапур, Тайвань та острови Тихого океану, сприяти зміцненню потенціалу АСЕАН, використовувати потенціал об'єднання QUAD, посилювати зв'язки між Індо-Тихоокеанським та Євроатлантичним регіонами [10].

США мають намір розробляти нові підходи до торгівлі, розвивати стійкі та захищені ланцюги поставок, сприяти вільній, справедливій та відкритій торгівлі та інвестиціям в рамках Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва та разом з партнерами по G7 усувати прогалини в інфраструктурі регіону за допомогою програми «Побудуємо кращий світ».

Підтверджено основні завдання у сфері безпеки щодо захисту інтересів та стримування агресії проти території США, а також проти американських союзників і партнерів. Головними військовими інструментами у цій сфері слугуватимуть «Ініціатива тихоокеанського стримування» та «Ініціатива морської безпеки».

Адміністрація Дж. Байдена декларує наміри довгострокового планування співпраці з союзниками та партнерами з прицілом на горизонт 2030–2050-х рр. Військово-політичний курс США ґрунтується на принципах «інтегрованого стримування» й передбачає підвищення оперативної сумісності з союзниками та

партнерами, підтримання миру і стабільності в районі Тайванської протоки, впровадження технологічних інновацій, зміцнення довгострокового стримування КНР та координації позицій з Республікою Корея та Японією, а також розвиток альянсу AUKUS за участю Австралії, Великої Британії та США [11].

Найбільш показовим рішенням адміністрації Дж. Байдена в контексті конкуренції з економічною експансією КНР стало висунення плану «Партнерства для глобальної інфраструктури та інвестицій» (PGII) обсягом до \$600 млрд, який був затверджений на саміті лідерів G7 26 червня 2022 р. [12]. План G7, розрахований до 2027 р., покликаний запропонувати альтернативу китайському проекту «Пояс і шлях». Ряд тематичних проектів у рамках загального плану пов'язаний з відмовою від вугільної енергетики та переходом до використання відновлюваних джерел у Південній Африці, Індії, Індонезії, В'єтнамі та Сенегалі. Пріоритетами PGII названо боротьбу зі змінами клімату, розвиток цифрової інфраструктури, просування гендерної рівності, розвиток та модернізацію систем охорони здоров'я [13, 14].

Утім, на думку фінансових експертів, план G7 навряд чи зможе ефективно конкурувати з китайською ініціативою «Пояс і шлях». Адже, за підрахунками лондонської фінансової компанії Refinitiv, станом на середину 2020 р. в межах китайської ініціативи було затверджено понад 2600 проектів на суму в \$3,7 трлн [15].

Схоже, що «стратегічне протистояння» між США та КНР вилеється у тривалу боротьбу за лідерство у ключових галузях глобальної економіки майбутнього, таких як інформаційні технології, штучний інтелект, біотехнології, квантові комп'ютери та інші технічні галузі. Такий підхід враховує складніший контекст відносин, який не вписується в стандартні рамки «холодної війни». Хоча адміністрація Дж. Байдена використовує ідеологічні мотивації, протиставляючи американську демократію китайському авторитаризму, у реальній політиці щодо Пекіна застосовується досить складне поєднання принципів інтегрованого стримування та економічної взаємозалежності.

Нові альянси в Індо-Тихоокеанському просторі

Політика США у Південно-Східній Азії змушена враховувати регіональну специфіку. Обіцяючи країнам АСЕАН захищати їхні позиції у суперечці з КНР за островні території, США на-самперед розраховують залучити їх до політики «інтегрованого стримування» КНР. Утім, більшість країн АТР віддають перевагу забезпеченню сприятливих економічних умов, що спонукає їхні уряди ухилятися від залучення до американо-китайського військово-стратегічного суперництва. На колективному рівні АСЕАН як міжнародна організація теж намагається уникати вибору між США і Китаєм.

Більшість членів АСЕАН, включаючи В'єтнам, Індонезію, Малайзію, Сінгапур та Таїланд, не схильні виходити у суперечці з КНР за межі дипломатії. Зі свого боку уряд Філіппін більшою мірою спирається на військово-політичну підтримку США. З 2003 р. Філіппіни мають статус основного союзника США поза НАТО. Між США та Філіппінами діє Угода про умови тимчасового перебування іноземних збройних сил 1998 р. (Visiting Forces Agreement), в рамках якої проводяться щорічні спільні навчання. Угода передбачає розміщення військового контингенту США на ротаційній основі, не припускаючи створення постійних військових баз, що, у свою чергу, посилює військове значення постійних військових баз в Австралії [16].

Враховуючи економічне та військове посилення КНР, а також обережний економічний прагматизм країн Південно-Східної Азії, одностороннє стримування Китаю силами США видається надто затратним і малоефективним. Оцінка ситуації підштовхує до підвищення рівня військової та військово-технічної взаємодії США з найважливішими союзниками і партнерами, що зумовлює уточнення функцій військових та військово-політичних інструментів.

Концепція «інтегрованого стримування» КНР передбачає регулярне проведення спільних військових навчань з пріоритетними союзниками, відпрацювання оперативної сумісності їх збройних сил, ущільнення зв'язків між оборонно-промислови-

ми комплексами та раціоналізацію ланцюгів поставок як у рамках регіону, так і за його межами.

Перегляд цілей та методів регіональної політики США зумовив перенесення акцентів на формування структур блокового характеру, які покликані доповнити, а в перспективі – й замінити двосторонні угоди США з регіональними союзниками спільними колективними зобов'язаннями у сфері безпеки.

Система безпекових структур, створюваних США у Східній Азії та Індо-Тихоокеанському просторі, включає два основних компоненти – Чотирьохсторонній діалог з безпеки (англ. Quadrilateral Security Dialogue, QUAD, QSD) та військово-технічний альянс AUKUS (Australia, United Kingdom, United States).

Перша з цих структур – Чотирьохсторонній діалог з безпеки – ставить за мету забезпечення стратегічного діалогу між США, Австралією, Індією та Японією з військово-політичних проблем в Індо-Тихоокеанському просторі. Формат чотирьохстороннього діалогу був ініційований в 2007 р. японським прем'єр-міністром Сіндзо Абе за підтримки американського віце-президента Д. Чейні, австралійського прем'єра Дж. Говарда та індійського прем'єр-міністра М. Сінгха. Створення QUAD вочевидь ґрунтувалося на зближенні Індії та Японії на антикитайській основі.

Учасники об'єднання наголошують, що до складу QUAD входять винятково демократичні держави, які висувають переважно політичні цілі. Втім, у своєму військово-політичному плануванні США розглядають Чотирьохсторонній діалог як багатоцільовий альянс. У стратегічному відношенні формат QUAD спрямований переважно, якщо не винятково, проти КНР. При цьому предмет особливої зацікавленості США та Японії становить більш активне залучення Індії до колективної військової співпраці, включаючи контроль морських комунікацій та підвищення оборонної спроможності Тайваню.

Формат зустрічей учасників Чотирьохстороннього діалогу було відновлено на самітах країн Східної Азії у 2017 та 2018 рр. Військовий компонент QUAD доки видається розмитим у мережі двосторонніх угод і зобов'язань, укладених США з Австралією,

Індією та Японією. Передбачається, що стосунки країн-учасниць цього перспективного альянсу в сфері військового співробітництва та безпеки поступово набуватимуть багатостороннього характеру. Оскільки США не мають наміру одноосібно сплачувати видатки багатостороннього співробітництва, витрати мають розподілятися між усіма його учасниками.

Зустрічі та контакти в рамках QUAD передбачається провести у регулярний формат. На відеоконференції учасників QUAD 12 березня 2021 р. основними темами були питання кліматичних змін, проблеми, викликані глобальною пандемією, та економічне співробітництво. Однак головною неофіційною метою було зміцнення зв'язків і підтвердження готовності до стримування Китаю.

З точки зору США, провідне значення має надаватися практичному залученню Австралії, Індії та Японії до стримування КНР, створенню перешкод для глобального китайського проекту «Пояс і шлях», блокуванню поширення китайських технологій. Учасники об'єднання беруть участь у міжнародних військово-морських маневрах «Малабар», котрі проводяться з 1992 р. До цих навчань подекуди залучалася і Франція. Час від часу обговорюються можливості залучення до заходів альянсу інших країн регіону, зокрема Південної Кореї, Філіппін, Сінгапура, В'єтнаму і Таїланду.

Використовуючи острах країн Південно-Східної Азії перед військовим і політичним посиленням Китаю, США пропонують країнам регіону укладення угод у сфері оборони та безпеки. Утім, на демонстрацію офіційної співпраці у військовій сфері зі США та їх союзниками допоки наважувалися лише Філіппіни, Таїланд і В'єтнам. Рамкові відносини між США та В'єтнамом у галузі безпеки визначаються Меморандумом про взаєморозуміння з розвитку співробітництва у оборонній сфері (2011 р.) та Спільною заявою про бачення відносин у галузі оборони (2015 р.), які передбачають подолання наслідків війни США у В'єтнамі, правове регулювання морських питань, співпрацю у військовій медицині, навчання спеціалістів, задоволення потреб у сфері оборонної промисловості [17].

Реакція ЄС на активізацію QUAD допоки була досить млявою. Висловлювалися застереження, що в разі загострення політики Заходу щодо Китаю це негативно позначиться на зв'язках Франції і ФРН з КНР та може негативно позначитися на економічних відносинах з країнами АСЕАН. До останнього часу певний інтерес до QUAD виявляли Велика Британія і Франція. Однак після розриву контракту на будівництво французьких дизельних підводних човнів для Австралії можливість участі Франції у QUAD не проглядається у практичній площині.

Зі свого боку керівництво КНР надає перевагу розбудові двосторонніх зв'язків та систематичному розширенню зовнішнього економічного впливу. Уникаючи у своїй зовнішньополітичній практиці укладення зобов'язуючих союзів, Пекін розглядає Чотирьохсторонній діалог як азіатський аналог НАТО. Реакція КНР, виражена переважно у полемічному стилі, полягає у регулярному висловленні невдоволення з приводу військової активності США в регіоні, звинуваченні учасників QUAD у створенні «вибіркової багатосторонності» й застосуванні дискримінаційних практик.

Після вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 р. уряд Індії зайняв нейтральну позицію й відмовився підтримувати санкції G7, НАТО і ЄС щодо Росії. Своєю чергою МЗС Японії у «Синій книзі з дипломатії», виданій наприкінці квітня, загостило антиросійську риторику й уперше з 2003 р. назвало чотири південних острови Курильської гряди «незаконно окупованими територіями». Розбіжності в підходах країн-учасниць QUAD спричинили певне охолодження відносин. Утім, під час візиту Дж. Байдена до Токіо 24 травня 2022 р. лідери Австралії, Індії, США та Японії провели черговий очний саміт, на якому висловили занепокоєння з приводу трагічного конфлікту на території України й підтвердили, що принципи суверенітету, територіальної цілісності та верховенства закону мають дотримуватися повсюдно. Учасники саміту висловили незгоду з будь-якими спробами «силової зміни статус-кво» у Східно-Китайському і Південно-Китайському морях, де КНР має територіальні спори з іншими країнами [18].

На тлі російсько-української війни та загострення проблеми Тайваню паралельно з QUAD почав вимальовуватися й інший чотирьохсторонній регіональний формат комунікації у складі Австралії, Нової Зеландії, Республіки Корея та Японії.

Адміністрація Дж. Байдена просуває ідею об'єднання системи союзів Євроатлантичного та Індо-Тихоокеанського регіонів. Мета узгодження дій НАТО та групи партнерів США в Індо-Тихоокеанському регіоні полягає в спільній протидії існуючим глобальним викликам. За цим задумом, консолідована система західних союзів має протистояти як російській експансії, так і політичному та комерційному впливу Китаю, який він просуває шляхом масових інвестицій в економіку країн, що розвиваються. В рамках втілення цього плану на саміт НАТО у Мадриді 28–30 червня 2022 р. були запрошені лідери Австралії, Нової Зеландії, Республіки Корея та Японії, які провели окрему зустріч.

Мадридському саміту НАТО передували переговори прем'єр-міністра Японії Фуміо Кісіді з генеральним секретарем НАТО Й. Столтенбергом, які відбулися від час саміту G7 в Брюсселі (23 березня 2022 р.). Згодом міністри закордонних справ Австралії, Нової Зеландії, Південної Кореї та Японії взяли участь у розширеній зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів НАТО (Брюссель, 6–7 квітня 2022 р.), на якій країни НАТО підтримали пропозицію про посилення співпраці з партнерами в Індо-Тихоокеанському регіоні у таких сферах, як кібербезпека, нові технології, боротьба з дезінформацією, безпека на морі та зміни клімату.

На зустрічі лідерів Австралії, Нової Зеландії, Південної Кореї та Японії¹¹, проведений під час Мадридського саміту НАТО 29 червня, була погоджена домовленість про спільний спротив «усе більш гегемоністській поведінці Китаю». За інформацією представників уряду Японії, учасники наради засудили військо-

11 У зустрічі взяли участь прем'єр-міністр Японії Фуміо Кісіда, президент Південної Кореї Юн Сук Йоль, прем'єр-міністр Австралії Ентоні Албенізі і прем'єр-міністр Нової Зеландії Джасінда Ардерн. Ентоні Албенізі – 31-й прем'єр-міністр Австралії (з 23 травня 2022 р.), лідер Австралійської лейбористської партії, яка отримала перемогу на парламентських виборах 21 травня 2022 р.

ву агресію РФ проти України й погодилися поглиблювати тісніші відносини з НАТО [19].

На відміну від QUAD, оборонне партнерство AUKUS має чіткішу систему зобов'язань і виразну практичну спрямованість. Цей альянс був проголошений після відеоконференції 15 вересня 2021 р. за участі президента США Дж. Байдена, прем'єр-міністрів Австралії С. Моррісона і Великої Британії Б. Джонсона. Офіційна мета партнерства – оновлення та забезпечення спільної спроможності протистояти загрозам ХХІ ст., а головна сфера діяльності стосується розробки та виробництва новітніх озброєнь, співпраці у сфері розвідки та використання військових технологій.

Австралія, Велика Британія та США мають намір спільно захищати їхні інтереси в Індо-Тихоокеанському регіоні. Співпраця учасників розрахована на горизонт 2030-х – 2040-х рр. Учасники альянсу мають забезпечувати преференційний обмін передовими технологіями та контроль за їх використанням. Політична мета альянсу полягає в розвитку військового потенціалу для протистояння Китаю, а в перспективі – і Росії. Учасники угоди використовують спрощений режим обігу інформації в ключових технологічних сферах, таких як штучний інтелект, кібернетичні та підводні системи, ударні засоби великої дальності, розробка гіперзвукової ракетної зброї.

Першою потужною військовою програмою у рамках AUKUS стане будівництво за замовленням Австралії щонайменше восьми атомних підводних човнів, які мають бути передані їй до 2036 р. Проект передбачає передачу відповідних виробничих технологій та будівництво частини флоту на австралійських верфях [20].

За повідомленням газети Sankei Shimbun (13.04.2022 р.), уряд Японії на неофіційному рівні теж отримувал пропозиції про приєднання до AUKUS. Учасники цього альянсу висловлювали зацікавленість у залученні японської сторони до новітніх військово-технічних розробок, включаючи створення гіперзвукової зброї, засобів електронної та кібернетичної війни, штучного інтелекту та криптосистем. Проте, за свідченням головного

секретаря уряду Хірокадзу Мацуно, Японія, яка має угоди про оборонну співпрацю з усіма учасниками AUKUS, не обговорює приєднання до цього альянсу у тому чи іншому форматі [21].

Попри розбіжності в тактичних питаннях, учасники QUAD та AUKUS висловлюють одностайність у протидії поширенню військово-політичного впливу Китаю в АТР. У квітні 2022 р. гостре невдоволення США, Австралії, Японії та Нової Зеландії викликало підписання рамкової угоди про співпрацю в сфері безпеки між Китаєм і Соломоновими Островами. Адже угода передбачає, що Китай матиме на Соломонових Островах постійну військову місію та отримує дозвіл побудувати військову базу. Коментуючи таку перспективу, міністр оборони Австралії П. Даттон навіть вдався до погроз (25.04.2022), попередивши, що виконання угоди може стати приводом для конфлікту в регіоні.

Підсумкові зауваження

Оцінюючи тенденції міжнародної взаємодії в АТР, доцільно відзначити суттєве прискорення динаміки політичних та економічних процесів у регіоні, каталізатором чого слугує перебіг американо-китайського суперництва. Адміністрація Дж. Байдена розглядає посилення впливу КНР як довгостроковий політичний та економічний виклик для США та західних союзів у цілому. Таку позицію підтримують найближчі союзники США – Велика Британія, Австралія, Канада та Японія.

При цьому зовнішньополітична доктрина адміністрації Дж. Байдена, спрямована на досягнення й довгострокове утримання переваг відносно КНР, не обмежується суто регіональною спрямованістю, однак переслідує глобальну мету – набагато ширшу, ніж цілі, окреслені в Індо-Тихоокеанській стратегії США.

Утім, окрім обмеження економічного, технологічного і військового потенціалу КНР, США не відкидають можливості співробітництва з Китаєм у протидії кліматичним змінам, охороні здоров'я, контролі над озброєннями та нерозповсюдженні зброї масового враження.

США виступають у якості ініціатора й провідника консолідації регіональних структур блокового типу, покликаних об'єднати всіх договірних союзників Америки (Австралію, Японію, Республіку Корея, Філіппіни, Таїланд), та прагнуть стати лідером ширшого кола «провідних регіональних партнерів», якими вважаються Індія, Індонезія, Малайзія, Монголія, Нова Зеландія, Сінгапур, Тайвань, В'єтнам та острови Тихого океану.

Розбудова керованих США безпекових проєктів у просторі АТР, включаючи активізацію QUAD і створення AUKUS, віддзеркалює спробу компенсувати хаотичне виведення військ США з Афганістану. З точки зору відновлення міжнародного іміджу США, зміцнення НАТО і прискорення блокового будівництва в Індо-Тихоокеанському просторі покликані компенсувати політичні збитки, понесені внаслідок провалу багаторічної афганської авантюри.

На початку 2020-х рр. «колективний Захід» не тільки не має колишніх силових можливостей, які за потреби дозволяли розв'язувати складні кризові ситуації, але й не має єдності в підходах і спільної позиції з багатьох питань, включаючи відносини з КНР. При цьому, як показало сприйняття російсько-української війни, позиція багатьох країн, що розвиваються, тяжіє до прагматичного нейтралізму. Ці обставини спонукають США залучати до безпекових проєктів насамперед ті країни АТР, які відчують загрозу з боку Китаю – Австралію, Нову Зеландію, Південну Корею та Японію.

На початку XXI ст. співвідношення сил в АТР визначав асиметричний трикутник у складі США, Японії та Китаю. Теперішній баланс формує складна конфігурація, що включає «безмежне партнерство» КНР і РФ, спрямоване проти умовної коаліції за участю США, Великої Британії та Австралії – за підтримки Японії та Південної Кореї й доволі хиткої та невизначеної позиції Індії.

США вбачають головну загрозу з боку КНР у спробі встановити військовий контроль над Тайванем. Хоча США формально визнають принцип «одного Китаю», згідно якого уряд КНР

визнано єдиним законним представником, на практиці США дотримуються «Закону про відносини з Тайванем» 1979 р., який зобов'язує США надавати Тайваню допомогу у випадку військової загрози.

З погляду китайського керівництва, приєднання Тайваню вважається вкрай важливим заходом, який має закріпити повне відновлення суверенітету і державного статусу КНР, а також забезпечити встановлення контролю морського простору в межах першої острівної смуги. Натомість упередження приєднання Тайваню до КНР становить першочергове завдання Індо-Тихоокеанської стратегії США та цільовий чинник у діяльності очолюваних США регіональних альянсів.

Використані джерела та література:

1. Справка: «10 плюс 3» и «10 плюс 1». *Китайский информационный Интернет-центр*. 13/12/2005. URL: <http://russian.china.org.cn/russian /210695.htm>
2. 2003 Declaration of ASEAN Concord II Adopted by heads of State/Government at the 9th ASEAN Summit in Bali, Indonesia on 7 Oct. 2003. 16 p. URL: https://www.icnl.org/wp-content/uploads/Transnational _2003Declaration.pdf
3. Kawai M., Wignaraja G. EAFTA or CEPEA: Which Way Forward? *ASEAN Economic Bulletin*. August 2008. Vol. 25, No. 2. P. 113–139.
4. Инициатива «Один пояс и один путь». *Блог Newmark Finance*. URL: <https://newmarkfinance.com/bri>
5. Толстов С.В. Зовнішня політика Австралії: цілі, інтереси, пріоритети. *Становлення держави Австралія: здобутки та подолання проблем*. 36. наук. праць. К. : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. С. 36–55.
6. Толстов С.В. Международный спор в Южно-Китайском море: позиция Филиппин. *Поради юриста*. 09.07.2021. URL: <https://porady.org.ua/mezhdunarodnyy-spor-v-yuzhno-kytayskom-more-pozytsyya-fylyppyn>
7. Rumsfeld D.H. Quadrennial Defense Review Report. Washington : Department of Defense. September 30, 2001. 71 p.
8. Trump D.J. National Security Strategy of the United States of America. Washington : The White House, December 2017. 56 p. URL: <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2017.pdf>
9. Biden J.R. Renewing America's Advantages – Interim National Security Strategic Guidance. Washington: The White House, 2021. 23 p.

10. Indo-Pacific Strategy of the United States. Washington : National Security Council, February 2022. 18 p. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/02/U.S.-Indo-Pacific-Strategy.pdf>
11. Fact sheet: Indo-Pacific Strategy of the United States. The White House. February 11, 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/02/11/fact-sheet-indo-pacific-strategy-of-the-united-states/>
12. Ли Ф. Обманчивая идиллия. *IPG journal*. 07.07.2022. URL: <https://www.ipg-journal.io/rubriki/vneshnjaja-politika-i-bezopasnost/obmanchivaja-idiliija-1527/>
13. Memorandum on the Partnership for Global Infrastructure and Investment. The White House. June 26, 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2022/06/26/memorandum-on-the-partnership-for-global-infrastructure-and-investment/>
14. Fact sheet: President Biden and G7 Leaders Formally Launch the Partnership for Global Infrastructure and Investment. The White House. June 26, 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/06/26/fact-sheet-president-biden-and-g7-leaders-formally-launch-the-partnership-for-global-infrastructure-and-investment/>
15. Ромашенко С. G7 объявит о глобальном инфраструктурном проекте в противовес Китаю. *Deutsche Welle*. 12.06.2021. URL: <https://p.dw.com/p/3unTu>
16. Бебб К. Філіппіни вирішили не розривати угоди зі США про тимчасове розміщення військ. *Голос Америки*. 30 липня 2021 р. URL: <https://www.golosameriki.com/a/philippines---us-visiting-forces-agreement-to-remain-in-effect/5984665.html>
17. Вьетнам и США согласились активизировать сотрудничество в сфере обороны. *Иллюстрированный журнал Вьетнам*. 29.07.2021. URL: <https://vietnam.vnnet.vn/russian/tin-van/vьетнам-и-сша-согласились-активизировать-сотрудничество-в-сфере-обороны-267493.html>
18. «Війна в Україні стала глобальною проблемою»: у Токіо стартував саміт лідерів Quad. *РБК-Україна*. 24 травня 2022. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/voyna-ukraine-stala-globalnoy-problemoj-tokio-1653368131.html>
19. Япония договорилась о сотрудничестве в Индо-Тихоокеанском регионе с тремя другими странами. *The Nippon Communications Foundation*. 30.06.2022. URL: <https://www.nippon.com/ru/news/yjj2022062901088/>
20. Толстов С.В. Створення оборонного союзу AUKUS у складі Австралії, Об'єднаного Королівства (Великобританії) та США стало знаковою подією. *Інститут всесвітньої історії НАН України*. URL: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji-l/ohliad-naivazhlyvishykh-podii-svitu/podiia-veresnia-2021-stvorennia-oboronnoho-soiuzu-aukus-u-skladi-avstralii-obiednanoho-korolivstva-velykobrytanii-ta-ssha-stalo-znakovoiu-podiieiu.html>
21. Власти Японии опровергли планы по вхождению в AUKUS. *RTVI*. 13.04.2022. URL: <https://rtvi.com/news/vlasti-yaponii-oprovergli-priglasenie-stat-chastyu-aukus/>

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: МІЖ УНІКАЛЬНИМ І УНІВЕРСАЛЬНИМ

У статті проаналізовано діалектику перетікання унікального та універсального в процесі формування європейської моделі соціальної держави та спроб адаптації її соціальної політики до курсу інших держав. Французька революція висунула на порядок денний цінності свободи, рівності, братерства. Вони найкраще відповідали розвитку індустріального суспільства та його дозріванню до рівня держави загального добробуту. Вищі стадії еволюції соціальної держави ставлять її перед вибором між ризиками патерналізму та ринкового лібералізму. Внаслідок цього відбувається поступовий демонтаж механізмів функціонування та відтворення держави загального добробуту.

***Ключові слова:** Австралія, вестернізація, глобалізація, глобальна історія, європейська модель соціальної держави.*

Andriy Martynov. European model of the social state: between unique and universal. The article analyzes the dialectics of the unique and universal in the process of formation of the European model of a social power and attempts to adapt it to the practice of functioning of non-European powers. The French Revolution put on the agenda the values of freedom, equality, and fraternity. They were best suited to the development of an industrial society and its maturation to the level of the welfare state. Higher stages in the evolution of the welfare state provoke a choice between the risks of paternalism and market liberalism. As a result, there is a gradual dismantling by the mechanism of functioning and reproduction of the welfare state.

***Keywords:** Australia, westernization, globalization, global history, European model of the welfare state.*

Домінування «європоцентризму» у тлумаченні глобальної історії тривало принаймні від доби колоніалізму до Першої світової війни, яку часто порівнюють із Пелопонесською війною між Афінами і Спартою, наслідком чого став занепад античної цивілізації. Період між Першою і Другою світовими війнами з його соціальною нестабільністю, появою в Європі фашистських і націонал-соціалістичних режимів, жорсткою конфронтацією західних демократій із сталінським СРСР розчистив соціально-політичний простір для розвитку держави загального добробуту. Традиційно вважається, що і соціалістичний експеримент у СРСР відбувся у форматі європейської просвітницької моделі модерну. Така епістемологічна позиція зумовлює практику пояснення процесів всесвітньої історії переважно з європейської точки зору. Зазначена модель аргументації частково заперечується хіба що парадигмою цивілізаційного підходу до історичного аналізу, представленого науковою традицією О. Шпенглера, М. Данилевського, А. Тойнбі, С. Гантінгтона. Саме С. Гантінгтон, аналізуючи питання співвідношення універсального та унікального в цивілізаційному контексті, звернув увагу на феномен демократії, який є універсальним ідеалом, але водночас кожна національна демократія унікальна та залежить від історичних особливостей розвитку конкретної держави. На нашу думку, такий підхід може бути продуктивним для пояснення діалектики універсального та унікального в європейській моделі соціальної держави.

У цьому сенсі цікавим феноменом є історія Австралії. Її можна розглядати як «гібрид» європейської цивілізації, привнесений на австралійський континент. Зважаючи на це, можна висунути гіпотезу, що ментально європейські емігранти до Австралії навіть у другому поколінні намагались адаптувати успішний європейський досвід у своєму специфічному «місці-розвитку». У статті ми уникнемо дискусії на тему використання «колоніального спадку» для створення матеріально-ресурсного фундаменту умовної європейської моделі соціальної держави. Тим паче, що таких моделей у XIX – на початку XX ст. сформувалось декілька. Принаймні можна вести мову про скандинавську мо-

дель «демократичного соціалізму» та «романо-германську» модель соціальної держави. Вони різняться не тільки часом створення, особливостями своєї еволюції та функціонування, а й ґрунтуються на ментальних характеристиках народів і владних систем, які спромоглися їх створити. Тут вирізняється і особлива роль професійних спілок, і готовність роботодавців і влади до створення тристоронніх механізмів регулювання соціальних конфліктів та стимулювання економічного розвитку. Відповідна європейська практика була адаптована після Другої світової війни у Австралії.

Історичний період 1940–1970-х рр. був «золотим часом» існування європейської моделі соціальної держави. Це була епоха соціально-політичного консенсусу, домінування в економічному житті професійних спілок, а в політичному житті – соціал-демократичних масових партій. Я. Певзнер зазначає, що фундамент європейської моделі соціальної держави становить економічна теорія соціал-демократії. Вона ґрунтується на традиції реформізму, відмови від класової боротьби як інструмента вирішення соціально-економічних проблем, перманентного пошуку механізмів справедливого розподілу суспільного багатства та стимулювання зростання економічного добробуту [1, с. 18]. На думку Дж. Сороса, головною вадою цієї системи є стримування ліберальних механізмів економічного розвитку [2, с. 12]. Німецький історик соціальної держави Д. Дьорінг звернув увагу на те, що після Другої світової війни і до середини 1970-х рр. потужним стимулом розвитку європейської соціальної держави було змагання з радянською моделлю соціалізму. Це змагання давало підстави говорити про універсалізацію моделі соціальної держави. Тільки після розпаду СРСР зник цей стримуючий фактор для демонтажу соціальної держави за умов домінування моделі ліберальної глобалізації [3, с. 142]. Але навіть за цих обставин національні моделі соціальної політики були абсорбовані процесом європейської інтеграції для поширення моделі соціальної держави на рівень Європейського Союзу. Ще Європейське об'єднання вугілля і сталі, створене 1951 р., передбачало не тільки створен-

ня наднаціональної Верховної адміністрації, комітету міністрів, парламентської асамблеї, а й формування Консультативного комітету, що об'єднував спеціалістів, робітників та споживачів [4, с. 41]. Складність конвергенції між різними системами соціальної політики навіть у рамках однієї німецької нації після возз'єднання ФРН і НДР показана у довіднику соціальної політики в Німеччині [5, с. 14]. Ще на початку 1970-х рр. були започатковані дебати з приводу ролі праці за умов роботизації та автоматизації. Відбулась відмова від цінності порядку, родини, наполегливої праці [6, с. 35]. Британський публіцист Г. Рахман визначає феномен «істернізації» не просто як «антонім» до поняття «вестернізація», а як зміщення влади і багатства із Заходу на Схід [7, с. 83].

Професор Мельбурнського університету Стівен Макінтайр вважає період 1946–1974 рр. «золотим віком» в історії Австралії. Хоча населення країни подвоїлося, роботою були забезпечені всі, хто її потребував. Люди стали жити довше і з більшим комфортом. Зменшилась ізольованість країни від решти світу та замкненість на самій собі [8, с. 234]. Країна також мала сильних лідерів (Бен Чіфлі, Роберт Мензіс, Гарольд Холт), які проводили відповідальну політику. Показово, що С. Макінтайр вважає, що «комуністична загроза стала для капіталістичних демократій стимулом» для проведення активної соціальної політики [8, с. 256]. Тобто як у Західній Європі, так і у Австралії склались сприятливі й до певної міри унікальні історичні можливості для формування та функціонування соціально-політичних і економічних механізмів держави загального добробуту, здатної проводити активну та ефективну соціальну політику.

Метою статті є аналіз елементів унікального та універсального в європейській моделі соціальної держави.

На нашу думку, австралійський приклад 1940–1970-х рр. є аргументом на користь універсальності європейської моделі соціальної держави, але й водночас засвідчує її унікальність. Адже Австралія формувала власну модель соціальної держави не на «американо-англо-саксонських» засадах держави «загального добробуту», а саме на гібридній «скандинавсько-германській»

моделі соціальної держави. Можна стверджувати, що в Австралії у цей історичний період сформувалося соціальне ринкове господарство, яке є проміжною економічною моделлю між класичною ліберальною ринковою економікою і кейнсіанською системою. Зокрема, як і ліберальна класична модель, соціальне ринкове господарство визнає пріоритет вільного приватного підприємництва, стихійного ринкового регулювання економічних процесів. Проте за державою залишаються функція гаранта соціальної стабільності, що не допускає крайнощів капіталістичної експлуатації, підтримує соціальний мир, солідарність суспільних груп. Ключовим періодом формування системи добробуту і стабільності в Європі стала «золота доба» між 1945 та 1970 рр. (до світової енергетичної кризи), коли соціальне ринкове господарство забезпечило більш гармонійний перерозподіл суспільного багатства у форматі держави загального добробуту.

Слід зазначити, що національні системи соціального ринкового господарства, створені на основі складного консенсусу між роботодавцями, державою та професійними спілками, були достатньо ефективними за часів існування альтернативної радянської системи соціальної політики. Проте після подій 1989 р., пов'язаних із тотальною перемогою суспільного суцільного споживання та ліберальних економічних ідей, втіленням яких стало формування наднаціональних ринків та глобалізації фінансової системи, так би мовити класична європейська соціальна система опинилась під потужним ідейно-політичним тиском та загостренням економічної конкуренції.

За цих обставин спробою пошуку компромісного трансформаційного варіанту, який, наприклад, у ФРН коаліція соціал-демократів та партії зелених (1998–2005 рр.) шукала у проекті соціально-економічних реформ, була політика, спрямована на проходження між Сциллою державного патерналізму та Харібдою жорсткого неолібералізму. Однак реалізувати такий «серединний шлях» в умовах відсутності соціального консенсусу надзвичайно складно. Половинчасті реформи опиняються під вогнем критики з двох боків – як від прихильників максимально

можливого збереження соціальних гарантій, котрі виступають проти неоліберального експерименту, так і з боку апологетів суто ліберальної економічної політики, які лишаються незадоволеними залишками «протекціоністського» інституційного забезпечення соціальних гарантій.

Водночас, незважаючи на певну поляризацію політичних позицій навколо проблеми модернізації європейської соціальної моделі, можливою точкою зближення протилежних концептуальних підходів є розуміння імперативів нової соціальної політики в умовах глобалізації. Зазначена реальність лишається досить складною. Адже висока вартість робочої сили, наприклад, в країнах «старої» Європи спонукає роботодавців шукати дешевшу робочу силу, але такої само високої кваліфікації. Якщо її не вдається знайти в межах ЄС, коло пропозиції поширюється на інші системи, інтегровані у глобальну економіку. Подібний соціальний демпінг, як слушно наголошує автор, ускладнює відтворення якісної робочої сили та ставить під сумнів конкурентну спроможність передусім традиційних галузей економіки.

Складна процедура реструктуризації європейського економічного простору зіштовхується із проблемою адаптації соціальних вигод до широкого проекту європейської інтеграції. Можна констатувати, що співвідношення унікального та універсального змінювалось на різних етапах історії розвитку європейської моделі соціальної держави. Феномен виникнення європейської соціальної політики пов'язаний із розвитком індустріальної цивілізації, шлях для якої відкрила Французька революція 1789-1799 рр. Вона не тільки ввела універсальну десятиметричну модель (на всі часи, для всіх народів), а запропонувала універсальні цінності – свободу, рівність, братерство.

Загалом бідність і безробіття є наслідками застарілої хвороби соціального ринкового господарства. За часів формування зазначеної системи наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XX ст. сприятливі зовнішні та внутрішні чинники, насамперед існування альтернативної моделі соціалістичної економіки радянського типу, потреба доведення переваг ринкової економіки, вимоги

забезпечення соціально-політичної стабільності демократичної системи – сформуvalи унікальну європейську соціальну модель. До двох третин населення розвинутих західноєвропейських країн мали вагомі соціальні підстави фіксувати свою належність до середнього класу. Проте енергетичні та економічні кризи поступово порушували соціальний консенсус та стабільність, провокуючи появу нового явища, яким стала так звана нова бідність, тобто суттєве кількісне та якісне скорочення середнього класу. Аналогічний процес, пов'язаний із масштабним перерозподілом державної власності за часів горбачовської перебудови, відбувався і в СРСР. Внаслідок цього інтенсивна соціальна диференціація та низька соціальна мобільність спровокували помітну пауперизацію широких соціальних верств.

Врешті після падіння берлінського муру та зникнення «залізної завіси», яка в роки холодної війни відділяла Західну Європу від Східної, Старий континент фактично поділила нова оксамитова завіса, яка виникла за ознаками соціальної диференціації. Соціальна держава стала видаватись надто дорогою для мобільного капіталу доби глобалізації, який має можливість обирати ринки праці з найменшою вартістю робочої сили та іншими мінімальними накладними витратами.

На іншому полюсі багатства Європи відбувалась інтеграція «держав добробуту», яка, в свою чергу, загострила проблему субсидіарності. Адже в географічному сенсі не всі європейські регіони є однаково розвинутими в силу своєї різної економічної спеціалізації, яка склалась внаслідок історичного поділу праці. Врешті посилилась тенденція до перекладання відповідальності за вирішення проблем бідних регіонів на них самих. Той же німецький досвід, пов'язаний із об'єднанням Сходу і Заходу країни, засвідчив, що навіть величезні інвестиції у розвиток інфраструктури, запровадження нових технологій, докладання зусиль до підвищення продуктивності праці, – все це, разом взате, не вирішує достатньо швидко проблему соціальної конвергенції. Вирівнювання соціального простору багатших та бідніших федеральних земель відбувається досить повільно.

Аналогічні проблеми існують на рівні Європейського Союзу, чий регіональні структурні фонди не можуть максимально ефективно вирішити проблему зменшення рівня соціальної диференціації в ЄС. Вивезення капіталу до країн з меншими соціальними витратами спонукає чинних політиків Європейського Союзу замислитись над проблемою «соціального демпінгу». Адже низькі розцінки на працю в нових країнах ЄС підривають соціальний консенсус, який існував в старих країнах угруповання.

Фактично більшість нових країн-членів Європейського Союзу на декілька порядків відстають за доходами від колишніх найбідніших країн «старого» ЄС. В свою чергу відрив України від цих «нових бідних» країн ЄС є ще більшим. Тож проблема бідності стає однією з головних у процесі подолання соціальних бар'єрів на шляху до Європейського Союзу.

Аналогічну проблему створює безробіття. У контексті розгляду посилення уваги Європейського Союзу до зазначеної соціальної біди автор розглядає основні європейські програми, покликані створити механізми регулювання ринку праці. Адже майже 15 мільйонів безробітних по всьому Союзу створюють додатковий тиск на соціальні фонди, підриваючи систему соціального забезпечення. Серед рецептів лікування цієї соціальної хвороби найчастіше пропонується застосування набору ліків із аптечки лібералів. Останні звертають увагу на недостатній рівень наднаціонального регулювання ринку праці в Європейському Союзі. Домінуючими лишаються системи національного регулювання. Внаслідок цього з чотирьох базових засад існування спільного ринку, тобто вільного обігу товарів, капіталів, послуг та робочої сили, саме остання лишається найменш динамічною. Соціальна ситуація ускладнюється внаслідок додаткового тиску з боку такого чинника, як глобальне конкурентне середовище. Додаткову напругу створюють негативні демографічні тенденції, пов'язанні зі старінням європейського населення. Враховуючи всі зазначені фактори, можна констатувати, що панацеї у боротьбі з безробіттям поки що не знайдено.

Висновки. Маастрихтський договір 1992 р. та Договір Ніцци 2000 р., а також Лісабонський договір реформ 2007 р. відкрили шлях до спроб реалізації положень «Європейської соціальної хартії», яка вперше закріпила існування європейської соціальної політики у форматі установчих документів ЄС. Проте реформаторські налаштовані уряди більшості країн ЄС не посприяли закріпленню найважливіших положень Європейської соціальної хартії у проекті першої в історії Конституції Європейського Союзу. Зокрема, це стосується нечіткості положень про мінімальну погодинну заробітну плату та мінімальну кількість робочих годин на тиждень. Внаслідок цього ліві політичні сили у тій же Франції та професійні спілки у Нідерландах вели пропаганду проти ратифікації цього документу на референдумах. Світова економічна криза 2008 р., наслідки якої в більшості країн Європи та світу не подолані досі, максимально ускладнила умови функціонування соціальної держави. Пандемія коронавірусу 2020–2021 рр. знову актуалізувала практику втручання держави у соціальну політику, але ресурсів для цього стає дедалі менше. На місця робочого класу індустріальної доби з'являється «прекаріат» постіндустріальної доби. Стівен Беннон, колишній радник Д. Трампа, стверджує, що глобалісти спустили в каналізацію американський робітничий клас і створили середній клас в Азії. У випадку з Австралією маємо приклад того, як ця держава виправдовує назву «Щаслива країна». Приблизно 24 млн. жителів займають континент, багатий на ресурси, що дає можливість процвітати завдяки попиту на австралійські товари, в тому числі – в Китаї. Економічний підйом Азії давав австралійцям оптимізм щодо тривалого зростання економіки. Зрозуміло, що ці перспективи стали можливими завдяки реальному створенню саме австралійської унікальної моделі держави загального добробуту у період 1945–1970 рр.

Використані джерела та література:

1. Певзнер Я. В. Введение в экономическую теорию социал-демократизма. М. : Эдиториал УРСС, 2001. 208 с.
2. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою. К. : Видавництво «Основи», 1999. 259 с.
3. Döring Diether. Sozialstaat in der Globalisierung. Frankfurt am Meine, 1999.
4. Leibfried Stephan, Pierson Paul. Standort Europa. Sozialpolitik zwischen Nationalstaat und europäischer Integration. Frankfurt am Meine, 1998.
5. Frerich Johannes, Frey Martin. Handbuch der Sozialpolitik in Deutschland. München, 1996.
6. Рахман Г. Истернизация. Подъем Азии и спад Америки от Обамы до Трампа и дальше. Дніпро : Баланс Бизнес Букс, 2019. 407 с.
7. Späth Lothar. Die New Economy Revolution. München, 2001. 280 p.
8. Макинтайр С. Краткая история Австралии. М. : Издательство «Весь Мир», 2011. 360 с.

УДК 94 : 323 + 316.42 (477)

Цапко О. М.

«ДЕРЖАВА ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ» В ТЕОРЕТИЧНОМУ ТА ПРАКТИЧНОМУ ВИМІРІ: ДОСВІД ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

В статті розглядаються основні теоретичні засади «держави загального добробуту». Зокрема, розкривається сутність та зміст «держави загального добробуту», а також даються основні її характеристики. Автор також звернув увагу на основні наукові напрямки стосовно оцінки «держави загального добробуту» та її класифікації. На основі систематизації зарубіжного як теоретичного, так і практичного досвіду автор статті розробив відповідні рекомендації, реалізація яких сприятиме побудові «держави загального добробуту» в сучасній Україні.

Ключові слова: «держава загального добробуту», соціальна справедливість, соціальна відповідальність, ринкова економіка, соціальна політика, громадянське суспільство.

Oleg Thapko. «The Welfare State» in theoretical and practical dimensions: experience for modern Ukraine. The article considers the basic theoretical principles of the «welfare state». In particular, the essence and content of the «commonwealth state» are revealed, as well as its main characteristics are given. The author also drew attention to the main scientific areas related to the assessment of the «welfare state» and its classification. Based on the systematization of foreign theoretical and practical experience, the author of the article has developed appropriate recommendations, the implementation of which will contribute to the construction of a «commonwealth state» in modern Ukraine.

Keyword: *«Welfare State», social justice, social responsibility, market economy, social policy, civil society.*

Проблема сучасної держави загального добробуту (далі – ДЗД) у XXI ст. набирає дедалі більшої актуальності і злободенності. За влучним визначенням Д. Стігліца, ця проблема на сьогоднішній день перетворюється на частину більш загальної дискусії щодо ролі та місця ринку, держави та «громадянського суспільства» [1, с. 3]. Загалом, в найбільш спрощеному вигляді, під поняттям держави загального добробуту зазвичай розуміють політику держави, що має на меті забезпечення надання низки основних послуг, до яких відносять охорону здоров'я, належний рівень освіти (зазвичай безкоштовної), а також забезпечення цілого набору соціальних гарантій через систему державного фінансування.

Загалом, метою утворення держави загального добробуту є забезпечення для її громадян умов, які стали б для них стимулом у сприйнятті існуючого суспільного та економічного устрою, а також – створення прийнятних умов повсякденного життя.

Великий внесок у розробку проблеми держави загального добробуту зробили зарубіжні вчені Р. Дарендорф, Дж. Ролз, Е. Хармс, Ф. Нойман, Г. фон Хаферкамп, Г.-Г. Хартвіг, В. Абендрот, К. Ленк, Г. Браун, М. Ніхаус, Г. Еренберг, А. Фукс, М. Спікер, Г. Ві-

ленський, Ч. Лебо, Р. Тітмус, А. Еверс, І. Светлик, П. Балдвін, Дж. Барнес, Б. Ваттенберг, К. Еспін-Андерсен та інші.

У вітчизняних суспільних науках радянського і пострадянського періоду деякі теоретичні аспекти проблеми ДЗД розглядають у своїх працях С. Алексєєв, К. Гаджієв, Б. Краснов, К. Лукашева, Т. Маціонашвілі, В. Мілецький, С. Перегудов, В. Пугачов, Н. Римшевська та інші.

Мета пропонованої статті полягає у дослідженні основних характеристик держави загального добробуту та формулюванні відповідних висновків щодо доцільності їхнього використання у реаліях сучасної України.

На початку розвідок у науковій літературі і європейській політичній практиці держава загального добробуту асоціювалася з поняттям «соціальна держава», яке було введено в науковий обіг Л. фон Штайном у 1850 р. Після Другої світової війни розпочалася активна теоретична розробка даної проблеми. Її ідеологічною основою стали погляди англійського економіста Дж. Кейнса, який обґрунтував необхідність державного втручання в соціально-економічну сферу з метою запобігання економічним кризам, безробіттю, підвищенню добробуту населення через перерозподіл доходів між різними соціальними верствами [2, с. 32-33].

З легкої руки цього мислителя в науці закріпилося поняття, що будь-яка держава повинна бути соціальною, а основною метою її є вміння здійснювати ефективну соціальну політику, зокрема, – піклуватися про працевлаштування населення, права людини, створювати системи охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, підтримувати найменш забезпечені прошарки населення, боротися зі злочинністю тощо [3, с. 359].

Однак, як показав подальший розвиток подій, саме в такому визначенні соціальної держави криються певні суперечності. Так наприклад, якщо взяти до уваги тезу про те, що соціальна держава піклується про права людини, то стає зрозуміло, що не будь-яка держава «соціальна», оскільки, як відомо, не кожна держава зацікавлена в забезпеченні прав людини, а лише демократична. Те ж саме стосується і проблеми соціальних гарантій, оскільки

ці гарантії забезпечуються також і суспільствами з авторитарними та тоталітарними політичними режимами. Все це загалом привело до того, що думки дослідників розійшлися – як щодо визначення соціальної держави, так і щодо з'ясування поняття «держави загального добробуту».

Так, наприклад, А. Марвік вважає, що поняття «держави загального добробуту» було сформульовано для того, щоб підкреслити його різкий контраст із німецьким терміном «військова держава», вперше воно було використане для характеристики мети політики лейбористського уряду Британії в період 1945–1950-х рр. [4, с. 292]. У розумінні лейбористів політика держави загального добробуту повинна ґрунтуватися на почутті обов'язку вдячного уряду щодо ветеранів і громадян після Другої світової війни.

В сучасній науці дедалі більшого поширення набуває твердження про державу загального добробуту як своєрідну альтернативу «реальному соціалізму» з одного боку, і як реакція на вади класичної ринкової економіки – з іншого. Виходячи з цього твердження, однією з найбільш вагомих характеристик держави загального добробуту є та, що ринкові засади економіки не завжди приводять до вирішення найбільш злободенних соціальних проблем громадян [5, р. 12]. А практичний досвід довів, що в умовах жорсткої ринкової конкуренції ці проблеми взагалі ігноруються, що призводить до частих соціальних потрясінь у суспільствах.

Початкові спроби побудови ДЗД припадають на першу половину ХХ ст. Саме в цей період у багатьох країнах світу розпочався поступовий перехід від традиційного ринково-монополістичного суспільства до громадянського правового суспільства соціальної демократії, який, в свою чергу, ґрунтувався на соціальній ринковій економіці. За своєю суттю соціальна ринкова економіка передбачає наявність гарантованих правовою державою політичних та економічних свобод, що поєднуються з рисами соціальної захищеності громадян і соціальною справедливістю. При цьому ж ринкова економіка створює матеріальні передумови для забезпечення того або іншого рівня загального добробу-

ту для всіх верств населення. А. Мюллер-Армак, один з авторів концепції соціального ринкового господарства, зазначає, що «на основі ринкового економічного порядку може бути створена різноманітна та всеосяжна система соціального захисту» [6, с. 402].

При побудові ДЗД одне з головних місць в ній посідає ідея забезпечення відповідного суспільного добробуту. Х. Ламберт зазначав, що «суспільний добробут не тотожний економічному загальному добробуту суспільства, рівно як і особистий добробут не ідентичний економічному загальному добробуту» [7, с. 180]. Особистий добробут, крім суто економічних критеріїв (таких, наприклад, як зайнятість, рівень прибутку тощо), залежить і від рівня гарантій у державі політичних свобод (наприклад, свобода і безпека особистості, свобода слова, свобода совісті тощо), від таких показників, як соціальна захищеність, сімейне життя, можливості просування по службі тощо. В той же час суспільний добробут значною мірою визначається суспільними благами [7, с. 34–35].

В свою чергу суспільні блага неподільні; вони надаються суспільними установами, їх створення та утримання на відповідному рівні «не може бути в інтересах ніяких окремих осіб або невеликих груп, оскільки прибуток від них ніколи не окупить витрати будь-якої окремої особи або невеликої групи осіб, хоча часто вони можуть з лишком окупитися у великому суспільстві» [8, с. 24]. В цілому суспільне благо залежить від рівня гарантованості таких загальнозначущих для держави і суспільства параметрів, як зовнішня і внутрішня безпека, наявність і нормальне функціонування інститутів соціальної інфраструктури: установ системи освіти, охорони здоров'я, соціальної допомоги, рівня соціального партнерства тощо. Іншими словами, ринкова конкуренція не повинна ставити під загрозу досягнення необхідного рівня економічної і соціальної стабільності, у тому числі – й соціальної справедливості.

Наступною важливою характеристикою ДЗД є забезпечення соціально справедливого розподілу прибутків. Тут слід зазначити, що механізм ринкового саморегулювання аж ніяк не передбачає

досягнення соціальної справедливості в суспільстві [9; 5]. Цілком природно, що в індустріально розвинутих стабільних державах органи державної влади розробляють і здійснюють програми соціального забезпечення незаможних верств населення, встановлюючи мінімальні розміри заробітної плати, допомоги по безробіттю, фіксують ціни з метою підвищення прибутків тих або інших груп населення, встановлюють диференційовані ставки податків на особисті прибутки населення різних категорій.

Таким чином, держава бере на себе завдання регулювання розподілу прибутків шляхом прямого втручання у функціонування ринку і непрямого – за допомогою системи податків та інших платежів. Прийнято вважати, що в благополучному із соціальної точки зору суспільстві розрив у грошових прибутках 20% найбагатших і 20% найбідніших верств населення не повинен перевищувати 12 разів. Перевищення цієї межі пов'язане з серйозною соціально-політичною дестабілізацією суспільства. Саме цей факт далеко не в останню чергу викликав необхідність перерозподілу прибутку і багатства [2, с. 34].

На сьогоднішній день для держави загального добробуту бізнес і держава є наймогутнішими інститутами сучасного індустріального суспільства, кожен з яких стримується різноманітними чинниками: одні з них – чинниками конституційно-правового характеру, інші – соціально-політичного, ресурсного та ін. Завдяки цим факторам у відносинах між ними діє своєрідна система стримувань і противаг, яка не дає одному з них встановлювати свій одноосібний контроль над суспільством [10, с. 192–193].

Парадокс полягає в тому, що держава регулює підприємництво і певним чином перетворює ринок, але при цьому вона ж і субсидує, і заохочує, і захищає бізнес. Своєю фінансовою і валютною політикою, спрямованою на зміцнення економіки і згладжування економічних циклів, держава сприяє економічному зростанню, розвитку бізнесу. При цьому, бізнес ведеться в певному соціальному і політико-культурному середовищі і, природно, не може ігнорувати інтереси суспільства, з якими повинен погодити свої власні інтереси. Більше того, оскільки стабільність

суспільства є необхідною умовою ефективного функціонування підприємництва, воно просто вимушене розробляти і здійснювати заходи, що забезпечують таку стабільність. Розвиток і поліпшення соціального середовища відповідають довгостроковим інтересам бізнесу. Прихильність принципам соціальної відповідальності підвищує життєздатність і ефективність підприємництва. У довгостроковому плані соціальна відповідальність здатна підвищити як довіру споживачів до продукції, що виробляється конкретним підприємством, так і курс його акцій.

Таким чином, соціальна відповідальність бізнесу теж перетворюється на одну з характерних рис ДЗД. З цього приводу К. Уолтон виокремлює наступні компоненти соціальної відповідальності бізнесу.

По-перше, чинник особистої вигоди як основна підвалина ринкової конкуренції себе на сьогодні віджив, оскільки він не обов'язково веде до блага суспільства. При цьому, у випадках, коли між приватним і суспільним благом існують конфлікти, перше має стати підлеглим другому.

По-друге, добробут суспільства є проблемою комплексною і багатоаспектною, тому його може забезпечити лише співпраця уряду і бізнесу.

По-третє, керівництву транснаціональних корпорацій потрібно врівноважувати конкуруючі інтереси та встановлювати пріоритети, що враховують інтереси як інвесторів, працівників, споживачів, постачальників і конкурентів, так і національних та місцевих громад, інших добровільних організацій і навіть неорганізованих груп.

По-четверте, врівноважуючи ці інтереси, корпорація повинна відкидати «безрозсудні вимоги», але робити це логічно, витримано й збалансовано [11, р. 45-67].

Таким чином, концепція соціальної відповідальності бізнесу виходить з визнання тісного взаємозв'язку всіх сфер суспільства, у тому числі – й взаємозалежності суспільства та бізнесу, – і внаслідок цього факту передбачає необхідність для бізнесу взяти на себе широкі соціальні зобов'язання.

Межі соціальної відповідальності корпорацій тим ширші, чим більші їх прагнення до виживання і утвердження своєї легітимності в очах суспільства. У цьому плані одне з головних завдань, що стоять перед корпораціями, полягає в тому, щоб економічно обґрунтувати програми, які вони готові здійснювати в соціальній сфері. У той же час суспільство зі свого боку має право чекати від бізнесу того або іншого рівня соціальної відповідальності в таких питаннях, як охорона навколишнього середовища, забезпечення безпеки транспорту, матеріальне забезпечення незаможних верств населення тощо.

Однак технічні, фінансові та інші можливості бізнесу в цьому плані не безмежні. Оцінюючи можливості тієї або іншої корпорації або бізнесу загалом, не можна забувати того факту, що головною умовою існування і життєздатності будь-якого ділового підприємства є його економічна рентабельність, яка визначається рівнем прибутковості його діяльності.

Важливе місце в сучасних дослідженнях ДЗД займає і проблема визначення їхньої типології. Так, К. Еспін-Андерсен, провівши складний емпіричний аналіз, розробив схему, що диференціює види держави загального добробуту на підставі змін у системах стратифікації, ступеня розширення соціальних прав і суспільно-приватної організації соціального забезпечення [12, р. 35–36].

Відповідно до його схеми, Сполучені Штати Америки, Канада й Австралія є прикладом ліберальної держави загального добробуту, що обмежує універсальні соціальні права, протиставляє клас отримувачів соціальної допомоги й інших громадян та надає переваги приватному сектору як суб'єкту добробуту.

Так, зокрема, у США ДЗД базується на таких постулатах, як приватна власність, ринкова економіка, конкуренція. Особливістю американської ментальності є індивідуалізм та визнання неминучості соціальної нерівності, тому американська концепція соціальної справедливості виходить з таких принципів: головною умовою реалізації соціальної справедливості є надання всім громадянам фундаментальних прав (свобода слова, совісті, асоціацій); із сфери суспільних відносин виключається дискриміна-

ція особи. Головною метою соціальної політики є вирівнювання можливостей для всіх громадян. Оскільки між правами і можливостями їхньої реалізації існує розрив, то його подолання має відбуватися з урахуванням механізму економічного зростання і дотриманням розумного балансу між принципом економічної ефективності і принципом розподілу. В цілому в США нараховується близько 75 програм соціальної допомоги, що передбачають виплату грошей, надання безоплатних талонів на харчування, дотації на оплату житла, медичну допомогу тощо. На сьогоднішній день витрати федерального уряду на соціальні програми трималися приблизно на одному рівні – 50–52% [13].

У корпоратистській державі загального добробуту (Франція, Німеччина, Італія) соціальні права є невід'ємною складовою визначених статусів. Така модель, яка підтримує існуючі класові відмінності, характеризується принципом субсидіарності та припускає державне втручання лише в тих випадках, коли сім'я або інші традиційні інститути не спроможні подбати про своїх членів. Рівень соціального забезпечення залежить від стажу роботи, рівня заробітної плати тощо [12, р. 36].

Особливо важлива для держави робота, наприклад держслужба, нерідко підкріплюється певними пільгами, найчастіше з пенсійного та медичного забезпечення.

І, нарешті, К. Еспін-Андерсен визначає соціально-демократичну державу загального добробуту (Швеція, Данія, Норвегія) як таку, що передбачає розширення соціальних прав і прагне до ліквідації соціальної нерівності. Дана модель держави загального добробуту ґрунтується на суспільному забезпеченні добробуту.

Як зауважують Б. Дікон та інші, хоча Австралія в наведеній класифікації віднесена до ліберальної групи, водночас більш логічно буде її класифікувати як лейбористську, яка намагається згладити суперечності між лібералізмом і колективізмом [13, с. 68].

Аналізуючи Швецію як державу загального добробуту, К. Еспін-Андерсен наголошує на її особливостях, що відрізняють її від інших моделей ДЗД.

По-перше, шведська модель спрямована на «продуктивну» превентивну соціальну політику; по-друге, на допомогу по безробіттю витрачається невеликий відсоток соціальних витрат, однак, разом із тим, значні кошти витрачаються на організацію зайнятості, перекваліфікацію, стимулювання мобільності робочої сили, профілактику хвороб і нещасних випадків, а також допомогу родинам.

Виходячи із зазначеного, К. Еспін-Андерсен, робить висновок, що основною метою ДЗД є зведення до мінімуму тягара соціальної нужденності та підвищення до максимуму зайнятості. Основна ідея шведської моделі ДЗД полягає в тому, що витрачені на ці цілі кошти створюють більш значні заощадження в інших сферах» [12, р. 72].

На сьогоднішній день у Швеції існує єдина для всіх система охорони здоров'я, освіти і пенсійного забезпечення, послуг і пільг, обсяг і якість яких визначаються політичними рішеннями. Уряд Швеції проводить політику рівності, а тому матеріальні блага розподіляються досить рівномірно між усіма членами суспільства. Різниця в заробітній платі не є великою. Наприклад, доход селянина лише удвічі менший від зарплати лікаря і в 2,5 рази менший від заробітку керівника великого підприємства. Рівність досягається також шляхом надання державою безоплатних або недорогих високоякісних послуг у найважливіших сферах життя. Важливими факторами вирівнювання є повна зайнятість (адже суспільство з повною зайнятістю уникає різниці в доходах і життєвому рівні) і прогресивна система оподаткування, яка включає прямі й непрямі податки. Високий рівень життя в Швеції став можливим завдяки тривалому, відносно стійкому економічному зростанню.

Класифікацію держав загального добробуту, розроблену К. Еспін-Андерсеном, доповнив Н. Гінсбург. На його думку, існує ще один тип – Британська ліберально-колективістська держава загального добробуту, що являє собою поєднання соціалістичного та ліберального типів [14, с. 68].

Окремі дослідники вважають, що теорія К. Еспін-Андерсена, заснована на класовому перерозподілі, є обмеженою, і пропону-

ють доповнити набір критеріїв щодо оцінки держав загального добробуту інтересами жінок. Серед наукових праць, присвячених даній проблемі, мабуть, найбільше заслуговує на увагу робота «Праця, жінка і тендерна рівність: нові типології» А. Сіарофа.

Аналіз, здійснений А. Сіарофом, свідчить, що якщо країни порівнюються за трьома наступними критеріями: орієнтація політики на добробут сім'ї, доцільність жіночої праці (тобто можливість жінок працювати на однакових із чоловіками посадах) і те, хто з батьків отримує допомогу на дітей, то існує подібність із класифікацією держав загального добробуту К. Еспін-Андерсена із додатковим четвертим режимом – країни Латинської межі.

Стосовно України, то на сьогодні наша країна переживає системну соціально-економічну кризу, результатом якої стало посилення негативних процесів у соціальній сфері. В цій соціальній кризі, як на нашу думку, найбільше постраждав у процесі перетворення статус праці, що є основним недоліком вітчизняної соціальної сфери. Тому першим і найбільш важливим завданнями на сьогодні є реабілітація відтворювальної функції заробітної плати, підвищення її частки у ВВП, зменшення надмірної диференціації у розподілі доходів.

На сьогоднішній день в Україні соціального захисту потребують не окремі верстви населення, а практично більшість громадян. Основні причини цього стану нами вбачаються, перш за все, в недостатньому обсязі виробленого ВВП на душу населення, а також в існуючих пропорціях розподілу національного доходу. Ці показники в Україні, порівняно з високорозвиненими країнами, вкрай негативні. Заробітна плата за своїми розмірами ніяк не відповідає ринковим умовам. Вона низька в собівартості й ціні реалізації. Контрасти у матеріальному стані різних верств населення України вже давно перевищили критично допустимий рівень, який визначає поріг соціальної стабільності. Нинішній рівень диференціації доходів в Україні відповідає рівню соціальної диференціації країн Заходу в останню третину XIX ст.

Виходячи із зазначеного, основне завдання сучасної української держави полягає в тому, щоб перш за все повернути пра-

ці ціннісний зміст, підкреслити його творчу природу і соціально-організуючу роль.

Таким чином, підсумовуючи все вищезазначене, вважаємо що для сучасної України з метою побудови держави загального добробуту необхідно зробити наступне:

- здійснити ефективні економічні реформи;
- накреслити основні пріоритети у розв'язанні соціальних проблем освіти й охорони здоров'я, розвитку науки, культури, екології, проводити активну політику у створенні системи соціального захисту населення;
- зробити «прозорою» діяльність державних структур, насамперед через позитивний зворотний зв'язок із громадськими об'єднаннями й асоціаціями підприємців;
- демонтувати систему колективної відповідальності, яка, як показала вітчизняна політична практика, призводить до безвідповідальності за результати прийнятих рішень;
- активно сприяти розвитку місцевого самоврядування, зокрема його фінансової бази;
- створити ефективну систему громадського контролю за процесом прийняття рішень місцевою владою і виконання рішень виконавчою;
- кардинальним чином переглянути податкову політику в частині зниження податкового тягаря для малого і середнього бізнесу;
- збільшити інвестиції в сферу освіти і науки;
- розробити державні програми, які б сприяли вирішенню проблем у сфері молодіжної зайнятості. Особливо це стосується створення і квотування робочих місць для молодих спеціалістів
- випускників навчальних закладів;
- удосконалити політику оподаткування прибутків і заробітної плати з метою втілення в повсякденну соціальну практику гасла «гідна праця – гідна оплата»;
- розпочати вести реальну боротьбу з корупцією.

Головним результатом реалізації вищезазначеного повинна стати побудова в Україні держави загального добробуту, в якій

повинні будуть реалізовані, з одного боку, інтереси більшості членів суспільства, з другого боку – буде виконане суспільне замовлення на соціальну справедливість.

Використані джерела та література:

1. Стігліц Д. Держава загального добробуту у 21 столітті / у перекладі В. Романченка. URL: sg-sofia.com.ua/derzava-zagalnogo-dobrobutu-u-xxl-stolit.
2. Сковронський Д. Концепт соціальної держави в теоретико-правових дослідженнях. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 32–41.
3. Политология. Энциклопедический словарь / под ред. Ю. И. Аверьяова. М. : Изд-во Моск. коммерч. Ун-та, 1993. 431 с.
4. Гошовська В. А. Соціальна держава: типи, сутність, зміст. К. : Вид-во НАДУ, 2006. 456 с.
5. Zastrow Ch. Introduction to Social Welfare institutions. Social problems, services and current issues / Ch. Zastrow. Homewood, Minds : The Dorsey press, 1982. 145 p.
6. Müller-Armack A. Soziale Marktwirtschaft. Hand wörterbuch der Sozialwissenschaften / Hrsg. von Beckerath E. Stuttgart, 1956. Bd. 9. S. 390–439.
7. Ламберт Х. Социальная рыночная экономика: Германский путь. М. : Дело ЛТД, 1994. 224 с.
8. Эволюция теории и практики «государства благосостояния» в 80-е годы: [Сб. обзоров / Ред.-сост. В. С. Ажаева]. М. : ИНИОН, 1991. 190 с.
9. Бодров В. Г., Кредісов А. І., Леоненко П. М. Соціальне ринкове господарство. К. : Либідь, 1995. 175 с.
10. Кремень В. Держава загального добробуту, як ідеал сучасної соціал-демократії. *Вісник Дніпропетровського університету. Політологія*. 2012. № 9/2. С. 190–194.
11. Walton C. C. Corporate social responsibilities. Belmont, 1967. 112 p.
12. Espin-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton : Princeton University Press, 1990. P. 35-36, 72.
13. Амбрик Л, Десятнюк В. Ключові детермінанти податкової системи США. *Сполучені штати Америки в сучасному світі. Політика. Економіка. Право. Суспільство*. Збірник матеріалів II науково- практичної конференції (Львів, 15 грудня 2015 р.). Львів, 2015. С. 272-275.
14. Дікон Б., Халс М., Стабс П. Глобальна соціальна політика. К. : Основи, 1999. 346 с.

**СУСПІЛЬСТВО «ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ»
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВТІЛЕННЯ
В АВСТРАЛІЇ (1940–1970 РР.)**

В статті висвітлено основні поняття теорії суспільства «загального добробуту», визначено особливості його втілення в Австралії у період 1940–1970 рр. Показано історичні передумови та чинники побудови в країні соціальної держави ліберального типу. Досліджено еволюцію соціальної політики Австралії в повоєнний період.

Ключові слова: суспільство «загального добробуту», Австралія, 1940–1970 рр., соціальна політика, соціальний розвиток, соціальна держава, держава «загального добробуту».

Iryna Viter. Society of «general welfare» and features of its implementation in the Australia (1940–1970). The article highlights the basic concepts of the theory of «welfare society», identifies the features of its implementation in Australia in the period 1940–1970. The historical preconditions and factors of building a liberal welfare state in the country were shown. The evolution of Australian social policy in the postwar period was studied.

Keywords: society of «common welfare», Australia, 1940–1970, social policy, social development, «the welfare state».

Сьогодні в Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах, можна спостерігати підвищений інтерес до соціальної проблематики, потребу в знаннях про всі можливі форми і методи соціальної політики з метою вироблення конкретно-історичних моделей соціальної держави, їх збереження та подальшого розвитку. Пройшовши етапи злетів і падінь, концепт соціальної держави не втратив своєї ціннісної складової і продовжує зали-

шатися практично єдиною зрозумілою і прийнятою всіма метою суспільно-державного життя.

Історичний досвід Австралії, яка ось уже понад століття характеризується соціально-політичною стабільністю, високим рівнем економічного розвитку, суспільного добробуту, надійністю і комфортністю для життя, надзвичайно затребуваний в сучасному глобалізованому світі з його викликами та загрозами. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує процес формування в Австралійському Союзі (АС) суспільства «загального добробуту» як вищої форми соціальної держави, який значною мірою відбувався у післявоєнний період. Тому тема статті є актуальною.

Дослідженню історико-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку Австралії, а також конкретно – вивченню соціальних питань – присвятили свої праці такі вчені, як О. В. Зернецька, Є. В. Клімова, К. В. Малаховський, А. Ю. Рудницький, Л. М. Семенова, Н. С. Скоробогатих, О. Ю. Трунська, західні дослідники С. і Б. Вебб, К. Грін, С. Грузін, Дж. Гловер, Е. Джеффс, Дж. Мейс, К. Местан, Г. Рейкі, М. Тонтс, Д. Хетцель, прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчилль, австралійські вчені Ч. Е. В. Бін, Г. Грінвуд, П. Денніс, К. Кларк, Ч. М. Кларк, Р. М. Кроуфорд, К. Култхард-Кларк, Ст. Макінтайр, Д. Річ, У. К. Хенкок та інші. Проблеми соціальної держави досліджували О. Агарков, В. Д. Гончарова, С. О. Джавадова, О. М. Дребот, І. О. Козаченко, В. А. Намчук, В. М. Ніколаєвський, О. Ф. Новікова, Н. М. Хома та інші. В той же час недостатньо уваги приділено дослідженню особливостей формування суспільства «загального добробуту» в Австралії у післявоєнний період.

Отже мета статті – дослідити передумови зародження соціальної держави в Австралії та особливості формування суспільства «загального добробуту» у 1940–1970-х рр.

Сьогодні в Австралії існує найбільш розвинена в сучасному світі система соціального забезпечення, основи якої були закладені ще на початку ХХ ст., а передумови – створені ще раніше, за колоніальних часів. Основними особливостями соціально-економічного розвитку країни напередодні утворення АС були

значна роль держави в управлінні соціальними та економічними процесами та прогресивне соціальне законодавство. Австралія по суті виступала однією з країн – «соціальних лабораторій» для Старого Світу, де втілювалася в життя широка програма соціальних реформ. Активне втручання державного апарату в практично всі найважливіші галузі регулювання соціального та економічного життя країни стало приводом для більшості європейських спостерігачів назвати Австралію країною, де на практиці був введений «соціалізм без доктрин» [1, с. 65]. Саме ці особливості великою мірою визначили подальший розвиток країни.

Після утворення федерації курс на соціальні реформи був продовжений урядом АС, соціальна політика якого охоплювала всі сторони соціального життя населення – освіту, охорону здоров'я, пенсійне забезпечення тощо. Саме в перші роки федерації закладалися основи сучасної соціальної держави, яка сьогодні вважається однією з найуспішніших у світі. У період ліберально-лейбористської співпраці 1904–1912-х рр. були прийняті закони, що заклали основи державності в АС, в тому числі: протекціонізм як захист внутрішнього ринку; політика «білої Австралії», що регулювала імміграцію і захищала ринок праці від низькооплачуваної робочої сили; державний арбітраж для вирішення трудових конфліктів; державний патерналізм, що поширювався на всі верстви населення, включаючи аборигенів [2] (хоча, зауважимо, що стосується останніх, в ті часи це здебільшого мало досить формальний, а, отже, – неефективний характер).

В результаті Австралія стала однією з найбільш передових в області соціальної захищеності країн того періоду: зокрема, в 1907 р. в країні було встановлено мінімум заробітної плати в розмірі 42 шилінги на тиждень для сім'ї з п'яти осіб, який забезпечував «нормальні потреби пересічного робітника як людської істоти, що живе в цивілізованому суспільстві». У 1908 р. – приймається Закон про пенсії за віком та інвалідністю, які стали виплачуватися з 1908 і з 1910 рр. відповідно. Починаючи з 1912 р. виплачується допомога з материнства, яка покривала витрати на народження дитини. До кінця 1920-х рр. тривалість робочого

дня склала 44 години на тиждень в більшості галузей промисловості [3, р. 63].

Таким чином, послідовне проведення успішної соціальної політики привело до побудови в Австралії *соціальної держави*, тобто правової демократичної держави, найвищою цінністю якої є людина; держави, яка створює і гарантує необхідні умови для гідного життя і вільного розвитку людини, всебічної самореалізації творчого потенціалу кожного свого громадянина.

Цей процес був затриманий подальшими історичними подіями. Важко позначилася на Австралії *світова економічна криза 1929–1933 рр.*: національний дохід країни скоротився на 1/3, третина працездатного населення опинилась без роботи, знизилася народжуваність, зменшився приплив іммігрантів, експорт знизився вдвічі; як важливий виробник первинної сировини, Австралія швидко відчула вплив падіння цін на світовому ринку. Щоб подолати важку ситуацію, федеральний уряд був змушений піти на непопулярні заходи: знизити заробітну плату в бюджетній сфері, зменшити пенсії та виплату відсотків за облігаціями. Арбітражний суд постановив зменшити на 10% реальні заробітні плати [4]. До 1934 р. гострота кризи стала знижуватися, але зростання економіки було незначним. На тлі падіння експортного тваринництва повільно відроджувалася промисловість, збільшувалася кількість підприємств обробної промисловості (до 1936 р. їх налічувалося близько 25 тис.) і кількість зайнятих на них працівників. Поступово відновлювалася зовнішня торгівля, головними експортними товарами залишалися м'ясо, масло, вовна і зерно [5]. Із зростанням економіки поверталися й соціальні виплати. Проте вихід з Великої депресії затягнувся до кінця десятиліття.

За часів Другої світової війни економіка країни була переорієнтована на військові потреби. Були створені нові підприємства, інші – переобладнувалися й модернізувалися з урахуванням цих потреб. Збільшилась кількість робочих, зайнятих на військовому виробництві, зростали темпи виробництва у верстатобудуванні, літакобудуванні, суднобудуванні, збільшилася виплавка сталі і

чавуну [5]. Все це приводило до значних змін в соціально-економічному розвитку Австралії.

В той же час соціальна спрямованість австралійської держави значною мірою зберігалася і в цей період. У 1940-х рр. проводилася перша велика реформа системи соціального забезпечення, коли було введено значну кількість нових видів соціальної допомоги. У 1941 р. прийнято нову національну програму дитячої обдарованості. У 1942 р. були засновані три різновиди пенсій для вдів: клас А для вдів, які мають дітей віком до 16 років; клас Б для вдів старше 50 років, які не мають неповнолітніх дітей; і клас В – для бездітних вдів молодше 50 років. У 1943 р. було введено допомогу для непрацюючих дружин, чоловіки яких були непрацездатними пенсіонерами; [6]. додаткові допомоги дітям пенсіонерів; у 1945 р. – допомоги по хворобі та безробіттю, а також інші допомоги. Ветеранам надали безкоштовне лікування, освіту і професійну перепідготовку.

У післявоєнній Австралії запанував дух оптимізму і впевненості. Лейбористський уряд на чолі з прем'єр-міністром Джозефом Бенедіктом Чіфлі висунув нові плани економічного розвитку країни. В період 1946–1949-х рр. було розроблено законодавство, орієнтоване на підвищення добробуту, розвиток системи охорони здоров'я, турботу про осіб похилого віку, допомогу безробітним і непрацездатним [4]. Все це свідчило про *побудову в Австралії суспільства «загального добробуту»*.

Основні принципи концепції держави «загального добробуту» у 1942 р. вперше сформулював відомий англійський економіст У. Беверідж. Основна ідея цієї концепції полягає в тому, що така держава повинна гарантувати всім громадянам право на підтримку певного рівня життя, на охорону здоров'я та освіту за участі населення країни у фінансуванні відповідних програм.

Зазначимо, що в науковій літературі для визначення цього поняття використовується декілька подібних категорій: *суспільство «загального добробуту (благоденства)»*, *держава «загального (суспільного, соціального) добробуту (благоденства)»* (англ. *welfare state*). В будь-якому випадку – це термін, яким узагальнено ха-

рактикують політику держави, що має на меті забезпечити надання низки таких основних послуг, як охорона здоров'я і належний рівень освіти (зазвичай безкоштовної) завдяки державному фінансуванню. Це одна з багатьох концепцій правової держави та один зі специфічних різновидів соціальної держави, який розглядається у своїх виокремлених аспектах. В той же час зміст суспільства (держави) «загального добробуту» значно ширший. Останнім поняттям охоплюється вся система заходів, спрямованих на подолання різноманітних «вузьких місць» у суспільному розвитку, в тому числі – в економіці, тоді як діяльність соціальної держави прямо не зачіпає функціонування економічного фундаменту суспільного життя [7].

Концепція У. Беверіджа швидко поширилась в країнах Західної Європи. Поняття «соціальна держава» було вперше вжито в Основному законі ФРН, прийнятому в 1949 р. Проте піку свого розвитку соціальна держава як явище досягла у 1950–1960-х рр. в рамках суспільства «загального добробуту» на Заході та в соціалістичних країнах в рамках «загальнонародної держави» [8]. На наш погляд, термін «суспільство «загального добробуту»» більш доцільно використовувати для загальної оцінки комфортності життя населення в тій чи іншій країні, тоді як термін «держава «загального добробуту»» характеризує ефективність саме державного управління щодо забезпечення соціальних гарантій й наголошує на ролі держави у досягненні такого добробуту. Саме тому різні країни по-різному формулювали мету своїх соціальних програм.

На початку 60-х рр. ХХ ст. вже були прийняті до виконання проекти введення «держави «загального добробуту»» в США і Великій Британії і «соціального суспільства» у ФРН та Австрії. В цей період розпочалося формування сучасної соціальної політики в промислово розвинених країнах світу. В конституціях багатьох країн світу була проголошена «соціальна держава» або держава «загального добробуту», яка має ефективну систему соціального захисту. Базовими функціями такої держави стало регулювання доходів населення і створення передумов для підвищення якості його життя.

В Австралії вона мала свої особливості. У 1950–1960-х рр. в країні почався період зростання економіки. Розробка нових корисних копалин (нікелю, урану, нафти і газу) дозволила країні забезпечувати до 65% її потреб в енергосировині за рахунок внутрішніх ресурсів. Це стало базою для економічного ривка 1950–60-х рр.: в 2 рази зросла кількість промислових підприємств, в 3 рази – вартість виробленої на них продукції, в 4 рази збільшився рівень енергопостачання. Національний дохід зріс в 3 рази, частка приватних інвестицій – в 5 разів [2].

Взагалі після закінчення війни уряд зробив все можливе, щоб забезпечити якнайшвидше повернення до мирного життя. Поступово були скасовані всі побутові обмеження військового часу, економіка поступово переходила на мирні рейки [1, с. 174]. Паралельно з післявоєнною реконструкцією в Австралії закладалися основи того громадського порядку, який прийнято називати суспільством (державою) «загального добробуту». Суттю його стало створення максимально зручного і комфортного життєвого рівня для більшості громадян країни в рамках доктрини «демократичного соціалізму», яка була прийнята Австралійською лейбористською партією (АЛП) Дж. Б. Чіфлі в 1940-х рр. За словами міністра праці Е. Д. Холлоуея, Національна схема добробуту, прийнята відразу після війни, була «прольотом моста, спорудженого, щоб переводити людей через прірви, що виникають час від часу». «Уряд хоче забезпечити, щоб в період безробіття люди залишалися суспільною цінністю та зберігали свою купівельну спроможність», – стверджував він [цит. по 9, р. 212].

Новий глава уряду Дж. Б. Чіфлі сам по собі був «втіленням австралійської мрії»: простий робітник, машиніст, що доріс до прем'єр-міністра, займав номер в готелі «Куррайонг» без зручностей, харчувався в місцевому кафе або на робочому місці. Будучи на диво скромним і невибагливим у побуті, він став свого роду символом цілої епохи в історії політичного життя Австралії. За словами Ч. М. Кларка, «його життя, особистість і смаки, здавалося, увібрали до себе історію і надії радикалізму в Австралії». Чіфлі «надав капіталізму людське обличчя ... і створив матеріальне

благополуччя для всіх, будучи відданим лейбористській вірі в те, що створення комфорту – це неодмінна умова людського благополуччя і щастя» [10, р. 216].

Поряд з ним батьком австралійської держави «загального добробуту» по праву вважають одного з найбільш яскравих державних діячів Австралії Герберта Кумбса. Уродженець Перта, він закінчив Лондонську школу економіки, і перший досвід його практичної діяльності співпав з періодом Великої депресії. Ідеї Дж. М. Кейнса справили на нього вирішальний вплив, а досвід роботи в банківській системі АС і федеральному казначействі в 1930-х рр. висунув його в перші ряди урядових експертів. Блискуча кар'єра Г. Кумбса завершилася на початку 1970-х рр., підсумувавши його майже 50-річне служіння Австралії при 7 прем'єр-міністрах – від Дж. Лайонса до Г. Уїтлема. Саме він втілював в життя обіцянки військового часу про краще життя для австралійців [3, р.74].

У період перебування при владі кабінету Чіфлі проводилася модернізація законодавства, спрямована на підвищення добробуту, розвиток системи охорони здоров'я і допомоги безробітним і працевдатним. На референдумі 1946 р. була схвалена поправка до конституції, згідно з якою федеральний уряд повинен не тільки взяти на себе турботу про працевдатних і літніх людей, а й забезпечити виплату допомоги молодим матерям, вдовам, дітям, безробітним, студентам і багатодітним сім'ям, а також – приймати участь у придбанні ліків та в оплаті гонорарів медичному персоналу. Після референдуму був прийнятий Закон про соціальне забезпечення (1947 р.), відповідно до якого були засновані ці допомоги [11, с. 12; 12, с. 1,3] і який змусив істотно розширити соціальні програми уряду Австралії.-

Здійснювалася широка програма соціальної підтримки: в рамках курсу на побудову держави загального добробуту федеральний уряд надавав допомогу малозабезпеченим, створювалися нові робочі місця, розширювалася система вищої освіти, була введена система стипендій для її здобуття. У Канберрі – на базі заснованої ще в 1930-х рр. Вищої школи – відкрився Австралій-

ський національний університет (АНУ), що став одним з головних центрів отримання високоякісної професійної підготовки. Першим його канцлером став лорд Мельбурн Брюс (займав пост прем'єр-міністра АС в 1923–1928 рр.), який повернувся до країни. Головна бібліотека АНУ з гуманітарних наук сьогодні носить ім'я Дж. Б. Чіфлі.

Влада розгорнула широку діяльність з надання допомоги демобілізованим солдатам: їм надавалася безкоштовна освіта, забезпечувалося лікування хворих та інвалідів, надання ліків і професійна перепідготовка. Кошти на проведення цієї та інших соціальних програм черпалися з введеного ще в 1942 р. високого єдиного прибуткового податку, збір якого здійснювався центральним урядом. Штати, що залишилися без основного джерела доходів, з 1946 р. почали отримувати компенсаційні виплати з федерального бюджету у вигляді грантів, що дозволило їх урядам активно брати участь в здійсненні планів центрального керівництва країни. Ця система фінансування суб'єктів федерації була остаточно закріплена рішенням Високого суду в 1957 р., і спроби деяких штатів повернутися до довоєнної системи фінансування виявилися безуспішними [1, с. 176].

В цей період були зроблені перші кроки в організації національної системи охорони здоров'я: введені допомоги у разі хвороби; завдяки розгорнутій в 1940-х рр. кампанії боротьби з туберкульозом це захворювання практично було зведено нанівець. Розвивалися програми по забезпеченню нужденних громадян недорогими квартирами, федеральний уряд надавав штатам пільгові позики на житлове будівництво. Відроджувалася промисловість, розвивалося точне приладобудування, випускалися різні типи автомобілів і літаків. У 1948 р. був встановлений 48-годинний робочий тиждень. Зростав рівень продуктивності сільського господарства, Австралія постачала продукти харчування до послабленої війною Великої Британії та інших держав. Встановлювалося авіасполучення з усіма найбільшими країнами світу. Уряд надавав субсидії для будівництва і функціонування всіх підприємств національного значення в низькоприбуткових

галузях: транспорт, зв'язок, енергопостачання, наукові розробки тощо. Австралійські вчені і винахідники зробили чималий внесок у світову скарбницю видатних відкриттів. Вони продовжували досліджувати Антарктиду, успішно займалися астрономією, стали авторами багатьох винаходів, таких, як «чорний ящик» (1950 р.), який є сьогодні на кожному літаку, або пеніцилін, який врятував багато тисяч життів [3, р. 91].

У 1949 р. розпочалося будівництво одного з найграндіозніших технічних проєктів сучасності – знаменитого гідроенергетичного комплексу в Сніжних горах, що включений до списку найбільших інженерних споруд світу (побудований у 1974 р.) [1, с. 178].

Швидше за все, саме це широкомасштабне будівництво певною мірою переконало уряд лейбористів в правильності перегляду імміграційної політики Австралії, який почався в тих же роках. Звичайно, головну роль в цьому процесі зіграла Друга світова війна, яка продемонструвала нагальну необхідність збільшення чисельності населення країни. Гасло «Заселяй або загинеш» знову набуло популярності. Саме реалії повоєнного часу змусили австралійських політиків поступово змінити жорсткі критерії відбору бажаних іммігрантів. Економіці, що розвивалася, були потрібні кваліфіковані робочі руки, а Австралія навіть в роки «бебі-буму» 1950–1960-х рр. не могла забезпечити всі свої потреби в робочій силі. У наступні десятиліття країна все частіше стикалася з такими демографічними проблемами, як зниження народжуваності та старіння населення. Перші післявоєнні кабінети лейбористів відкрили двері до Австралії для небританців. З ініціативи Артура Огастеса Колуелла, що зайняв в 1947 р. пост міністра у справах імміграції, проводилася широкомасштабна програма залучення в якості нових громадян АС біженців з країн Південної та Східної Європи, яким виділялося до половини в'їзної квоти. Метою уряду було якомога швидше довести чисельність населення країни до 20 млн чол. [1, с. 179-180].

У 1947 р. А. О. Колуелл підписав відповідну угоду з Організацією у справах біженців ООН, в рамках якої здійснювався при-

йом переміщених осіб з таборів для біженців в Європі. За перші два роки його дії 85 тис. нових жителів прибули до АС, до 1951 р. ця цифра зросла до 167 тис. У містах зазвучала мова італійців, греків та інших вихідців з розореної Європи [1, с. 180–181]. Як би там не було, приплив до Австралії нових громадян значно виріс, і з 1945 по 1966 рр. населення Зеленого континенту збільшилося з 7,5 млн до 11 млн чол.

Уряд не залишився осторонь від підтримки культури і науки: в 1945 р. під патронажем федерального уряду була створена Австралійська національна рада з кінематографії, у 1953 р. – в АС відкрито державне телемовлення. З 1949 р. колишня Федеральна рада з наукових і промислових досліджень була перетворена на Федеральну організацію з наукових і промислових досліджень, що надало великі можливості для розвитку відповідних сфер. У 1956 р. у Мельбурні проводяться Олімпійські ігри. Все це свідчило про швидку нормалізацію життя в Австралії [1, с. 185].

У 1949 р. до влади прийшов уряд Р. Мензіса, який значною мірою продовжував політику попередників. Поступово Австралія стала перетворюватися з аграрно-індустріальної на індустріально-аграрну державу. Швидкими темпами розвивалася обробна промисловість, особливо в галузі машинобудування і металообробки. Розвивалися металургія, автомобілебудування, нафтопереробка. У 1953 р. заснована Комісія з атомної енергії. До кінця 1960-х рр. на частку обробної промисловості припадало 60% загальної вартості продукції, що випускається, а на частку сільськогосподарства – лише 30%. Відкриття родовищ урану, міді, природного газу і нафти стимулювало розвиток гірничодобувної промисловості. У 1966 р. австралійський фунт стерлінгів був замінений на австралійський доллар.

Удосконалювалась політика стосовно корінного населення Австралії. У 1953 р. аборигени Північної Території отримали громадянські права, а у 1960 р. в країні почали виплати соціальних допомог аборигенам. Акт про національність і громадянство Австралії, прийнятий в 1966 р., закріпив за корінним населенням

права і обов'язки громадян. На референдумі 1967 р. до конституції були зроблені доповнення про внесення аборигенів до всіх переписів країни і про надання федеральному уряду права вводити законодавство, що стосується корінного населення, сприяти його економічному і культурному розвитку. Були створені федеральне і регіональні (на рівні штатів) міністерства у справах аборигенів [5].

Все більше іммігрантів прибувало з різних країн. У період з 1949 по 1968 рр. прибуло понад 1 млн. іммігрантів з Великої Британії і близько 800 тис. – з інших країн Європи. Багато хто приїжджав за фінансової підтримки австралійського уряду. Політика «білої Австралії» фактично завершилася в 1966 р. (офіційно – у 1973 р.), і великі контингенти іммігрантів стали після цього приїжджати з країн Азії.

При Мензісі, який залишався на посаді прем'єр-міністра 16 років і поклав початок безперервному правлінню коаліції Ліберальної і Аграрної партій протягом 23 років (в період з 1949 по 1972 рр.), в країні почався період зростання економіки. Хоча в країні зберігалися осередки бідності і соціальної напруженості, середній клас досяг високого рівня добробуту в умовах зростання промислового виробництва. Придбання окремого будинку стало реальністю для всіх категорій трудящих; передмістя столичних міст швидко розширювалися, і нові хмарочоси капіталістичних корпорацій змінили центральні ділові квартали. Канберра, яку колись висміювали як «чагарникову столицю» через нечисленність її населення й велику кількість незабудованих площ, перетворилася на чисте зелене місто з красивими громадськими будівлями. Система середньої та вищої освіти в Австралії швидко удосконалювалася за підтримки уряду. Розвиток міжнародних авіаліній; експорт коксівного вугілля, залізної руди, міді, алюмінію, золота, срібла, свинцю і цинку; використання азіатських і американських ринків для експорту австралійської вовни, пшениці і м'яса, а також відкриття родовищ нафти і природного газу поклали край залежності Австралії від Великої Британії і перетворили її на розвинену державу [4].

Характерною рисою австралійського життя, що зберігається й понині, є висока урбанізація і, як наслідок, – добре розвинена і швидко зростаюча сфера послуг. Розвиток економіки вимагав постійного припливу кваліфікованих фахівців. Значно збільшилася частка працюючих жінок. Зросла кількість учнів в школах і університетах. Однак на тлі успіхів економічного розвитку 1960-1970-х рр. спостерігалось зростання інфляції і податків. До середини 1960-х рр. ці явища так вплинули на якість життя, що в країні пройшли численні мітинги і демонстрації. До початку 1970-х рр. кризові явища загострилися, рівень інфляції досяг 20%, а безробіття – 5,2%, імпорт перевищив експорт у вартісному відношенні (вперше за останні десятиліття) [5]. Дж. Гортон, що зайняв пост прем'єр-міністра в січні 1968 р., зміцнив роль федерального уряду в підтримці сфер освіти і мистецтва.

Соціально-економічний розвиток Австралії та розбудова держави «загального добробуту» тривали й у наступні роки. Лейбористи, що перемогли на виборах 1972 р., під керівництвом Гофа Вітлема стали проводити широкомасштабні соціальні реформи, посиливши роль центрального уряду в їх проведенні (так званий «новий федералізм»). Вони значно розширили соціальні програми; скасували британські нагороди й титули, підняли питання про новий гімн і прапор. У сфері соціальної політики вживалися заходи, спрямовані на поліпшення умов життя аборигенів, були збільшені витрати на освіту, охорону здоров'я. Були розширені закони про забезпечення освіти на всіх рівнях, введено загальне медичне страхування і забезпечені податкові пільги для малозабезпечених. Інші ключові елементи програми включали заснування федерального Департаменту у справах аборигенів, створення регіональних центрів розвитку міст (з метою обмеження зростання столичних міст) і формування Ради Австралії – федерального агентства для заохочення і субсидування мистецтв, регулярне скорочення митних зборів на 25%, зниження імміграційних квот, офіційну відмову від «білої Австралії» на користь політики культурної багатокладності (мультикультуралізму),

відкриття доступу до АС всім бажаючим незалежно від країни походження [2], вироблення гнучкої внутрішньої політики, орієнтованої на визнання і підтримку різних етносів і культур, надання незалежності Папуа-Новій Гвінеї тощо.

В той же час лейбористи не контролювали сенат, який гальмував проведення нових законопроектів, і у 1974 р. після того, як сенат провалив черговий фінансовий законопроект, Уїтлем розпустив парламент. На наступних виборах лейбористи зберегли більшість у палаті представників, але їм так і не вдалося встановити контроль над сенатом [4].

До цього часу глобальний економічний спад і зростання інфляції після підвищення світових цін на нафту значною мірою вплинули на економіку Австралії. Курс лейбористів на зниження цін, політика великих витрат і скорочення митних бар'єрів призвели до зростання інфляції і безробіття. Після серії міністерських відставок громадська думка схилилася до того, що політика лейбористів зайшла в глухий кут, й громадяни Австралії знову проголосували за коаліцію Ліберальної і Національної партій.

У 1975 р. на федеральних виборах переміг лідер опозиції Джон Малколм Фрейзер, кабінет якого зосередився на економіці: встановив пільги приватному бізнесу, надав субсидії на розвиток промисловості, ввів режим суворої економії і дещо скоротив соціальні програми [2]. Фрейзер вважав, що, перш за все, слід боротися з інфляцією, і на перших порах домігся успіху, зменшивши показники темпів її зростання. Уряд Фрейзера двічі переобирався (в грудні 1977 і в жовтні 1986 рр.), однак зростання інфляції і безробіття підірвали підтримку коаліції [4].

Соціальна спрямованість австралійської держави зберігалась і в подальші роки, а соціальна система удосконалювалась протягом всього XX ст. Але основні події формування суспільства «загального добробуту» припали саме на середину XX ст.

З проведеного дослідження можна зробити певні **висновки**:

1. Основною особливістю соціального розвитку Австралії у середині XX ст. є трансформація соціальної держави у свою якісно нову форму – державу «загального добробуту», що характеризується

розширенням та поглибленням держави соціальної допомоги своїм громадянам та зростанням її ролі не тільки у реалізації своїх соціальних зобов'язань та ефективному управлінні соціальною сферою, а й у подальшому розвитку соціально-економічної системи як основи формування комфортності життя населення. Все це сприяло формуванню в Австралії суспільства «загального добробуту».

2. Згідно з найбільш поширеною класифікацією соціальних держав, Австралію можна віднести до ліберальної моделі держави «загального добробуту». В цьому випадку держава обмежує універсальні соціальні права, протиставляє клас одержувачів соціальної допомоги й інших громадян та надає переваги приватному сектору як суб'єкту добробуту. На відміну від України, де в період планової економіки застосовувалося тільки пряме втручання держави в економічну і соціальну сфери, в Австралії (як і в інших розвинених західних країнах) діють різні ефективні інструменти регулювання комфортності життя населення, які застосовуються, перш за все, в регіональній політиці управління.

3. Характерними рисами австралійської соціальної політики у середині ХХ ст. є запровадження допомоги нужденним та малозабезпеченим, вразливим верствам населення (навіть у важкі для держави часи, в період Другої світової війни, допомога не зменшувалась через об'єктивні фактори, а навіть збільшувалась, виникали нові її напрями). Україні треба переймати цей досвід. І в період пандемії COVID-19, від якої фінансово постраждала значна частина українських громадян, прикласти всіх зусиль для підтримки не тільки пільгових категорій населення, але й – малого та середнього національного виробника. Цей комплекс заходів зможе наблизити Україну до побудови справжньої соціальної держави та формування суспільства «загального добробуту».

Використані джерела та література:

1. Скоробогатых Н. С. История Австралии. XX век / Отв. ред. В. П. Николаев. Институт востоковедения РАН. М. : ИВ РАН, 2015. 452 с.
2. Скоробогатых Н. С. Австралия. Исторический очерк. *Австралия. Боль-*

- шая российская энциклопедия. 2017. URL: <https://bigenc.ru/geography/text/3247421> (дата звернення: 10.11.2021)
3. *The Bulletin*. 2006. July 4.
 4. История Австралии. URL: http://www.wikiznanie.ru/wikipedia/index.php/История_Австралии (дата звернення: 11.11.2021)
 5. Политический атлас современности. Австралия в XX веке. URL: <http://www.hypo.ru/tom3/1348.html> (дата звернення: 10.11.2021)
 6. Клинова Е. В. Система социального обеспечения в Австралии и проблемы ее реформирования. *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 4. Государство и право: реферативный журнал*. 1998. Вып. 2. С. 159-168. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/98-02-040-sistema-sotsialnogo-obespecheniya-vavstralii-i-problemy-ee-reformirovaniya-obzor>
 7. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Х. : Право, 2009. 584 с.
 8. Семёнова Л. Н. Политика социального реформизма в британских доминионах в последней трети XIX – начале XX в.: автореф. дис. ... докт. ист. наук. Минск, 2012. 30 с. URL: <https://textarchive.ru/c-2112328.html>
 9. Knightley P. Australia. A Biography of a Nation. L., 2001.
 10. Clark C. M. Short History of Australia. Sydney, 1983.
 11. Perry L. A common payment?: Simplifying income support for people of workforce age. *Policy research paper* / Dep. Of social security. №7. Canberra : Austral. gov. publ. service, 1995. 53 p.
 12. Dependency – based payments: Married Women in the Social Security system / Douglas Sh., Groth A., Pech J. Canberra : Austral. gov. publ. service, 1993. 27 p.

УДК 94 : 316.422

Кириченко О. В.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ТА РОЗВИТКУ «СУСПІЛЬСТВА ДОБРОБУТУ» В КОНТЕКСТІ ДОСЯГНУТОГО «СУСПІЛЬНОГО ЩАСТЯ» В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Здійснено огляд існуючих теоретичних трактувань суспільства добробуту в контексті досягнутого суспільного щастя, проведена систематизація сучасних досліджень у даній галузі,

виявлено взаємозв'язок між рівнем щастя і економічними показниками, розглянуто питання про залежність різноманітних інших показників, які також впливають на стан суспільства добробуту.

Ключові слова: *суспільство добробуту, суспільне щастя, економічні показники, модернізація, глобалізація.*

Alexander Kyrychenko. Peculiarities of the definition and development of «welfare society» in the context of achieved «social happiness» in the conditions of modernization. A review of the existing theoretical interpretations of the welfare society in the context of the achieved social happiness is carried out, the systematization of modern research in this area is made, the relationship between the level of happiness and economic indicators is revealed, the issue of the dependence of various other indicators that also affect the state of the welfare society is considered.

Keywords: *welfare society, public happiness, economic indicators, modernization, globalization.*

Досягнення добробуту і можливість побудови щасливого життя хвилюють людство протягом всієї його історії. Звичайно, щастя – дуже складне поняття і насилу піддається виміру, але останнім часом все частіше і частіше представники таких наук, як психологія, економіка, філософія, в різних країнах щоразу задаються питанням «Чи можлива побудова щастя?»

Про «економіку щастя» вперше заговорили в XVIII ст., розглядаючи щастя як синонім добробуту. У роботі А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» добробут вивчається як багатство, під яким розумілися продукти матеріального виробництва. А основа і джерело добробуту – це накопичення національного капіталу. Показником рівня добробуту виступає зростання кількості благ на душу населення, або чистий дохід нації, який функціонально залежить від ресурсів капіталу, землі та праці.

Отже, факторами зростання добробуту автоматично ставали чинники економічного зростання, найважливішими з яких було накопичення капіталу і поділ праці. Але, на відміну від А. Сміта, засновник утилітаризму філософ Ієремія Бентам розглядає багатство як окремий випадок задоволення, а зведення всіх мотивів людської поведінки прирівнює до досягнення задоволення. Добробут він пропонував вимірювати відрахуванням суми страждань від суми задоволення за даний період часу.

У своїй теорії автор виходить з того, що кожна людина може здійснювати ті арифметичні дії, які потрібні для отримання максимуму щастя. Інша ж відмінність від позиції А. Сміта полягає в тому, що Бентам не долучав узгодження індивідуальних прагнень до добробуту ринку і конкуренції, вважаючи це прерогативою законодавства, де ідеальне зведення законів повинно бути побудоване за принципом «максимальне щастя для всіх».

Варто зазначити, що погляди Бентама вплинули не тільки на представників маржиналістського напрямку в економічній науці, а й на Сісмонді, який вважав, що наука про управління повинна ставити собі за мету щастя людей, з'єднаних у суспільстві. Говорячи його словами, «...вона шукає кошти, щоб забезпечити людям найвище благоденство, сумісне з їхньою природою».

Апогеем у 1930-х рр. стала робота Пола Самуельсона, який виразив добробут народу математичною формулою. Приблизно тоді ж американець Саймон Кузнець і англієць Річард Стоун розробляли національні системи обліку, що послуговували основою для розрахунку ВВП і ВВП. Їх мало цікавили блага – вони хотіли надати керівництву країни інструмент задля управління економікою в періоди фінансових криз та воєн. І тут збіглися кілька чинників – простота вимірювання, переконаність економістів в тому, що розподіл витрат усе покаже, загальна віра в економічну науку – і концепція отримала потужний поштовх.

У 1940-х рр. показник ВВП взяли на озброєння засновані тоді Міжнародний валютний фонд і Світовий банк [1]. У подальшому в економіці поняття щастя та економічного зростання були нерозривно пов'язані, і сьогодні більшість економістів оцінюють

зростання ВВП або ВНП на душу населення як ознаку здорового ринку, який означає для них здорову економіку.

Але ще у 1968 р. під час президентської кампанії Роберт Кеннеді виголосив знамениту фразу: «ВНП вимірює все, крім того, заради чого варто жити» [2]. І, дійсно, вже з кінця ХХ ст. розгорнулася дискусія про те, чи можна вважати економічні показники, такі як ВВП і ВВП, головними індикаторами розвитку країни. Представники влади багатьох держав усвідомили факт, що попередня економіка, заснована лише на матеріальному благополуччі, більше не працюватиме. І в сучасній науці стала зростати кількість досліджень, націлених на пошук інших нематеріальних факторів, що впливають на економічну сторону життя.

В англomовній психології навіть виник особливий напрямок під назвою «позитивна психологія», яка, за словами її творця М. Селігмана, «вивчає позитивні почуття, аби допомогти людям розвивати позитивні властивості характеру і досягти того, що Аристотель називав «благom життям»» [3].

У 2010 р. група англійських учених створила міжнародний «Рух за щастя» (Action For Happiness). У програмних документах організації наголошується: «Наша мета полягає в тому, щоб утворити масовий глобальний рух задля кардинальної зміни стилю життя сучасного суспільства» [4]. До 2011 р. до руху приєдналося близько 4,5 тис. осіб із майже шістдесяти країн.

Зовсім недавно Маріано Рохас, професор латиноамериканського факультету соціальних наук в Мехіко (FLACSO), аналізуючи дані опитувань населення Коста-Ріки, вказав, що оскільки, згідно з даними досліджень, щастя залежить не тільки від доходу, то і державні програми, спрямовані на боротьбу з бідністю, повинні прагнути вирішити цю проблему не лише за рахунок збільшення доходів бідного населення, а й шляхом поліпшення якості життя цих верств й у інших сферах [5].

Таким чином, дослідники вважають, що «щастя» – суто етичне поняття, пов'язане з оціночними судженнями різних людей (політиків, законодавців, вчених) про вплив економічного устрою на добробут членів суспільства. Інші вважають, що даний термін

має точне значення і являє собою сукупність індивідуальних добробутів усіх членів суспільства, агрегованих певним чином.

Першим важливим питанням «економіки щастя» постає взаємозв'язок матеріального благополуччя та усвідомлення щастя. Так, американський економіст Річард Істерлін з Університету Південної Каліфорнії вивчив дані по ВВП і рівню задоволеності життям цілої низки країн за тривалий період – 12 років і більше – для 17-ти розвинених країн (14 європейських країн, а також США, Канада та Австралія) [6].

В результаті дослідження Істерлін і його колеги не віднайшли зв'язку між зростанням економіки і рівнем щастя. Вони спробували знайти взаємозв'язок хоча б в найбідніших країнах світу, але і тут їх спіткала невдача, бо в дослідженнях не було виявлено залежності між збільшенням задоволеності життям та зростанням ВВП на душу населення. У своїй роботі вчений ґрунтується на тому, що причиною незмінності ступеня щастя, попри зростання економіки країни, може бути ріст амбіцій і очікувань громадян, які не дозволяють їм насолоджуватися життям.

Позитивний ефект від збільшення зарплати (так само як і негативний від її зменшення) проявляється тільки в короткострокові періоди, тоді як в довгостроковій перспективі поліпшення добробуту незмінно компенсується збільшенням очікувань майбутнього зростання [7]. Першою державою, яка замість звичного показника ВВП перейшла на облік «валового внутрішнього (національного) щастя» (ВНЩ), стала невелика країна Бутан з населенням 700 тис. осіб. Бутанська влада відмовилась від нарощування економічного зростання за будь-яку ціну. Держава вживає всіх можливих заходів для створення і підтримки умов, які сприяють досягненню щастя для всієї нації [8].

Основними принципами ВНЩ є: справедливий і рівноправний соціально-економічний розвиток; збереження і просування культурної та духовної спадщини; турбота про навколишнє середовище; скоординовані, що доповнюють один одного і суттєві дії органів влади [9].

Нова система поступово приносить свої плоди – продовжуючи залишатися однією з найбідніших держав світу, Бутан демонструє стабільне зростання економічних показників [10]. Цікаво, що багато країн слідом за Бутаном почали сприймати концепцію Валового Національного Щастя і застосовувати її у своєму житті. Так, учасники міжнародного семінару «Впровадження концепції Валового Національного Щастя», що пройшов у 2004 р. в Бутані, вирішили за корисне створити Міжнародну коаліцію Валового Національного Щастя, який ознаменував тим самим вихід політики ВНЩ за межі Бутану.

Президент Франції Ніколя Саркозі у 2008 р. спробував знайти альтернативу ВВП. Для цього він створив спеціальну комісію з вимірювання економічних досягнень і соціального прогресу, що складалася з групи експертів на чолі з нобелівськими лауреатами Амар'я Сеном і Джозефом Стігліцем. Комісія займалася розробкою нового методу оцінки стану економіки, що включала виміри якості життя, які обчислюються за допомогою таких індикаторів, як сталість розвитку, безпека, політичні права людей, стан екології тощо [11].

«У багатьох випадках статистика ВВП створює враження, що економічне становище поліпшується», – писав Д. Стігліц, – «...в той час як більшість громадян на своєму повсякденному досвіді цього не відчують» [12]. За підсумками роботи експертів президент Франції ввів нові параметри оцінки економічного зростання своєї країни, такі як щастя і доступність послуг охорони здоров'я.

У Великій Британії наприкінці 2010 р. уряд виділив два мільйони фунтів стерлінгів на вимір індексу щастя, який визначався за допомогою методу соціологічного опитування. Для досягнення мети дослідження респондентам пропонувалося відповісти на кілька запитань – зокрема, «якою мірою ви задоволені своїм життям, наскільки щасливими ви були вчора, наскільки сильне відчуття, що ваше життя не позбавлене сенсу» тощо.

Зарезультатами первинних опитувань газета «The Independent» дійшла висновку, що в основі позитивного самовідчуття, з точки

зору британців, незалежно від віку, лежать міцне здоров'я, гармонійні відносини і робота, що приносить задоволення [13].

У 2005 р. член Китайської академії наук Чен Годун представив проект «Втілити тезу «людина понад усе» і розрахувати індекс щастя народу». Висунута академіком концепція «індексу народного щастя» полягає у вимірі ставлення простих людей до власного життя і поточних подій, що й становить суть відчуття благополуччя у народу [14].

«Індекс щастя» в Китаї розраховується на основі 16-ти індикаторів, серед яких присутні як традиційні економічні показники, так і зовсім несподівані. Він включає до себе наявний дохід, держвитрати на наукові дослідження, освіту, культуру і спорт. Також при обчисленні індексу враховуються метраж житлової площі на людину, число лікарів на тисячу жителів, площі лісових насаджень і навіть відношення обсягу емісії вуглекислого газу до розміру ВВП. За допомогою цього індексу китайська влада має намір визначати якість роботи чиновників. Якщо люди, що працюють під їхнім керівництвом, щасливі, значить, чиновник правильний, якщо ні – нехай шукає іншу роботу [15].

Паралельно з урядами різних країн всілякі «індекси щастя» розраховуються безліччю наукових організацій. Але жоден метод не може вважатися стовідсотково достовірним, бо у кожного дослідження є як свої переваги, так і недоліки.

Найвідомішою і найбільш широко визнаною альтернативою ВВП став Індекс людського розвитку (ІЛР) – комбінований показник, що характеризує розвиток людини в країнах і регіонах світу. Від 1990 р. він щорічно розраховується експертами Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) спільно з групою незалежних міжнародних експертів, які використовують у своїй роботі, поряд з аналітичними розробками, статистичні дані національних інститутів і міжнародних організацій.

Як незаперечну перевагу цього показника варто відзначити те, що він включає до себе в якості складової частини все той самий ВВП на душу населення. Цей показник доповнений такими індикаторами, як доступ до освіти, середня тривалість життя і

низка інших факторів [16]. ІЛР можна вважати досить об'єктивним показником, оскільки в його основу покладені не суб'єктивні оцінки експертів, а цілком реальні цифри з офіційних джерел.

Звіти про розвиток людського потенціалу ПРООН готуються на регіональному, національному та міжнародному рівні. При визначенні рейтингу враховується безліч чинників – зокрема, ситуація в галузі прав людини і громадянських свобод, можливість участі в суспільному житті, соціальна захищеність, ступінь територіальної і соціальної мобільності населення, показники рівня культурного розвитку, доступу до інформації, охорони здоров'я, рівня злочинності тощо.

За 2013 р. рейтинг ІЛР охоплює 186 держав і територій. Ще 8 країн не включені до рейтингу через відсутність достовірних статистичних даних. За результатами дослідження, у 2013 р. верхній рядок рейтингу (країни з дуже високим рівнем ІЛР) посідає Норвегія, за нею йдуть Австралія та США. Росія опинилася на 55-му місці в списку країн з високим рівнем ІЛР [17].

За всіх своїх переваг ІЛР має й низку суттєвих недоліків: він спирається на національні середні показники, які відображають асиметричність у розподілі благ, не бере до уваги екологічні фактори та питання духовно-морального розвитку людини [18].

Але, попри всі обмеження, методики ІЛР і ВВП повсюдно використовуються. Щоправда, працюють вони краще в бідних країнах, оскільки багато що в їхньому житті тісно пов'язане з доходом на душу населення. Що ж стосується благополучних держав, то тут за межами вимірювань залишається найголовніше – екзистенціальний пульс суспільства. Звідси стійке відчуття, що за прегарних рейтингів люди відчують себе погано. І топові позиції країн в цих рейтингах мало співвідносяться з симптомами внутрішнього, душевного неблагополуччя населення вказаних країн [19]. Тому вчені не залишають спроб віднайти новий, універсальний метод вимірювання простого людського щастя.

Чергова така спроба була зроблена у 2006 р. Найбільш детальний рейтинг індексу національного щастя склав британський центр New Economic Foundation [20]. Вчені провели дослідження

в 151-й країні. У великих державах вони опитували по 1000 респондентів віком від 18 до 60 років (порівну чоловіків і жінок). У маленьких африканських країнах в опитуванні брали участь по 500 осіб. Людей просили відповісти на питання, щасливі вони чи ні, і спробувати сформулювати чинники, які впливають на відчуття щастя.

Виявилось, що в «формулу щастя» не включається економічна стабільність країни, зате входить тривалість сну, добра погода, взаєморозуміння між державною владою і народом тощо. Країни розділили за категоріями: 1) Найщасливіші країни (індекс більше 60): Коста-Ріка – 64,036, В'єтнам – 60,439 та ін.; 2) щастя дуже багато (індекс 50-60): Колумбія – 59,751, Беліз – 59,290 та ін.; 3) десь посередині (індекс 40-50): Шрі-Ланка – 49,383, Ірак – 49,190 та ін.; 4) швидше нещасні (індекс 30-40): Росія – 34,518 та ін.; 5) зовсім нудьга (індекс менше 30): Гвінея – 29,960, Люксембург – 28,994 та ін.

На думку старшого наукового співробітника фонду NEF Саама Абдалі, «країни на кшталт Коста-Ріки обійшли Велику Британію за Всесвітнім індексом щастя, тому що їхнє населення живе щасливо, користуючись лише малою часткою від споживаних нами ресурсів» [21].

Самі автори дослідження визнають, що індекс щастя не позбавлений певних недоліків. На сайті дослідження зазначається: «Країни, які демонструють добрі результати в рейтингу, можуть відчувати певні проблеми. Зокрема, індекс не враховує порушення прав людини. Більше того, люди, права яких порушуються найбільшою мірою, складають меншість, і це майже не позначається на усереднених показниках» [22].

Свій «індекс кращого життя» від 2011 р. почала розраховувати і відома Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Економісти цієї організації вперше вимірюють цей показник за допомогою багатоступінчастого індексу Your Better Life (дослівно – Індекс кращого життя). Рейтинг складається на основі офіційної статистики і опитувань інституту Геллапа з 11-ти основних факторів – житлові умови, доходи, зайнятість, осві-

та, екологія, здоров'я, ефективність управління, суспільне життя, безпека, задоволеність умовами життя, баланс між робочим часом і дозвіллям, – а також із безпосередньо суб'єктивної задоволеності життям респондента.

Учасників просять особисто оцінити важливість для них кожного параметра. При побудові підсумкових індексів використовуються різні дані – від власних оцінок респондентів до офіційної статистики, опитувань, проведених місцевими компаніями і міжнародними організаціями. Надалі, на думку економістів, подібні індекси повинні стати навіть більш важливими для оцінки розвитку країни, ніж зростання ВВП [23].

Спочатку індекс охоплював лише країни ОЕСР, проте з 2012 р. в нього були включені Росія і Бразилія. За останніми даними, верхні рядки рейтингу посідають Норвегія, США, Данія, Канада, Швейцарія, Нідерланди, Нова Зеландія і Люксембург, а на першому місці – Австралія. З'ясувалося, що, наприклад, в Росії громадяни відчують себе безнадійно відстаючими від жителів інших країн через традиційні причини – низькі доходи, погане здоров'я і «квартирне питання».

Окремо можна відзначити численні рейтинги «щасливих країн», складені за результатами опитувань населення на основі найрізноманітніших методик. Найбільш відомий серед них – «індекс якості життя» (Well-BeingIndex) (або «індекс задоволеності життям»). Методологію даного дослідження розробив психолог і соціолог, нобелівський лауреат Даніель Канеман. У кожній з країн, що беруть участь у дослідженні, було опитано близько однієї тисячі осіб старше 15-ти років. Поняття «якість життя» використовується дуже широко, але воно не має загальновизнаної формалізованої структури і стандартного набору індикаторів. Пріоритети залежать від потреб людей, тісно пов'язаних з рівнем розвитку країн та регіонів, тому критерії оцінки якості життя не збігаються для розвинених країн і таких, що розвиваються.

Найбільш повний перелік компонентів якості життя, використовуваних в міжнародних порівняннях і національних оцінках, включає наступні блоки: доходи населення; бідність і

нерівність; безробіття і використання робочої сили; динаміка демографічних процесів; освіта і навчання; здоров'я, продовольство і харчування; стан житла (населених пунктів), інфраструктура, зв'язок; ресурси та стан навколишнього природного середовища; культура, соціальні зв'язки, сімейні цінності; політична і соціальна стабільність (безпека); політичні та громадянські інститути (демократія і участь).

За результатами опитування було виділено 3 групи країн – «процвітаючі» (високий рівень задоволеності життям); «борються» (середній рівень задоволеності) та «страждають» (незадоволені життям).

У липні 2006 р. New Economics Foundation (NEF) був розроблений Міжнародний індекс щастя (англ. Happy PlanetIndex) (далі МІЩ). МІЩ ґрунтується на загальних утилітарних принципах, згідно з якими більшість людей хочуть прожити довге і повноцінне життя, а країни прагнуть зробити все можливе для досягнення максимального добробуту своїх громадян, розумно використовуючи наявні ресурси та не завдаючи шкоди навколишньому природному середовищу.

Головне завдання індексу – відобразити «реальний» добробут націй. Але і ця система обчислення має низку недоліків. Так, для порівняння рівня життя в різних країнах використовується значення ВВП на душу населення або ІРЛП (індекс розвитку людського потенціалу), але ці показники не завжди можуть відобразити реальний стан речей. Зокрема, порівняння рівня ВВП вважається недоречним, оскільки кінцева мета більшості людей не стати багатими, а бути щасливими і здоровими.

Вперше МІЩ був розрахований у 2006 р., в нього увійшли 178 країн. Вдруге розрахунок проводився у 2009 р., у нього увійшли 143 країни. У 2013 р. найщасливішими, згідно з цим індексом, визнані громадяни Коста-Ріки.

Одна зі складових індексу щастя – це суб'єктивна задоволеність життям, що демонструє особисте задоволення рівнем життя серед громадян певної країни. У лідерах цього критерію – розвинені країни світу, останні позиції дісталися країнам Африки.

Рейтинг суб'єктивної задоволеності життям очолила Данія (7,8), найменше задоволені своїм життям громадяни Того (2,8). Україна, маючи 5,1 балів, виявилася на 82-й позиції.

Наступною складовою індексу щастя є тривалість життя населення. Серед країн світу вона варіюється від 47,8 років в Сьєрра-Леоне до 83,4 років в Японії. Середня тривалість життя в світі складає 69,9 років. Тривалість життя українців у порівнянні з європейськими країнами – коротка, в середньому вона становить 68,5 років, аналогічний показник тривалості життя у Монголії [24].

Дослідницький центр Геллапа в січні 2012 р. опублікував черговий світовий «рейтинг щастя». Найщасливішими виявилися жителі Латинської Америки (8 країн з першої десятки), а, для прикладу, Росія посіла лише 121 місце. В опитуванні взяли участь жителі 148 держав. Респондентам було задано всього п'ять питань: 1) чи був вдалим минулий день напередодні; 2) чи відчуваєте ви себе відпочилим; 3) часто ви посміхалися і сміялися напередодні; 4) чи відносяться до вас з повагою оточуючі; 5) чи займалися ви напередодні чимось цікавим?

Було опитано близько 1000 осіб у кожній з 148-ми досліджуваних країн. Як виявилось, найщасливіші люди живуть у Панамі, Парагваї та Сальвадорі – саме ці три країни очолили рейтинг. У Панамі та Парагваї 85% опитаних відповіли ствердно на всі п'ять запитань. А ось в Сінгапурі таких виявилось лише 46%, у Вірменії – 49%, в Іраку – 50% [25].

Результати опитування здивували – адже якщо рівень життя в розвиненій Панамі можна порівняти з європейським, то в Сальвадорі, Уругваї та Венесуелі він дуже далекий від світових стандартів. Дослідники пояснюють це історично сформованим менталітетом жителів цих держав, які здатні знаходити радість не в матеріальних благах, а в моральному задоволенні.

А ось за даними іншого опитування «Глобальний Барометр Надії і Відчаю», який Інститут Геллапа проводив у 58 країнах приблизно в той самий час, індекс особистого щастя жодним чином не корелюється з економічним оптимізмом/песимізмом, індекс

якого в зазначеному році був зафіксований на рівні 7%. Так, наприклад, розвинені західні країни, перебуваючи в економічному «смутку», продемонстрували досить високий рівень особистого щастя своїх громадян. А в ТОП-10 найбільш «щасливих країн», окрім ніколи не засмучених латиноамериканських, увійшли Фінляндія і Швейцарія.

Респондентам було поставлено запитання з приводу особистих відчуттів щастя. Отримані відповіді використовуються для виведення глобального індексу щастя: з числа тих, які вважають себе щасливими, віднімається частка тих, які називають себе нещасливими.

Провівши аналіз існуючих досліджень щастя, можна зробити висновок, що в сучасних визначеннях «суспільства добробуту» відсутня єдина і загальновизнана методика дослідження. Ще одна проблема полягає в тому, що всі індекси щастя розраховуються за різними складними і довготривалими методиками, на відміну від ВВП. Та й різні рейтинги «щасливих країн», складені в один і той самий час, очолюють різні держави – від Парагваю до Норвегії. Крім того, жоден з існуючих індексів щастя не враховує етнокультурні особливості національних цінностей країн, включених у рейтинг, а тим часом уявлення народів про щастя не можуть формуватися поза культурним контекстом [26].

В Україні теж є свої методи вимірювання щастя. Але вони в основному проходять у формі соціологічних опитувань.

Узагальнюючи отримані результати, можна зробити висновок, що теорії визначення щастя зводяться переважно до його соціальної оцінки, до ціннісно-орієнтованої суб'єктної ідентифікації індивіда в суспільстві. Аналізуючи результати багатьох досліджень, фахівці роблять висновок, що світ сьогодні рухається до визнання пріоритету цінностей важливіших, ніж цінності матеріального благополуччя, а саме: сталий розвиток, здоровий спосіб життя, збереження навколишнього середовища, розвиток особистості, духовне вдосконалення. Тобто критеріїв щастя з позиції ціннісної і соціальної оцінки даного явища.

Але, на жаль, в дослідженнях не враховується національна ідентичність опитуваних. То ж з посиленням ролі людського фактора в економіці національні особливості справляють все більший вплив на економічні процеси. Для побудови сучасної моделі економіки України вони набувають одне з вирішальних значень.

Використані джерела та література:

1. Зоидов, К. Х. Экономическая эволюция и эволюционная экономика. М. : ИПП РАН, 2003. URL: http://www.library.fm/index.php?option=com_content&task=view&id=2711&Itemid=29
2. Фрумкин К. Счастье как политическая проблема. URL: <http://www.gazetaprotestant.ru/2012/01/schaste-kak-politicheskaya-problema/>
3. Селигман М. Новая позитивная психология. URL: <http://www.metafisika.ru/martinselgman.html>
4. 10 правил счастья. URL: <http://vodoleyworld.ru/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8/10-pravil-schastya.html>
5. Щастя за гроші не купиш: наукове дослідження. URL: <http://myum.ma/post/1190>
6. Щастя залишилося в СРСР. URL: <http://top.rbc.ru/economics/14/03/2013/849081.shtml>
7. Вчений знову опублікував докази, що економічне зростання держави не приносить щастя її жителям. *Scientific World*. URL: <http://sci-world.ru/discoveries/212-uchenyj-snovaopublikoval-dokazatelstva-chto-yekonomicheskij-rost-gosudarstva-ne-prinosit-schastya-ego-zhitelyam.html>
8. Конституція Королівства Бутан. Ст. 9. URL: <http://constitutions.ru/archives/4121>
9. Що таке ВНІЩ. URL: <http://www.onlyinbhutan.ru/bhutan/vns>
10. Економікою майбутнього стане «економіка щастя». URL: <http://www.fakel-portos.ru/index.php/vseobuch/materials/131-2012-06-17-13-46-45.html>
11. URL: <http://www.74rif.ru/Stigliz.html>
12. Глобаліст: Більше ніж ВВП. URL: http://ukrrudprom.ua/digest/Globalist_Bolshe_chem_VVP.html
13. Михайлова М. Индекс счастья. *Волжская коммуна*. 2013. URL: <http://www.vkonline.ru/article/118852.html>
14. Китайський шлях до щастя. *China Newsweek*. URL: <http://inosmi.ru/world/20121018/201095110.html>
15. Китайці поставили щастя на службу економіці. URL: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=432879>
16. Сайт Центру гуманітарних технологій. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/human-developmentindex/human-development-index-info>

17. Индекс розвитку людського потенціалу – інформація про дослідження. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info>
18. Синыцына Е. Индексы счастья: как измерить неизмеримое. URL: <http://www.cloudwatcher.ru/>
19. Долгин А. Экономика (не) счастья. *Новая газета*. URL: <http://www.tema.in.ua/article/5807.html>
20. Валове національне щастя. URL: http://expert.ru/russian_reporter/2013/13/valovoe-natsionalnoe-schaste/
21. Лесняк А. Какие страны самые счастливые и что поддерживает их хорошее настроение. *Русский репортер*. 2013. № 13(291). 4.04.
22. Сотов А. Кто в мире самый счастливый? *Российская газета*. 2012. 14.06.
23. Офіційний сайт організації. URL: <http://www.happyplanetindex.org/>
24. Офіційний сайт організації. URL: <http://www.happyplanetindex.org/>, <http://www.neweconomics.org/>
25. Міжнародний індекс щастя 2013 р. URL: <http://obozrevatel.com/Infographic/24109mezhdunarodnyj-indeks-schastya-2013-goda.htm>
26. Масленников С. Общемировой индекс счастья за год не изменился и, как и в прошлом году, оказался на отметке в 40 процентных пунктов. URL: <http://www.adindex.ru/news/offtop/2013/06/25/100067.phtml>

УДК 94 : 338.431 (94)

Бондарець М. В.

ЕВОЛЮЦІЯ АГРОНОМІЧНИХ МЕТОДІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ АВСТРАЛІЇ У 1947–1975-х рр.

У статті проаналізовано головні напрями розвитку сільсько-го господарства Австралії та еволюцію агрономічних методів у 1947–1975-х рр. Виявлено, що становлення австралійської хімічної промисловості виробництва гербіцидів забезпечило ефективний захист від бур'янів та сприяло зменшенню руйнування ґрунтів за рахунок зниження кількості культиваций. Виокремлено агрономічні та соціальні чинники, які, з одного боку, сприяли, а, з іншого, – заважали розповсюдженню методу прямого посіву в східних та західних штатах Австралії, та досліджено вплив

застосування різноманітних гербіцидів на цей процес. Зроблено висновок про те, що на еволюцію австралійських систем землеробства здебільшого вплинуло реагування на деградацію ґрунту та економічні фактори, а не навмисна спроба розробити методи ведення сільського господарства для австралійських умов. Велика частина такого розвитку відбулася за рахунок прийняття європейських та американських сільськогосподарських методик та браку знань про мінливість австралійського клімату й низьку якість австралійських ґрунтів.

Ключові слова: *Австралія, еволюція, агрономічні методи, хімічна промисловість, гербіциди, метод прямого посіву, соціальні чинники.*

Maryna Bondarets. The evolution of agronomic practices in Australian agriculture 1947–1975. The article analyzes the main directions of development of agriculture in Australia and the evolution of agronomic methods in 1947-1975. The emergence of the Australian chemical herbicide industry provided effective weed control and reduced soil degradation by reducing cultivation. Agronomic and social factors are identified that, on the one hand, contributed to, and on the other hand, hindered the spread of the direct sowing method in the Eastern and Western states of Australia and the impact of various herbicides on this process. It is concluded that the evolution of Australian farming systems has been largely influenced by a response to soil degradation and economic factors rather than a deliberate attempt to develop farming practices for Australian conditions. Much of this development has been due to the adoption of European and American agricultural practices and a lack of knowledge about the variability of the Australian climate and the poor quality of Australian soils.

Keywords: *Australia, evolution, agronomic practices, chemical industry, herbicides, direct seeding method, social factors.*

Еволюція методів землеробства в Австралії від перших поселень іммігрантів до початку 1930-х рр. була проаналізована ав-

тором раніше [1]. Боротьба з розповсюдженням бур'янів на австралійських ґрунтах завжди була проблемою, яку австралійські фермери вирішували за допомогою відносно простих та практичних методів, як то: орання під пар, мульчування, застосування змішаної системи землеробства, використання пасовищної фази шляхом конкуренції пасовищних рослин з бур'янами. Однак, для підвищення врожаїв необхідно було знайти більш ефективні агрономічні методи, які з'явилися завдяки розвитку хімічної промисловості країни.

Метою статті є дослідження еволюції агрономічних методів ведення сільського господарства в Австралії у 1947–1975-х рр. та аналіз ефективності застосування різних видів гербіцидів у боротьбі з бур'янами у сільськогосподарських культурах.

Поява у 1947 р. феноксигербіцидів МСРА і 2,4-D вперше дала безпечний та економічний метод вибіркової боротьби з широколистяними бур'янами у зернових культурах [2, р. 139]. На той час розповсюдження таких бур'янів, як дика гірчиця (*Sisymbrium* spp.), дика ріпа (*Brassica tournefortii*), скелетна трава, сірий крес-салат (*Cardaria draba*) та шафрановий чертополох (*Carthamus lanatus*) набуло значних масштабів. Використання цих гербіцидів привело до зміни спектру бур'янів у сільськогосподарських культурах на такі трави, як дикий овес (*Avena fatua*) та однорічний райграс (*Lolium Hardum*), а також більш стійкі широколистяні бур'яни. Важливо відзначити, що саме ця подія ознаменувала створення австралійської промисловості гербіцидів. З середини 1960-х рр. розробка гербіцидів була плідною і, з точки зору обробки ґрунту, забезпечила ефективний засіб для зменшення кількості культиваций, необхідних для боротьби з бур'янами. Стали можливими більш ранні посіви з вищими врожаями, тому що більше не було необхідності використовувати повторні культивачії для контролю пізнього проростання бур'янів. Остання розробка гербіцидів під назвою «нокдаун» суттєво зменшила необхідність культивування при підготовці насінневого ложа.

Більш ранні спроби у 1950-х рр. здійснити посіви та пасовища без механічної боротьби з бур'янами передбачали викори-

стання сполук миш'яку, а потім гербіциду 2,2-DPA та амітролу. Основним обмеженням при застосуванні цих сполук було те, що їхня залишкова активність призводила до неприпустимих затримок посіву задля уникнення пошкодження врожаю. На той час повсюди стала визнаватися необхідність у відповідному гербіциді без залишкової дії. З відкриттям наприкінці 1950-х рр. компанією ICI у Великій Британії швидкодіючих беззалишкових хімічних речовин на основі біпіридилу, диквату і параквату було визнано, що ці сполуки мають великий потенціал для здійснення концепції вирощування сільськогосподарських культур без орання [3].

У той час фермери Австралії обмежувалися боротьбою з бур'янами за допомогою випасу тварин при сівбі дернових пасовищ та водою під час вирощування рису. Відбувалася розробка авіаційних технологій для пасовищ, що спочатку було викликано необхідністю контролювати зараження зубчастою дерновиною (*Nasella trichotoma*) на неорних землях Центральних та Південних плоскогір'їв Нового Південного Вельсу [4, р. 41].

Перші дослідження методу мінімальної обробки ґрунту і прямого посіву розпочалися в Англії в 1961 р. на дослідницькій станції ICI Jealott's Hill з використанням австралійської сівалки Jefferies «Grasslands». В Австралії під час пілотних випробувань у 1963–1964 рр. паракват використовувався для вирощування канарку водного (*Phalaris tuberosa*) та райграсу [5, р. 6]. Потенційне застосування біпіридилів, що розглядалося в той час, включало боротьбу з райграсом і диким вівсом на парах, ячменем і мисом (*Arctotheca calendula*) на пасовищах, сушку бадилля картоплі, люцерни (*Medicago sativa*) та конюшини для виробництва насіння та протипожежної смуги. Дослідження пасовищних господарств тривали на дослідницькій станції ICI Merrindale та у Вагга-Вагга до 1967 р. Дослідження з вирощування зернових почалися у 1961 р. у Вагга-Вагга, Новому Південному Вельсі, в Західній Австралії у 1966 р. і на дослідницькій станції Rutherglen, Вікторія [6, р. 74]. Інші дослідники, особливо Хатчінгс [7] у Канберрі у період 1969–1973-х рр. і А. МакНіл [8, р. 32] у період 1969–

1976-х рр. на півдні Нового Південного Вельсу внесли істотний внесок у розвиток техніки посіву. У 1966 р. ІСІ створила дослідницьку групу щодо використання біпіридилу для розробки надійної системи прямого посіву для зернових і пасовищ, розпочавши програму кількістю у більш ніж 30 випробувань щорічно у кожному штаті у період з 1966 по 1970 р., включаючи ряд довгострокових досліджень.

Посів здійснювався за допомогою звичайної комбайнової сівалки. Це знаряддя використовувалося тому, що при такому посіві відбувалася культивация й при цьому, на погляд фермера, виходило більш прийнятне насіннєве ложе, а також зростала кількість знищених бур'янів, і можна було використовувати мінімальну кількість гербіциду. Цей метод отримав назву ефекту «подвійного удару», що було важливо для боротьби з однорічними травами та підземною конюшиною [9, р. 155]. Крім того, комбайнова сівалка вже була доступною у більшості фермерських господарств.

Очікувалося, що зменшення раннього врожаю та нерівне насіннєве ложе викличуть проблеми, але цього не сталося при пробних урожаях, за винятком випадків, коли використовувалася трьохдискова сівалка. При цьому ніяких додаткових добрив, навіть азотних, не знадобилося, як і збільшення понад норму кількості насіння [10, р. 802]. Гербіцид Spray Seed (суміш параквату і диквату) був вироблений в Західній Австралії у 1971 р. і в східних штатах – у 1972 р. На цей час численні дослідження протягом декількох сезонів показали, що прямий посів є цілком придатним методом вирощування сільськогосподарських культур, тому його активно просуvalи серед фермерів Західної Австралії. Оглядаючись назад, стає очевидним, що наслідки прямого посіву для фермерства не були оцінені повною мірою. Пізніший досвід показав, що прямий посів вимагає системного підходу до сільського господарства, який включав би випас худоби та використання пасовищ, а не тільки метод вирощування сільськогосподарських культур.

На початку використання методу прямого посіву виникло декілька як агрономічних, так і соціальних проблем. Наведемо

деякі з агрономічних труднощів. Зараження такими комахами, як павутинний черв'як (*Sclerobia tritralis*) і червононогий земляний кліщ (*Halotydeus destructor*) у Західній Австралії, червононогий земляний кліщ і, меншою мірою, пасовищна личинка (*Rhораеа* sp.) на Сході розповсюджувалися при прямому посіві, тому що вони не були позбавлені джерел їжі, як це було під парою. Контроль був досягнутий шляхом використання відповідного інсектициду з гербіцидом під час обприскування. У Південній Австралії спостерігалася ще складніша проблема для зернових. Шкода від довгоносики (*Desiantha caudata*) була зменшена за рахунок видалення ячмінної трави з пасовища за рік до посіву зернових.

Розглянемо проблему зараження посівів однорічними трав'янистими бур'янами. На початку 1970-х рр. не існувало селективних післязсходових гербіцидів для боротьби з однорічним райграсом у посівах. Гербіцид для дикого вівса, карбін, був дуже вимогливим до умов застосування, тому не був схвалений фермерами. Очевидно, що потрібно було застосовувати новий підхід. Г. Пірс довів, що більша частина однорічного райграсу проростає з насіння, посадженого у попередній рік, тому запобігання зав'язування насіння райграсу у попередню весну пом'якшило б проблему в наступному врожаї [11, р. 134]. Механічне збирання та сінокіс використовувалися для райграсу протягом деякого часу, але було виявлено, що паракват може запобігти зав'язуванню насіння при нанесенні на траву під час цвітіння. Цей метод, названий «розпиленням зверху», добре працював у Західній Австралії, але результати у східних штатах були гіршими, оскільки цвітіння райграсу виявилось більш тривалим, а опади після обприскування сприяли проростанню насіннєвих коробок та зав'язуванню життєздатного насіння.

Альтернативним підходом стала одноразова культивування скарифікатором від 4 до 6 тижнів до передбачуваної дати посіву. Це стимулювало проростання однорічного райграсу та дикого вівса, які потім повинні були бути знищені за допомогою обприскування насіння до посіву. Але такий підхід здавався фермерам

також неприйнятним, оскільки він не був повністю ефективним. Відсутність прихильності фермерів до даного управлінського підходу призвела до використання методу прямого посіву, який рекомендувався тільки в тих районах, де райграс не був проблемою. Випуск у 1977 р. післявсходового гербіциду диклофоп метилу (Hoegrass®) для боротьби з однорічним райграсом і диким вівсом вплинув на розповсюдження методу прямого посіву.

На здійснення більш ефективного контролю за однорічним райграсом та диким вівсом вплинула поява довсходових гербіцидів. Доступність наприкінці 1960-х рр. тріаллату для боротьби з диким вівсом і трифлураліну на початку 1970-х рр. для боротьби з однорічним райграсом надала фермерам можливість здійснювати селективний хімічний контроль для боротьби з цими бур'янами і виявилась вагомим досягненням. Обидва хімікати вимагали добре підготовленого дрібного насінневого ложа, в яке вони вносяться і, таким чином, це знаходилося у прямому протиріччі з практикою прямого посіву та мінімального порушення ґрунту. Ці хімікати замість заміни культивування для контролю за бур'янами фактично призвели до збільшення культивування, і швидкість деградації структури ґрунту зросла. Позитивний ефект полягав у тому, що фермери змогли дуже ефективно і відносно недорого контролювати основні злакові бур'яни у короткий проміжок часу. Слід також визнати, що поява трифлураліну, зокрема, призвела до впровадження на багатьох фермах штангових обприскувачів, які досі були рідкісною сільськогосподарською технікою. Отже відбулося визнання австралійськими фермерами користі від застосування хімікатів у сільському господарстві [12].

В умовах, коли фермери не могли контролювати розповсюдження рослинності випасом худоби перед обприскуванням, незадовільне знищення бур'янів відбувалося внаслідок контактної природи біпіридилів. Укорінені рослини, такі як прокляття Патерсона (*Echium plantagineum*), бур'яни капювід, багаторічники були перешкодами для успішного впровадження методу прямого посіву. Випуск гліфосату компанією Monsanto у 1980 р. став значним проривом, тому що він (гліфосат) повільно пе-

реміщався по кореневий системі рослин, що приводило до їх загибелі упродовж 21–28 днів. Гліфосат підвищував гнучкість і тому – привабливість методу прямого посіву для фермерів. На ранніх етапах використання гліфосат розглядався фермерами як заміна контрольованого випасу. Якщо потрібно було отримати задовільні насінневі грядки, то незабаром стало очевидно, що для застосування біпіридилів і гліфосату управління випасом було важливим, так же як необхідним було, щоб посівна чекала на «звільнення коренів» після обприскування.

У районах Нового Південного Вельсу та Квінсленду з літніми опадами, де влітку пара залишалася важливим компонентом виробництва озимих зернових, застосуванню методу прямого посіву заважала відсутність залишкового гербіциду для боротьби з бур'янами під час пари. Існувало також переконання, що потреба залишати ґрунт під парою відповідає концепції прямого посіву. Тим не менш, збереження стерні в розораних насінневих грядках стає все більш популярним, і це був важливий крок на шляху до ресурсозберігаючого землеробства у районах із періодом літніх дощів [12].

При втіленні методу прямого посіву виникли деякі соціальні проблеми. Ставлення фермерів та їх досвід у перший період реалізації програми зіграли вирішальну роль при їх опорі агротехніці прямого посіву. Зупинимось на деяких причинах цього опору. По-перше, існував тиск з боку соратників. Хоча просування цієї методики почалося у 1970 р., багато фермерів вже використовували прямий посів протягом кількох років. Дійсно, у 1966 р. ячмінь був успішно висіяний у Теморі, Новий Південний Вельс, і до 1968 р. деякі фермери засівали ним до половини свого врожаю, серйозно розглядаючи розповсюдження цієї техніки на всю ферму. Соціальний тиск на цих фермерів був величезним, тому що їхні колеги відмовлялися вірити, що ця техніка працює. Цей антагонізм був особливо сильним у Західній Австралії, де після 1974 р. відбулася масова реверсія. Сезонні умови 1974 р. виявилися надто вологими для традиційних методів посіву, і багато фермерів у цьому крайньому випадку випробували прямий

посів. Результати в багатьох випадках були дуже поганими, тим самим підтверджуючи найгірші підозри фермерів у тому, що ця методика не спрацювала [13].

ICI закликала австралійських фермерів протидіяти відсутності технічної підтримки та надавати моральну підтримку західним фермерам у спробі вперше спробувати цю техніку та виступити як «фермери-консультанти з прямого посіву». Це були фермери, які добровільно присвятили свій час огляду ділянок землі під посів та консультуванню інших фермерів.

У той час була поширена думка, що більш високий рівень застосування прямого посіву в Західній Австралії багато в чому був пов'язаний з типом ґрунту – західні піщані ґрунти більш підходять для цього, ніж важчі східні ґрунти. Хоча це і було головною причиною, слід зазначити, що традиційна практика у Західній Австралії вже була формою мінімальної культивуації – початкове орання, а потім культивуація з наступним посівом. Таким чином, перехід до прямого посіву не був таким драматичним розривом із традицією, як у східних штатах, де невід'ємною частиною вирощування врожаю було парування.

На Сході Австралії вважалося, що парування послужило землеробам гарну службу, витримало випробування часом. Витрачений час, вартість палива, втрата пасовищ, пошкодження структури ґрунту та втрата врожаю через випадкові пізні посіви ніколи не були серйозними аргументами. Не було потреби у змінах, тому нова агротехніка розглядалася як загроза, а не як щира спроба покращення. У цьому негативному психологічному кліматі діалог був дуже важким, і прогрес був повільним.

У Західній Австралії існувала сильна мотивація для більш гнучкої системи, яка припускає додатковий випас худоби, вимагає менше часу на вирощування та посів та забезпечує гарну боротьбу з бур'янами. Система, яка б дозволила вчасно сіяти врожай без прив'язки до доступності тракторів та знарядь, вважалася великим досягненням на Заході. Щойно наступали «осінні канікули», фермери традиційно працювали, не озираючись на час, щоб підготувати ґрунт і посіяти до того, як ґрунт стане надто

вологим. Прямий посів був гарною відповіддю на цю проблему [12].

Паливна криза, яка розпочалася у середині 1970-х рр., зростання вартості сільськогосподарської техніки та праці, наслідки надмірної культивування через використання гербіцидів, інкорпорованих у ґрунт, та сезонні умови, що сприяли мінімальній культивуванню – все це спричинило суттєве збільшення площ під прямий посів наприкінці 1970-х рр.

Уроки посівної 1974 р. у Західній Австралії полягали у тому, що рівень технічної підтримки був недостатнім, а техніка надмірно спрощена. Необхідність у постійних технічних консультаціях призвела до створення в 1979 р. команди проекту ICI Spray Seed. Вже на ранньому етапі було очевидно, що підтримка Державних департаментів сільського господарства є необхідною, якщо прямий посів має бути прийнятий у великих масштабах. Спочатку ставлення відомств до проблеми відбивало загальну думку фермерів. Здебільшого це був тиск із боку фермерів-новаторів, що привело до переоцінки концепції. Зміна у відносинах департаментів та фермерів стала важливим елементом у процесі впровадження технології прямого посіву. До кінця 1970-х рр. «команди проекту прямого посіву», що склалися з представників Міністерства сільського господарства, хімічної промисловості та фермерів, працювали у Новому Південному Вельсі, Південній Австралії та Західній Австралії. Їхня роль полягала у забезпеченні порівняльної демонстрації прямого посіву та звичайного культивування на комерційних фермах. Ці порівняння служили предметом для обговорення і, найголовніше, надали чиновникам новий досвід, який розвинув впевненість у цій техніці.

Висновки. На еволюцію австралійських систем землеробства здебільшого вплинуло реагування на деградацію ґрунту та економічні фактори, а не навмисна спроба розробити методи ведення сільського господарства для австралійських умов. Велика частина такого розвитку відбулася за рахунок прийняття європейських та американських сільськогосподарських методик та

браку знань про мінливість австралійського клімату й низьку якість австралійських ґрунтів.

Австралійці зробили великий внесок у розвиток сільсько-господарської техніки. Однак цей внесок, як правило, був зроблений не вченими чи інженерами, а насамперед фермерами, які намагалися вирішити практичні завдання. Внесок же у розвиток галузі, що враховував би потреби рослин та ґрунтів, був незначним. Враховуючи той факт, що більша частина обробної техніки, яка використовувалася у 1970-х і 1980-х рр., була доступною у простішій формі й у 1920-х рр., виникає питання, чи відповідали максимально ці знаряддя вимогам сільського господарства або вимоги, що пред'являлися до рослин і ґрунту, не були враховані повною мірою?

Зміни у системі землеробства були викликані переважно потребами фермерів. Землеробство під леєю у Південній та Західній Австралії виникло внаслідок впливу спустошення ґрунту бур'янами та відносно високих цін на худобу і пшеницю. Ця вимушена зміна відбулася через 20–40 років після того, як основні ресурси пасовищних бобових та суперфосфату стали доступними. Парування в Південній Австралії вважалося за необхідне, часто з неправильних причин, і це було поставлено під сумнів лише тоді, коли сталася катастрофічна ерозія ґрунтів.

Прямий посів та інші форми ресурсозберігаючого землеробства було прийнято здебільшого через урахування витрат на робочу силу, обладнання та паливо або з міркувань доцільності [14]. Існує мало свідчень про те, що фермери були віддані прямому посіву через його сприятливий вплив на ґрунт. У районах із літніми опадами більше усвідомлювали необхідність захисту ґрунту, а збереження стерні було прийнято для боротьби з вітровою та водною ерозією.

Стало очевидним, що необхідно своєчасно проводити інвентаризацію земельних ресурсів та планувати управління для захисту ресурсу та підтримання його продуктивності. У 1980-х рр., вперше в історії сільського господарства Австралії, вчені, уряди і

фермери стали єдиними у визнанні необхідності ретельної оцінки та планування. Ресурсозберігаюче землеробство, включаючи прямий посів, і було кроком до цієї мети [12].

Виділимо ще декілька загальних висновків, що були підтверджені агротехнічною практикою:

- окремі екосистеми власним чином реагують на кліматичні умови. Накладання європейських та північноамериканських методів на австралійські умови було недоречним;

- практики (тобто фермери) часто найкраще підходять до розробки інновацій. Ранні інновації в австралійському землеробстві витримали випробування часом;

- сільськогосподарські методи повинні відповідати стійкості ґрунту у поєднанні з кліматичними умовами;

- монокультура є нестабільним станом. Екосистема відповідає розповсюдженням бур'янів та хвороб;

- наявність певних видів бур'янів є відображенням методів, що використовуються у рослинництві;

- впровадження нових методів або практик може мати як біологічні, так і соціологічні наслідки, як позитивні, так і негативні. Це часто приводить до зміни самої системи;

- впровадження нових технологій та зміна практики відбувається лише тоді, коли вигоди стають очевидними для приймаючої сторони.

Використані джерела та література:

1. Бондарець М. В. Еволюція сільськогосподарських систем Австралії від часів першого поселення до першої тріади XX століття. *Регіональна економіка та управління*. 2020. № 4(30). С. 9–15.
2. Amor R. L., de Jong R. W. Changing weed problems in cereal cropping in Victoria since 1920. *Journal of Australian Institute of Agricultural Science*. 1984. № 49.
3. Allen H. P. Direct Drilling and Reduced Cultivations. Suffolk :Farming Press Ltd, 1981. 219 p.
4. Campbell M. H., Swain F. G. Effect of strength, tilth and heterogeneity of the soil surface on radicle-entry of surface-sown seeds. *Journal of the British Grassland Society*. 1973. № 28.

5. Robinson B. D., Fletcher I. C. Phalaris and ryegrass established in Victoria. Australian Weeds Conference. Toowoomba, 1965.
6. Reeves T. G., Smith I.S. Wheat without cultivation. *Journal of Department Agriculture Victoria*. 1973. № 71.
7. Anon. Cropping without cultivation. *Rural Research*. 1976. № 90.
8. McNeill A. A. Are you wasting time or cultivations? *Agricultural Gazette NSW*. 1978. № 89(2).
9. Stonebridge W. C., Fletcher I. C., Lefroy D. B. Spray-seed: the Western Australian direct sowing system. *Outlook on Agriculture*. 1973. № 7.
10. Rowell D. L., Osborne G. ., Mathews P. G. The effects in a long-term trial of minimum and reduced cultivation on wheat yields. *Australian Journal of Experimental Agriculture and Animal Husbandry*. 1977. № 17.
11. Pearce G. A. Faster weed germination with early cultivation. *Journal of Agriculture Western Australia*. 1973. № 14.
12. Pratley J.E., Rowell D. L. Evolution of Australian agriculture: from cultivation to no-till. URL: https://www.csu.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/2805521/Chapter1_PratleyRowell.pdf (дата звернення 30.10.2021)
13. Rowell D. L. Direct drilling – current status and future trends relevant to Australia. *Rural and Allied Industries Conference*. Murdoch University. Perth, 1978.
14. Pratley J. E., Cornish P. S. Conservation farming – a crop establishment alternative or a whole-farm system? *Proceedings 3rd Australian Agronomy Conference*. Hobart, 1985.

УДК 94 : 331.105.44 + 323.2 (94)

Кужельний М. О.

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИНАХ (НА ПРИКЛАДІ АВСТРАЛІЇ)

У статті здійснено аналіз функціонального призначення професійних спілок у демократичному суспільстві, їхньої ролі у регулюванні соціально-трудових відносин та формуванні державної політики. На основі ретроспективного аналізу досліджено становлення інституту професійних союзів на прикладі Австралії. Розглянуто досвід їх поступової інституціоналізації

та становлення як суб'єкта соціально-економічних та політичних відносин. З'ясовано важливу учасницьку роль профспілок у забезпеченні соціальної справедливості, підтримці процесів самовдосконалення політики, розвитку демократії та повноспроможної розбудови інститутів громадянського суспільства. Виокремлено значення професійних спілок та союзів для актуалізації у громадському дискурсі питань забезпечення трудових прав громадян, створення належної соціальної інфраструктури відповідно до запитів і потреб працівників, підтримки національного виробника та стабільного економічного розвитку загалом.

***Ключові слова:** професійні спілки, професійні союзи та асоціації, протекціонізм, Лейбористська партія Австралії, робітничий рух, соціальне партнерство.*

Mykola Kuzhelnyi. Functional purpose of trade unions in a democratic society and their role in social-political relations (on the example of Australia). The article analyzes the functional purpose of trade unions in a democratic society, their role in the regulation of social and labor relations and the formation of public policy. Based on a retrospective analysis, the formation of the institution of trade unions was studied on the example of Australia. The experience of their gradual institutionalization and formation as a subject of social-economical and political relations is considered. The important role of trade unions in ensuring social justice, supporting the processes of self-improvement of politics, development of democracy and full-fledged development of civil society institutions has been clarified. There were singled out the importance of trade unions and unions for the actualization in public discourse of issues of labor rights of citizens, the creation of appropriate social infrastructure in accordance with the demands and needs of workers, support for national producers and stable economic development in general.

***Keywords:** trade unions, trade unions and associations, protectionism, the Australian Labor Party, labor movement, social partnership.*

Історія руху робітників у Австралії розпочинається на початку XIX ст. Наприкінці XIX ст. його організоване ядро включало промислове (союзи) та політичне (Австралійська лейбористська партія) крила. Значна частина профспілок в Австралії приєднані до Австралійської ради профспілок, є досить потужними за масштабом та кількістю членів організаціями. Ідеологічний спектр політичних поглядів профспілок різний – це комуністи, соціалісти, навіть правоцентристи. Але абсолютна більшість профспілок у Австралії є афілійованими (колективними) членами Австралійської лейбористської партії.

Станом на кінець 2013 р. нараховувалось 1,7 млн членів профспілок (17% усіх працівників) [1], з них понад дві третини (68%) були членами протягом п'яти і більше років. Членство в профспілках поступово зменшується протягом останніх років (наприклад, у 1983 р. – 2376,9 тис., 2002 р. – 1833,7 тис., 2013 р. – 1700 тис.) [1], однак тенденції зменшення не такі значні, як тенденції пониження членства у політичних партіях загалом.

Австралійська лейбористська партія приймає активну участь у формуванні загальнодержавної та регіональної політики. Для політичної системи Австралії притаманна так звана «система двох з половиною партій». Як засвідчує історія, найчастіше коаліцію формувала Ліберальна партія разом з невеликою Національною партією – це дві правоцентристські партії Австралії. Лейбористська партія, ідеологічною основою є соціал-демократичні погляди, формувала уряд з 2007 по 2013 рр. Наразі Лейбористська партія є членом конфедерації соціал-демократичних центристських партій – Прогресивного Альянсу.

У першій половині XIX ст. законодавство в Австралії вимагало покірності та лояльності від робітників до свого роботодавця за контрактом. У випадку порушення договору або непокори працівників часто піддавали кримінальному покаранню, в тому числі – із ув'язненням та каторжними роботами. Заклики до страйку вважалися порушенням контракту з обтяжливими умовами. У 1800-х рр. більшість вікторіанців працювали до 14 годин на день, шість днів на тиждень. Не було лікарняних листків, від-

пусток, і роботодавці могли звільняти працівників у будь-який час, не озвучуючи причин [2]. У другій половині XIX ст. ситуація повільно лібералізувалася. Через нормативні новації британського закону про профспілки 1871 р. та закон про захист майна 1875 р. профспілки були легітимізовані [3]. Перший Закон про профспілки Великобританії 1871 р. забезпечив правовий статус профспілок.

Ремісничі профспілки в Австралії почали утворюватися на початку XIX ст. як об'єднання висококваліфікованих міських робітників, які прагнули організуватися (створити профспілку), збільшити низьку заробітну плату та зменшити кількість годин робочого дня.

У 1916 р. було прийнято вікторіанський Закон про вісім годин, що гарантував восьмигодинний день широкому колу працівників. На практиці, 8-годинний робочий день не став у Австралії реальністю до 1920-х рр. Однак, подальші організовані кампанії та боротьба профспілок посприяли тому, що в громадській думці тема прав робітників постійно звучала резонансно. В результаті Арбітражний суд Австралії ухвалив 40-годинний п'ятиденний робочий тиждень на національному рівні, починаючи з 1 січня 1948 р.

Рада з питань торгівлі та праці Сіднея була утворена вісьмома профспілками в 1871 р. Об'єднана рада з питань торгівлі та праці Південної Австралії має історію, що починається з 1884 р. Зважаючи на розростання профспілкового руху, в Австралії для захисту своїх прав почали організовуватися менш кваліфіковані, сільські робітники. Великі робітничі страйки мали місце в Австралії у 1890-х рр. Страйк шахтарів «Broken Hill» 1892 р. зазнав краху після арешту кількох лідерів страйків і судів за «протизаконну змову та розпал бунтів», визнаних винними і засудженими до позбавлення волі [4, р. 158–159].

У 1894 р. робітники, що займалися стрижкою овець в Квінсленді, виступили проти поганих умов праці та низької заробітної плати. Страйк був розігнаний з використанням поліції. Кожен з цих промислових конфліктів розглядався як деморалізуючий

удар для робочого руху. Вільям Лейн та багато інших лідерів шукали притулку в будівництві нового суспільства під назвою «Нова Австралія» в Парагваї (Південна Америка). Інші активісти робочого руху, деморалізовані прямими діями органів влади, звернулися до політичних кроків та домагалися обрання до колоніальних парламентів. Їхні організовані дії зумовили початок процесів формування Австралійської лейбористської партії. Першими загальними виборами, успішними для лейбористів, були вибори в Новому Південному Вельсі 1891 р., де вони отримали 35 з 141 мандатів. На виборах у Південній Австралії 1893 р. Об'єднана лейбористська партія на чолі з Джоном Макферсоном виграла 10 з 54 місць. Це дозволило сформувати ліберальний уряд Чарльза Кінгстона, який витіснив консервативний уряд Джона Даунера [5].

На початку XX ст. тільки в Сідней тисячі профспілок, що представляли до семидесяти різних спілок, брали участь у різних парадах та ходах, актуалізуючи питання захисту своїх прав та протекціонізму національного виробника.

Австралія здобула репутацію «раю робочої людини». Деякі роботодавці намагалися підірвати профспілки, імпортуючи китайську робочу силу. Це призвело до природнього супротиву організованого профспілкового руху в Австралії та відповідного впливу на розробників державної політики. В результаті на регіональному рівні всі колонії поступово почали обмежувати китайську та іншу азіатську імміграцію. Це було основою політики так званої «Білої Австралії», заснованої на централізованому промисловому арбітражі, певній державній допомозі, особливо для первинних галузей промисловості, яка зазнає лише окремих змін у другій половині XX ст..

Зростання цукрової промисловості в Квінсленді в 1870-х рр. привело до пошуку робітників, готових працювати в тропічних умовах. Залучення «небілої» робочої сили для дешевого працевлаштування (зазвичай, шляхом обману чи викрадення) у 1870-х і 1880-х рр. викликало низку протестів профспілкового руху проти іноземної праці. Аргументи австралійських профспілко-

вих союзів полягали в тому, що азіатці та китайці претендують на робочі місця білошкірих людей, погоджуються працювати на «нестандартну» зарплату, відмовляються від об'єднання, чим суттєво знижують умови праці робітників загалом.

Заперечення проти цих аргументів здебільшого виходили від заможних власників земель у сільській місцевості [6]. Останні наголошували, що без роботи азіатів у тропічних районах від території Квінсленду доведеться відмовитися [7]. Незважаючи на ці заперечення щодо обмеження імміграції, між 1875 та 1888 рр. під впливом організованого профспілкового руху всі колонії Австралії прийняли законодавство, яке виключало всю подальшу китайську імміграцію [7]. У 1895 р. після міжколоніальної конференції прем'єр-міністра було досягнуто низку домовленостей щодо подальшого збільшення цих обмежень, де всі колонії погодилися поширити обмеження на в'їзд на всі небілі раси.

Британський уряд у Лондоні не був задоволений законодавством, яке дискримінувало певні суб'єкти його імперії, але вирішив не забороняти прийняті закони. У 1897 р. колоніальний секретар Джозеф Чемберлен пояснив: «Ми розуміємо порив цих колоній у тому, що в'їзд іноземців серйозно заважатиме законним правам працездатного населення» [8]. Уряд Бартон, який прийшов до влади після перших виборів до парламенту Австралії в 1901 р., був сформований Протекціоністською партією за підтримки Австралійської лейбористської партії. Підтримка лейбористської партії залежала від обмеження імміграції, що відображало погляди Австралійського союзу робітників.

Згідно Закону про примирення та арбітраж 1904 р., усі профспілки мали пройти процедуру реєстрації. Профспілки почали виразно диференціюватися за двома напрямками:

- 1) торгівельні об'єднання (тих, хто займався торгівлею на робочому місці);

- 2) промислові союзи, що організували всіх робітників в один великий союз, який потім міг би проводити страйк у всьому суспільстві та мирно впроваджувати соціал-демократичні ідеї.

І у складі торгівельних, і у складі промислових союзів були радикальні представники, але організаційних чи ідейних конфліктів між обома організаціями не було. Загальний страйк у Брісбені 1912 р. показав об'єднану силу робочого руху, що ефективно функціонував як альтернативне соціальне управління протягом п'яти тижнів, дещо підриваючи владу консервативного уряду.

Тотальну перемогу лейбористів під керівництвом Ендрю Фішера на федеральному рівні було отримано 1910 р., результатом чого став перший національний уряд лейбористської більшості у світі. Уряд Фішера зміг прийняти 113 актів за три роки, здійснивши багато реформ, зокрема у питаннях соціального забезпечення (встановлення пенсій за віком та втратою працездатності, виплати допомоги по вагітності та пологах, виплати компенсації працівникам тощо).

Робітничий рух в Австралії сприяв тому, що у країні не було введено призову під час Першої світової війни (хоча країна брала участь у воєнних діях). Наприкінці Першої світової війни в Австралії відбулася низка основних промислових та політичних акцій, які загрожували стабільності суспільства. У 1920 р. групою радикалів була створена Комуністична партія Австралії, яка почала претендувати на вплив на діяльність профспілок.

Членство в профспілках становило 703 тис. в 1921 р. і досягло свого апогею в 1927 р., коли 47% працівників (15% усього населення) були членами профспілок [9]. Під час Великої депресії права безробітних захищали союзи для безробітних.

Коли Австралія наближалася до Другої світової війни, профспілки та робітники продемонструвати активність у страйкових діях з політичних питань, в цьому випадку – щодо вивезення чавуну до тодішньої військової, агресивної Японії. Після війни почали створюватися групи в професійних спілках для протидії впливу комуністів. У період між 1950-ми та 1960-ми рр. членство в профспілках стабільно розвивалося та йшло в ногу зі зростанням робочої сили.

У 1980-х рр. Австралія пережила поштовх до економічних реформ, що охоплюють дерегуляцію ряду раніше регульованих

ринків, включаючи ринок праці. На цьому закінчилося майже століття централізованих виробничих відносин, що визначали заробітну плату.

У 90-х рр. ХХ ст. посилився тиск на реформи виробничих відносин, спрямовані на зменшення промислової потужності австралійських профспілок. Це включало введення австралійських угод про робоче місце – індивідуальних договірних угод про оплату праці, зменшення мінімальних умов, що містяться в промислових преміях. З 2005 р. зміни в промисловому законодавстві продовжували зменшувати колективну переговорну силу профспілок. У травні 2005 р. уряд Говарда оголосив про зміни у виробничих відносинах, відомі як WorkChoices. Це законодавство отримало широку критику з боку австралійського союзного руху, багатьох релігійних та громадських груп та, значною мірою (про що широко не повідомлялося), Міжнародної організації праці, членом якої є Австралія.

Законодавство WorkChoices було замінено Законом про чесну роботу 2009 р., що суттєво поліпшував умови для найманих працівників.

Кейс Австралії засвідчує, що профспілки можуть результативно скористатися можливостями для якісних процесів самовдосконалення політики, які виникають зі зміни у економічному контексті. Профспілки суттєво вплинули на протекціоністський характер державної політики. Відчутним виявився вплив профспілок на характер торгівельної політики: під час переговорів; у пункті затвердження чи підписання; у процесі ратифікації та / або імплементації необхідного законодавства.

Не можна не відзначити вагому роль профспілок у формуванні громадського дискурсу та буденної політичної свідомості. Профспілки мають величезні спроможності актуалізувати певні проблемні питання у громадській думці. На думку вчених, навіть там, де профспілки мають обмежений доступ та спроможність, вони все одно можуть мати вплив.

Профспілки мали змогу чинити тиск на порядок денний уряду, при потребі скандалізувати про фасадність демократичного

процесу. У будь-якому разі активність профспілок сприяє підвищенню обізнаності громадськості щодо трудового законодавства, економічної політики та низки інших питань – через громадські слухання, засоби масової інформації, моніторинг стану та реалізації домовленостей через призму соціального партнерства.

Здатність профспілок мобілізувати прямі дії є ключовим фактором у потенційному застосуванні ними ресурсу участі для допуску своїх представників на державні посади. Такі стратегії, як соціальний діалог, лобіювання, подання, громадські слухання будуть більш ефективними, коли супроводжуються міцною мобілізацією членів профспілки та широкої громадськості у формі публічного протесту. Наявність стратегій прямої дії залежить від спроможності профспілок до розробки узгодженої позиції з питань торгівлі, здатної мобілізувати широку підтримку членів. Відтак, у цьому процесі матиме значення сформована кооперативна культура членів профспілок.

Використані джерела та література:

1. Australian Bureau of Statistics. Cat No. 6310.0: SUMMARY OF FINDINGS. URL: <https://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/mf/6310.0>
2. Origins of the 8-hour day // State Library of Victoria. URL: <http://ergo.slv.vic.gov.au/explore-history/fight-rights/workers-rights/origins-8-hour-day>.
3. Employers and Workmen Act, 1875. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1875/act/90/enacted/en/print>.
4. Kearns, R.H.B. Broken Hill. A Pictorial History. Adelaide : Investigator Press. 248 p.
5. Painter A. United Labor Party elected to Legislative Council. *Professional historians Australia*. URL: <http://www.sahistorians.org.au/175/chronology/may/9-may-1891-united-labor-party-elected-to-legislati.html>.
6. Markey R. Race and organized labor in Australia, 1850–1901. *Highbeam Research*. 1996. 1 January.
7. Griffiths P. Towards White Australia: The shadow of Mill and the spectre of slavery in the 1880s debates on Chinese immigration (RTF). 11th Biennial National Conference of the Australian Historical Association. (4 July 2002).
8. Speech to Colonial Conference of 1897 /quoted in J. Holland Rose et al., eds. *The Cambridge History of the British Empire*. Volume VII. Part I: Australia (1933).

9. History. Australian Council of Trade Unions. URL: <https://www.actu.org.au/about-the-actu/history>.
10. Андрушків Б., Кирич Н., Погайдак О. Організація співпраці профспілок з політиками як вектор удосконалення управління суспільством. *Review of transport economics and management*. 2019. № 2(18). URL: <https://doi.org/10.15802/rtem.v18i2.189816>
11. Андрушків Б. Регіональні профспілки України – рецидив тоталітарного минулого чи дієвий інструмент соціально-економічного захисту працюючих незалежної держави? Тернопіль: Лібра-Тера, 2005. 420 с.
12. Дороніна О. Проблеми та перспективи діяльності профспілок щодо забезпечення гідної праці в Україні. *Бізнес Інформ*. 2013. № 9. С. 202-207. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_9_34.
13. Запара С. Роль профспілкової організації в системі вирішення трудових спорів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / гол. ред. Ю. М. Бисага. Т.1. Вип. 22. Ч.1. Ужгород : Гельветика, 2013. С. 146–150.*
14. *Історія, сучасний стан та перспективи профспілкового руху у світі: 36. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 червня 2019 року) / Борисов О. С., Вовпів О. М., Івженко Ю. В.; за заг. ред. д.ф.н., проф. Буященко В. В. Київ : Четверта хвиля, 2019. 62 с.*
15. Мельник А. Роль профспілкового контролю в здійсненні нагляду й контролю за дотриманням трудового законодавства. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 233–238.
16. Мокра Л. Профспілки як класичні групи інтересів в Україні. *Політологія, Соціологія, Філософія*. 2010. Вип. 14. С. 103–106.
17. Піфко О. О. Конституційно-правові засади організації та діяльності професійних спілок в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правове дослідження. Дис. ... доктора юридичних наук:12.00.02. Ужгород, 2019.
18. Тарасенко Н. Профспілки в Україні як чинник соціально-політичного розвитку: історичний досвід, сучасний стан і перспективи. *Резонанс*. 2016. № 62. С. 3-15. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/rezonans/2016/rez62.pdf>.

ВИЩА ОСВІТА ТА НАУКОВА СФЕРА АВСТРАЛІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.: ТРАДИЦІЇ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

У статті здійснено комплексний аналіз тенденцій розвитку вищої освіти та наукової сфери Австралії в другій половині ХХ ст. Розглянуто основні системні зміни в сфері вищої освіти та наукової політики Австралії, пов'язані з її модернізацією, розширенням доступності, підвищенням якості та ефективності в умовах соціально-економічного реформування.

***Ключові слова:** вища освіта, університети, наукова сфера, академія наук, університетська мережа.*

Olena Myronchuk. Higher education and the scientific sphere of Australia in the second half of the XX century: traditions and tendencies. The article provides a comprehensive analysis of trends in the development of higher education and the scientific sphere of Australia in the second half of the XX century. The main systemic changes in the sphere of higher education and scientific policy of Australia, related to its modernization, expanding accessibility, improving quality and efficiency in the context of social and economic reform are considered.

***Keywords:** higher education, universities, scientific sphere, academy of sciences, university network.*

Дослідницький інтерес до становлення та розвитку освітньої та наукової політики Австралії обумовлений тим, що в країні накопичений чималий досвід модернізації вищої освіти, який враховує як загальносвітові тенденції, так і специфічні особливості національного соціально-економічного розвитку. Розвиток вищої освіти в Австралії у другій половині ХХ ст. можна охарактеризувати як період серйозних системних змін, пов'язаних з

необхідністю розширення її доступності, підвищення якості та ефективності в умовах соціально-економічного реформування, а згодом – і в умовах глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти. Тож аналіз досвіду організації і модернізації вищої освіти в Австралії, з'ясування етапів розвитку системи вищої освіти, її напрямків, методів здійснення і результатів реформування видається надзвичайно важливим для визначення шляхів і перспектив розвитку вищої освіти та наукової сфери в Україні.

У вітчизняній історіографії існує не так багато робіт комплексного характеру, присвячених питанням розвитку вищої освіти та наукової сфери Австралії. До окремих аспектів їх розвитку зверталися І. Балицька, Ю. Кобюк, Н. Пасько, Т. Пиляєва, Г. Слозанська, які аналізують сутність освітніх перетворень в Австралії переважно з науково-педагогічної точки зору. Чималий досвід в цій царині накопичили австралійські дослідники: Р. Селлек, С. Макінтайр, Б. Вільямс, К. Кейбл, С. Марджінсон, М. Томіс, М. Теобальд, Г. Краучер, Д. Річард та ін. В той же час детальний аналіз наявної фахової літератури свідчить, що порушена тема потребує комплексного і системного дослідження.

В аналізі систем вищої освіти зазвичай традиційно виділяють дві інваріантні моделі: «атлантичну» (Велика Британія, Ірландія, США) і «континентальну» (Німеччина, Франція, Нідерланди). Ці моделі різняться за схемами управління і фінансування закладів вищої освіти, ступенем їх автономії, домінуючими орієнтаціями, цінностями і стратегіями [1]. Однак існує чимало так званих «складних», «прикордонних» і «гібридних» систем, які вибиваються з рамок усталеного аналізу і не можуть бути однозначно віднесені до жодної з традиційних моделей вищої освіти. Прикладом такої моделі є система вищої освіти Австралії.

Австралія входить до числа країн-лідерів з високими репутаційними показниками розвитку науково-освітньої сфери та займає одне з перших місць в галузі інтернаціоналізації вищої освіти і перше місце за темпами розвитку транснаціонального навчання. Австралійська система вищої освіти знаходиться в процесі модернізації, обумовленої як необхідністю підвищення

ефективності власного управління, так і сучасними викликами інтернаціоналізації освіти. Сьогодні особливий інтерес викликає австралійський підхід до забезпечення якості вищої освіти в умовах інтернаціоналізації та розширення горизонту можливостей споживачів освітніх послуг.

Стрімкий розвиток системи вищої освіти Австралії припадає на післявоєнний період. У другій половині XX ст. в Австралії сформувались основні групи закладів вищої освіти: університети (державні та приватні) та технічні коледжі (Technical and Further Education, TAFE), які є самостійними вищими навчальними закладами державного чи місцевого рівнів. Державні університети фінансуються федеральним урядом відповідно до визнаного наукового профілю. Серед державних університетів п'ять належать до закладів змішаного типу (вища освіта, професійна освіта та довузівська підготовка). Приватні заклади вищої освіти – це, головним чином, теологічні коледжі та коледжі, які спеціалізуються в певних професійних галузях або в сфері мистецтва. Ряд державних університетів отримав свій статус лише наприкінці 1980-х рр.

За часом створення державні університети можна умовно поділити на три покоління, або ж групи. До першої групи відносять найстаріші університети країни, які були засновані ще в другій половині XIX ст. і мають чітко виражену наукову орієнтацію: Сіднейський (1850 р.); Мельбурнський (1853 р.); Аделаїдський (1874 р.); Тасманійський (1890 р.) у Гобарті; Квінслендський (1909 р.) у Брисбені; Західноавстралійський (1911 р.) у Перті. Відмінною рисою цих університетів є їхній «академізм» і виразна спрямованість на здійснення фундаментальних досліджень. До другої групи входять університети, створені в післявоєнний період, які, окрім потужної наукової бази, приділяють велику увагу підготовці викладачів. Третю групу складають вісімнадцять університетів, заснованих в новітній час.

Друге покоління австралійських університетів заявляє про себе в післявоєнний період. На відміну від перших австралійських закладів вищої освіти, основний наголос в них робиться не на

фундаментальні дослідження, а на підготовку кваліфікованих кадрів. Цей акцент був обумовлений соціальним замовленням – в післявоєнному австралійському суспільстві потреба у фахівцях з вищою освітою зростає в кілька разів.

Стимулом до появи другої хвилі університетів послужило створення 1 серпня 1946 р. у Канберрі Австралійського національного університету. Спочатку він спеціалізувався на дослідницькій роботі аспірантів, а у 1960 р. об'єднався з університетським коледжем Канберри, що був заснований у 1929 р. як кампус університету Мельбурна, і розпочав навчання студентів. Заснування на базі університету автономного Інституту наукових досліджень дозволило поєднати риси центральної науково-дослідної установи і провідного вищого навчального закладу країни.

Австралійський національний університет був заснований на підставі закону, внесеного до федерального парламенту прем'єр-міністром Беном Чіфлі і міністром післявоєнної реконструкції Джоном Дедменом і схвалений за підтримки лідера опозиції Роберта Мензіса. Сьогодні він залишається єдиним університетом в країні, створеним згідно з федеральним законом [2].

До заснування та становлення Австралійського національного університету долучилася група видатних австралійських вчених: сер Марк Оліфант, лідер в галузі розвитку радарів і ядерної фізики; сер Говард Флорі, який брав участь у відкритті пеніциліну; сер Кейт Хенкок, видатний історик; Херберт Кумбс, відомий економіст і громадський діяч [2].

Бурхливий розвиток університетської сфери припадає на 40 – 70-ті рр. XX ст. У 1949 р. був заснований університет Нового Південного Уельсу в Сіднеї, в 1954 р. – університет Нової Англії в Армідейлі. Найбільша кількість новостворених університетів виникла у 60-х рр. XX ст.: університет Монаша в Мельбурні (1961 р.), університет Маккуорі в Сіднеї (1964 р.); університет Ньюкасла (1965 р.); університет Фліндерса в Аделаїді (1966 р.); університет Ла Троб (1967 р.) в Мельбурні, а також ряд інших менш помітних вишів.

Існуючі до того часу в Австралії університети були «невеликими і комфортабельними анклавами професійного навчання та елітарної культури», які «відокремлювали себе від держави, виробничого сектора і плебейського суспільства в цілому» [3, с. 6]. Тож у другій половині ХХ ст. в умовах серйозної невідповідності між зрослими суспільними потребами країни у вищій освіті та небажанням і нездатністю невеликого числа наявних університетів, історично пов'язаних з британською академічною культурою, швидко переорієнтуватися з елітарної вищої освіти на масову нагальним стає питання запровадження загальної масової вищої освіти.

Прикладом реагування на зрослі суспільні потреби може слугувати заснування нового багатопрофільного університету – університету Монаша, названого на честь австралійського воєначальника часів Першої світової війни Джона Монаша. Вперше в Австралії університет був названий на честь людини, а не міста або штату. Він був відкритий у 1961 р. в районі Мельбурна в штаті Вікторія на додаток до традиційного «відокремленого» університету Мельбурна, заснованого століттям раніше в 1853 р. До цього моменту невелика і відносно однорідна державна система вищої освіти Австралії налічувала всього дев'ять університетів [4, с. 203].

Якщо в 1961 р. в університеті Монаша було всього 360 студентів, то вже через рік їх кількість збільшилася вдвічі, потім ще раз удвічі в 1963 р. і ще раз – в 1964 р., подальше подвоєння чисельності відбувалося за два роки, потім – за п'ять. Через десять років з моменту відкриття в університеті навчалися 11 тис. студентів, а в 1976 р. – вже понад 13 тис. [4, с. 203–204]. Він був основним постачальником місць для іноземних студентів відповідно до плану Коломбо [5]. Третій університет – Ла Троб в штаті Вікторія – був заснований в кінці 1960-х на хвилі швидкого зростання «неуніверситетського» сектора у вищій освіті [3, с. 11].

Різкий перехід до масової вищої освіти, а також потреба у високоосвічених спеціалістах обумовили появу нових диференційованих секторів вищої освіти та університетів і в 70-х рр. ХХ

ст. В 1970 р. був заснований університет Джеймса Кука в Таунсвіллі, в 1974 р. – університет Дікіна в Джилонзі. Відразу три університети були засновані в 1975 р. – університет Гриффіта в Брисбені; університет Мердока в Перті та університет Вуллонгонга у Вуллонгонзі (1975 р.).

З середини ХХ ст. темпи розвитку вищої освіти в країні різко зросли. Так, з 1946 по 1980 рр. чисельність студентів закладів вищої освіти зросла в 6 разів, збільшившись з 25,5 тис. до 163 тис. студентів. Кількість університетів за цей період збільшилася з 6 до 19. Намітився відхід від британських академічних традицій та привнесення американської традиції дослідницьких університетів, що знайшло своє відображення в заснуванні післядипломної освіти та запровадження навчання на здобуття ступеня доктора філософії, в розвитку наукових досліджень в університетах [6].

Серед новостворених університетів були технологічні університети, так звані приміські університети, які створювалися в передмістях столичних міст штатів, а також регіональні університети, організовані у віддалених місцевостях. У 60-х роках ХХ ст. виник новий тип навчальних закладів – коледжі підвищеного навчання – Colleges of Advanced Education, які здійснювали підготовку середнього технічного персоналу для промислового сектора і сфери державного управління. На початку 70-х рр. з'явилися коледжі технічної і безперервної освіти – Colleges of Technical and Further Education. Ці навчальні заклади післясереднього рівня мали широку професійну орієнтацію, а також спеціалізацію в галузі освіти дорослих.

Таким чином, в сфері післядипломної освіти сформувалася бінарна система навчання: з одного боку – університети, з іншого – коледжі підвищеного навчання і коледжі технічної і безперервної освіти, які займали проміжне положення між середніми школами та університетами. Однак в результаті збільшення попиту на університетську освіту вже до кінця 1970-х рр. 70% всіх коледжів підвищеного навчання мали післядипломні рівні підготовки (крім присудження ступенів доктора наук), що фактично прирівнювало їх до закладів вищої освіти [6].

Основною характеристикою австралійського державного сектора вищої освіти у 40–70 рр. XX ст. є слабка внутрішня диференційованість. Оскільки університетська історія Австралії налічує півтора століття, різниця між поколіннями закладів вищої освіти є незначною, а тому практично не існує затяжних конфліктів між «старими» і «новими» університетами, властивих, різною мірою, як для континентальної, так і для атлантичної моделі [7].

Як зазначалося вище, крім університетів, до закладів вищої освіти Австралії входять коледжі системи технічної і додаткової освіти TAFE, які є найбільшими постачальниками післядипломної освіти. Основна відмінність між закладами технічної освіти і університетами полягає в різноманітності тривалості курсів та форм навчання. Якщо в університетах більшість складають студенти денного відділення, переважна частина студентів закладів технічної освіти навчаються на заочній або на вечірній формі, поєднуючи роботу і навчання.

Руйнівний вплив Великої депресії, коли безробіття досягло рекордного для Австралії максимуму – майже у 29% у 1932 р., з усією гостротою постало питання про необхідність розширення і вдосконалення усього спектру системи технічної освіти [8].

З початком Другої світової війни в країні були створені дві основні схеми підготовки кадрів технічної освіти – Схема технічної підготовки (Technical Training Scheme, TTS) та Схема навчання і реконструкції Співдружності (Commonwealth Reconstruction Training Scheme, CRTS). Перша була запроваджена в 1941 р. для навчання робітників навичкам, необхідним під час ведення війни, а друга – в 1944 р. – для підготовки висококваліфікованих спеціалістів та покращення можливостей працевлаштування у цивільній сфері колишніх військовослужбовців і жінок. Обидві ці ініціативи передбачали додаткове фінансування університетів і вищих технічних коледжів [8].

Сектор технічної освіти продовжував розвиватись протягом 1950-х і 1960-х рр., щоб задовольнити післявоєнні потреби в робочій силі. До 1970-х рр. фінансування технічних закладів перебувало у компетенції штатів, уряд Співдружності надавав

лише незначну фінансову допомогу. Однак протягом 1960-х рр. він все більше долучався до фінансування університетів, а згодом – і закладів технічної освіти. Програми фінансової допомоги уряду Австралії і урядів штатів у 1970-х рр. були спрямовані на підтримку закладів технічної освіти та подолання проблеми високого рівня безробіття серед молоді [9].

На початку 1970-х рр. технічна освіта отримала нову назву – технічна і додаткова освіта (Technical and Further Education, TAFE) [9]. Рекомендації Звіту Австралійського комітету з технічної і додаткової освіти за 1974 р., заснування Комісії з технічної та додаткової освіти, а також дієва підтримка федерального уряду в 1970-х рр. позитивно вплинули на розвиток і зростання TAFE [8].

Традиційно австралійські університети розвивалися як цілком автономні установи, вони підлягали лише юрисдикції штатів. Головна роль в управлінні вищою освітою також належала урядам штатів, на які покладалась основна відповідальність за стан і розвиток освіти на всіх рівнях в межах даної адміністративної одиниці. Всі університети країни, крім Національного університету Австралії, були засновані парламентами своїх штатів [6]. З середини XX ст. значно посилюється вплив федерального управління на їх діяльність у зв'язку із запровадженням федеральних програм фінансування університетів, бюджет яких вже не витримував різкого збільшення кількості студентів.

Структура університетів Австралії формувалася поступово. Так, 6 найстаріших університетів штатів мають у своїй основі факультети, які включають кілька департаментів, а також коледжі. До складу університетів, створених в 1960-х рр., входять так звані школи, які представляють собою вищі навчальні заклади, що спеціалізуються в конкретній галузі знання і мають, як правило, післядипломні рівні підготовки. На відміну від факультетів, які входять до складу університетів, школи мають більш незалежний статус. Особливу структуру має Національний університет Австралії, до складу якого входять факультети та дослідні школи, а також дослідницькі центри і лабораторії, консультативні центри та центри безперервної освіти, дослідні інститути.

Однак серед університетів існує історично сформована ієрархія, на чолі якої знаходяться найстаріші, створені ще в другій половині XIX – на початку XX ст. Університети цього рангу є центрами підготовки науково-педагогічних і дослідницьких кадрів для інших освітніх закладів країни, в них зосереджені найбільш сильні наукові школи, сконцентровані основні фундаментальні дослідження.

На нижчому щаблі стоять університети технічного профілю, створені в 1940–1950-х рр., які спеціалізувалися на підготовці висококваліфікованих інженерів і дослідників в галузі новітніх напрямків науки і техніки. Створені в 60–70-х рр. XX ст. приміські та регіональні університети місцевого значення розташовуються на найнижчому щаблі з точки зору академічної престижності, проте їх соціальна значимість оцінюється дуже високо, оскільки вони оперативно реагують на запити і потреби місцевої влади та жителів штату у вищій освіті, надаючи можливість навчання з найрізноманітніших спектрів навчальних програм [6].

До 1940 р. всі університети і технічні коледжі фінансувалися урядами штатів, згодом фінансування системи вищої освіти здійснювалося федеральним урядом і урядами штатів на рівних засадах. З 1974 р. федеральний уряд взяв на себе фінансування університетів і коледжів на 20% їх загальних витрат. При цьому було запроваджено безкоштовне навчання в усіх університетах і коледжах. Штати зберегли за собою законодавчий і регулятивний контроль над університетами.

В основу національної моделі розвитку вищої освіти в Австралії була покладена модель, що орієнтується на масову і – в перспективі – загальну вищу освіту.

Австралійська модель управління вищою освітою сформувалась у післявоєнний час і є доволі специфічною. У країні з федеративною формою державного устрою управління освітою вкрай централізоване, відсутні органи- посередники, яким центральне міністерство могло б делегувати частину своїх повноважень. Експерименти зі створенням таких буферних організацій в Австралії ведуться ще з 1950-х рр., але жоден з них – крім створення

Агентства з якості – не був визнаний вдалим. Частково це пояснюється історичними обставинами формування австралійської системи вищої освіти. Рішення референдуму 1946 р. поклали на центральний уряд ряд соціальних зобов'язань, серед яких – забезпечення доступності якісної вищої освіти. Поставлене в цей період завдання підвищення освітнього рівня населення було реалізоване до 1970-х рр.: кількість студентів з 1940 по 1970 рр. зросла в десять разів, близько третини населення країни було охоплено вищою освітою [7].

Визнаючи підвищений попит на вчителів та викладачів для покоління «бебі-буму» та важливість вищої освіти для національного економічного зростання, у післявоєнний період уряд Австралії взяв на себе більш активну роль у фінансуванні вищої освіти з боку держави.

У 1942 р. була створена Комісія університетів для регулювання прийому до університетів та впровадження програми підготовки кадрів в рамках реконструкції/реформування Австралії (Commonwealth Reconstruction Training Scheme, CRTS). До 1948 р. під впливом CRTS було зареєстровано 32 тис. студентів, а рівень зарахувань збільшився вдвічі [6].

Перші кроки на шляху підтримки діяльності університетів були здійснені ще на початку 40-х рр. XX с. Так, у 1945 р. постійно діючим органом стала Комісія університетів, створена під керівництвом професора Сіднейського університету Р. К. Міллса для роботи з надання грантів та субсидій австралійським університетам. Результатом роботи цієї комісії став висновок про необхідність всебічної підтримки розвитку університетів та їхньої дослідницької діяльності, а також – започаткування діяльності спеціальних комітетів з питань фінансування університетської сфери.

У березні 1950 р. уряд Р. Мензіса створив спеціальний комітет (Комітет Міллса) для підготовки звіту про стан фінансування університетів, який рекомендував уряду Австралії робити свій внесок на періодичні витрати університетів. Результатом розслідування Комітету Міллса стало ухвалення у 1951 р. Закону «Про державні гранти (університети)» – короткострокової схеми, згід-

но з якою уряд Австралії брав на себе чверть поточних витрат на фінансування державних університетів. Наступні закони 1953, 1955, 1956 і 1957 рр. передбачали фінансову допомогу штатам від федерального уряду на покриття поточних витрат університетів за умови збереження рівня університетських доходів від державних грантів та зборів на певних рівнях [10].

Таким чином, стипендії, започатковані в 1951 р., та гранти, виділені штатам на фінансування університетів, поклали початок процесу, за яким уряд Австралії поступово брав на себе повну відповідальність за розвиток університетської освіти.

Постійна занепокоєність та стурбованість станом університетів змусила прем'єр-міністра Р. Мензіса скликати в грудні 1956 р. Комітет Мюррея для підготовки звіту про розвиток цього сектору та розробки рекомендацій щодо фінансової допомоги університетам. Дослідження, проведене Комітетом Мюррея в 1957 р., продемонструвало, що фінансові труднощі є першопричиною недоліків в університетах: нестача персоналу, погана інфраструктура, високий відсоток відрахувань, слабка мотивованість аспірантури [10].

Так, на підставі рекомендацій Комітету був прийнятий «Закон про державні гранти (університети)» 1958 р., який передбачав збільшення фінансування освітнього сектора та запровадження державних капітальних асигнувань на розвиток університетської сфери протягом трьохрічного періоду 1958–1960 рр. [10].

Ще одним важливим наслідком діяльності Комітету Мюррея стало створення у 1959 р. під головуванням колишнього професора фізики Мельбурнського університету сера Леслі Мартіна постійної Комісії австралійських університетів – статутного органу для консультування уряду Австралії з питань діяльності університетів [6].

У період з 1958 по 1960 рр. кількість абітурієнтів до університетів зросла більше, ніж на 13%. Станом на 1960 р. кількість студентів, які навчалися в десяти австралійських університетах, досягла 53 тис. У 1975 р. в 19 австралійських університетах було 148 тис. студентів [6].

Створення Комісії австралійських університетів – постійного органу для нагляду за розподілом грантів університетам – привело до вдосконалення підходів щодо їх поточного фінансування. Метод оцінювання, який використовувався Комісією, передбачав оцінку фіксованих показників видатків на навчально-дослідницькі компоненти загальних витрат для кожного факультету та граничних витрат (тобто додаткових витрат, пов'язаних із зарахуванням додаткового студента) на кожний факультет. Решта статей витрат, що охоплюють центральне управління, забезпечення діяльності бібліотек, технічне обслуговування та утримання матеріальних засобів і приміщень, оцінювались у вигляді фіксованого компонента та компонента, що варіюється залежно від витрат на навчання та дослідження [10].

Система трирічного фінансування, що застосовувалася Комісією австралійських університетів, дозволила забезпечити більш системне планування та фінансову визначеність навіть в умовах значних обмежень, особливо для старих університетів.

У серпні 1961 р. на прохання Комісії австралійських університетів уряд створив Комітет з питань майбутнього вищої освіти на чолі з Л. Мартіном (Комітет Мартіна, 1961–1964 рр.), який рекомендував запровадити бінарну систему освіти, де коледжі вищої освіти могли б розвиватися поряд з університетами. На той час сектор вищої освіти складався з таких основних типів установ: університетів, технологічних інститутів або технічних коледжів, педагогічних коледжів та спеціалізованих установ (як правило, сільськогосподарських або парамедичних коледжів) [10].

Комітет Мартіна відзначив необхідність всебічної підтримки вищої технічної освіти. Він рекомендував збільшити фінансову підтримку технічних коледжів, відокремити культурно-розважальні та торгові курси від тих, які займаються загальною освітою та технологіями, запровадити єдині стандарти, визнані у всій країні. Врахувавши ці зауваження, уряд країни прийняв рішення про фінансову підтримку нової системи коледжів підвищення кваліфікації (colleges of advanced education, CAEs, CAE),

які прирівнювались до університетів, хоча залишалися головним чином у сфері відповідальності штатів.

У 1966 р. «Закон про гранти штатам (вища освіта)» запровадив капітальні та періодичні гранти для коледжів підвищення кваліфікації, а «Закон про субсидії штатам (педагогічні коледжі)» 1967 р. передбачав субсидії і гранти на фінансування та обладнання для цих установ. У 1971 р. була створена Австралійська комісія з удосконалення освіти (комісія з вищої освіти) для консультування та сприяння розвитку галузі [10].

У 1974 р. уряд Австралії взяв на себе всю відповідальність за фінансування вищої освіти і скасував плату за навчання. Це привело до створення в 1977 р. Комісії з вищої освіти (Commonwealth Tertiary Education Commission, СТЕС), яка мала дорадчу роль та повноваження з розподілу державного фінансування серед університетів [11]. У 1982 р. Комісія створила 10 центрів передового досвіду у закладах вищої освіти, започаткувавши реалізацію програми спеціальних дослідницьких центрів. До речі, нинішня схема Центрів досконалості Австралійської дослідницької ради бере свій початок саме від цих програм.

Однак у 1975 р., в умовах федеральної політичної кризи та економічного спаду, трирічне фінансування університетів було припинено. Попри це попит на вищу освіту не зменшувався і продовжував зростати, що було пов'язано головним чином із подальшою розбудовою та розширенням мережі коледжів підвищення кваліфікації та коледжів технічної і безперервної освіти [6].

Зрозуміло, що жодна країна не може забезпечити цивілізований рівень свого прогресу та існування, свою політичну і економічну незалежність без налагодженої системи вищої освіти та організації наукових досліджень. Саме тому всі країни зацікавлені в процесах побудови адекватних національних систем вищої освіти та сфери наукових досліджень [12, с. 11].

У другій половині ХХ ст. в Австралії створювалось чимало організацій для сприяння розвитку науково-освітньої сфери, на основі яких згодом постала Австралійська дослідницька рада. Так,

у 1946 р. був створений Комітет із дослідницьких грантів університетів Австралії (Commonwealth Universities Research Grants Committee) – міжвідомчий комітет під головуванням директора Управління освіти Австралії, який відповідав за надання консультацій щодо виділення та розподілу дослідницьких коштів [13].

У 1965 р. Уряд заснував Австралійський комітет з дослідницьких грантів (Australian Research Grants Committee) для фінансування індивідуальних та колективних наукових досліджень та розподілу коштів на конкурсній основі. Цей механізм фінансової підтримки, який працює до теперішнього часу, отримав назву австралійської схеми дослідницьких грантів. На першому етапі фінансування в 1966 р. в рамках цієї програми було профінансовано 406 науково-дослідних проектів загальною сумою 3,99 млн дол. [14].

В другій половині ХХ ст. в Австралії починає формуватися розгалужена неформальна мережа університетських груп. Так, найстаріші університети, які були засновані до Першої світової війни, утворили неофіційну групу «пісковикових» університетів (Sandstone Universities). Вони об'єдналися за тим же принципом, що і британські вузи з червоної цегли (Red Brick Universities) – завдяки матеріалу, з якого були збудовані перші кампуси.

У 1975 р. була створена Австралійська технологічна мережа (Australian Technology Network, ATN) – мережа чотирьох технологічно орієнтованих австралійських університетів, діяльність яких тісно пов'язана з промисловістю. До неї увійшли: Мельбурнський королівський технологічний університет, університети Кертіна, Південноавстралійський та Сіднейський технологічний університет.

Університети, засновані в 1960–1970-х рр., утворили неформальну групу «зелених» університетів (Verdant universities). Вони були створені в адміністративних центрах штатів, часто поруч із бушами (англ. Bush, укр. Кущі, чагарник) – великими неосвоєними просторами землі, зазвичай порослими чагарником або низькорослими деревами (нині природні заповідники). Зазначимо,

що англ. *verdant* означає також «зелений» у розумінні молодий, незрілий. Переважно кожний університет цієї групи є другим чи третім за часом заснування університетом у своєму штаті; єдиний виняток – Маккуорі, який є третім університетом у Сідней, але четвертим університетом у Новому Південному Уельсі.

Основними «зеленими» університетами є: університет Фліндерса (1966 р., Аделаїда, Південна Австралія); університет Гріффіта (1971 р., Брісбен, Квінсленд); університет Ла Троб (1964 р., Мельбурн, Вікторія); університет Маккуорі (1964 р., Сідней, Новий Південний Уельс); університет Мердока (1973 р., Перт, Західна Австралія). Однак, є ще й інші університети, які вважаються «потенційно» зеленими. До них належать: університет Ньюкасла (1965 р.); університет Джеймса Кука (1970 р.); університет Дікіна (1974 р.); Воллонгонзький університет (1975 р.) [15].

Друга половина ХХ ст. ознаменувалась становленням наукової сфери Австралії. В 1954 р. групою видатних австралійців, до складу яких входили австралійські представники Лондонського королівського товариства, була заснована Австралійська академія наук (Australian Academy of Science, AAS). Першим президентом Академії став фізик-експериментатор сер Марк Оліфант. Академія створена за зразком Лондонського королівського товариства, її повноваження були підтверджені королівською грамотою [16].

Попередником Австралійської академії наук була Австралійська національна наукова рада (Australian National Research Council, ANRC), заснована в 1919 р. з метою представлення Австралії в Міжнародній раді з науки, яка припинила своє існування у 1954 р. Сьогодні це незалежна організація із секретаріатом у Канберрі, що діє зі схвалення уряду Австралії. Метою Академії є просування науки різними способами. На момент заснування Австралійської академії наук до її складу входило 24 члени.

Австралійська гуманітарна академія (Australian Academy of the Humanities) була створена Королівською хартією в 1969 р. для просування розвитку та заохочення гуманітарної освіти, а також – формування суспільного інтересу до гуманітарних на-

ук в Австралії. Вона діє як незалежна некомерційна організація, яка частково фінансується австралійським урядом [17]. Її попередником була Австралійська рада з гуманітарних досліджень (Australian Humanities Research Council, AHRC), заснована в 1954 р., а членами-засновниками Академії стали члени Австралійської ради з гуманітарних досліджень [18].

У 1971 р. з метою визнання і відстоювання передового досвіду в галузі соціальних наук, а також надання уряду авторитетних рекомендацій з питань соціальної політики була заснована Австралійська академія соціальних наук (Academy of the Social Sciences in Australia, ASSA) – незалежна неурядова організація. Вона бере свій початок від Австралійської ради досліджень в галузі соціальних наук, заснованої в 1942 р. До першого складу Академії було обрано 96 членів Ради [19].

У 1975 р. з метою використання технологічних рішень для розв'язання складних соціально-економічних завдань була заснована Австралійська академія технологічних наук і машинобудування (Australian Academy of Technological Sciences and Engineering) [20].

Отож, розвиток системи вищої освіти та наукової сфери Австралії у другій половині XX ст. базувався на принципах системного та процесного підходів із необхідним акцентом на потреби соціально-економічного розвитку країни. 1940-1970-ті рр. позначились стрімким розвитком системи вищої освіти Австралії – саме в цей час в країні сформувались основні групи закладів вищої освіти.

Нові виклики часу вимагали переосмислення форм і методів роботи в науковій сфері – вона стає пріоритетним напрямком розвитку країни. Заснування у другій половині XX ст. академій наук є показником розвитку австралійського суспільства та його готовності вирішувати проблеми економічного, соціального і духовного розвитку, спираючись на наукові знання, оперативно реагувати на виклики часу.

Досягнення освітніх та наукових результатів відбувалось в ході постійного і системного переоформатування механізмів, форм

організації освітнього процесу, найголовнішим трендом якого стала масовізація вищої освіти.

У другій половині ХХ ст. сфера вищої освіти та наукових досліджень Австралії заявила про себе як про одного із світових лідерів, сформувавши власну національну систему, що продовжує активно розвиватися і вдосконалюватися.

Використані джерела та література:

1. Вахштайн В. Две модели образовательных систем: континентальная и атлантическая. *Прогнозис*. 2006. № 6. С. 321–352.
2. Australian National University. URL: <https://www.anu.edu.au/about/our-history>
3. Marginson S. Monash: Remaking the University. St. Leonards, N.S.W. : Allen&Unwin, 2000. 280 p.
4. Кларк Б. Р. Поддержание изменений в университетах. Преимущество кейсстади и концепций / пер. с англ. Е. Стёпкиной. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. 312 с.
5. Мирончук О. А. План Коломбо як складова міжнародних наукових обмінів Австралії. *Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи*: Матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції. (Київ, 21 травня 2021 р.). К. : Арт Економі, 2021. С. 70–73.
6. History of Higher Education in Australia. URL: <https://www.k12academics.com/Higher%20Education%20Worldwide/Higher%20Education%20in%20Australia/history-higher-education-australia>
7. Система высшего образования в Австралии. *Новости ОЭСР: образование, наука, новая экономика*. 2004. № 6. С. 5–8.
8. Bentley N. The History of TAFE in Australia. URL: <https://www.tafecourses.com.au/resources/the-history-of-tafe-in-australia/>
9. Goozee G. The development of TAFE in Australia. Adelaide, South Australia: NCVER, 2001. 111 p.
10. Jackson K. Higher Education Funding Policy // Parliament of Australia. 2 July 2003. URL: https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/Publications_Archive/archive/hefunding
11. Marshall N. End of an era: the collapse of the 'buffer' approach to the governance of Australian tertiary education. *Higher Education*. 1990. Vol. 19. P. 147–167.
12. Глобализация и системы обеспечения качества высшего образования / С. А. Запрягаев, Е. В. Караваева, И. Г. Карелина, А. М. Салецкий. М. : Изд-во МГУ, 2007. 292 с.

13. The Australian Research Council. URL: <https://www.arc.gov.au/about-arc/arc-profile>
14. Brennan M. Excellence and relevance: Two sides of the same coin. *Higher Education*. 1994. Vol. 28. No.1. P. 129-135.
15. Moodie G. Types of Australian universities. *Research Gate*. URL: https://www.researchgate.net/publication/342171704_Types_of_Australian_universities
16. Мирончук О. Австралійська академія наук в структурі науково-технічного потенціалу Австралії. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «*Міжнародні відносини: історія, теорія, практика*». (Суми, 30 червня 2021 року). Суми : ФОП Цьома С.П., 2021. С. 134–138.
17. About us. Establishment // Australian Academy of the Humanities. URL: <https://www.humanities.org.au/about-us/establishment/>
18. Davison G. Phoenix rising: The Academy and the Humanities in 1969. *Humanities Australia*. 2010. Vol. 1. P. 6–14.
19. History of the Academy // Academy of the Social Sciences in Australia. URL: <https://socialsciences.org.au/history-of-the-academy/>
20. Our history // Australian Academy of Technological Sciences and Engineering. URL: <https://www.atse.org.au/about-us/our-history/>

УДК 94 : 504.06 (94) «1960/1970»

Пєрга Т. Ю.

ЗАРОДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО РУХУ В АВСТРАЛІЇ: 1960–1970-ті рр.

У статті розглядаються витоки та причини екологічного руху Австралії, який почав зароджуватися у 1960–1970-х рр. Виявлено, що його причинами стали загострення екологічних проблем і вплив аналогічних рухів у багатьох розвинутих країнах Європи і в США. Зроблено висновок, що цей рух не був гомогенним, а складався з чотирьох течій: руху по догляду за землею, антисміттевого, антиядерного і «зеленого» руху.

Ключові слова: Австралія, США, Європа, екологічний рух, екологічна політика.

Tetyana Perga. The origin of the environmental movement in Australia: 1960–1970. The article examines the origins and causes of the development of the environmental movement in Australia, which began in the 1960s and 1970s. It was found that these causes were the aggravation of environmental problems and the impact of similar movements in many developed countries in Europe and the United States. It was concluded that it was not homogeneous, but consisted of four directions: the landcare movement, *anti-litter*, anti-nuclear and green movement.

Keywords: *Australia, USA, Europe, ecological movement, ecological policy.*

Екологічний рух у багатьох країнах Західної Європи та у США останньої третини ХХ ст. суттєво вплинув на формування державної політики захисту природних ресурсів. Під тиском громадськості, стурбованої появою таких проблем, як кислотні дощі, забруднення повітря, земель і водного шару шкідливими викидами промисловості, були прийняті перші екологічні закони й створені перші державні установи, відповідальні за природоохоронну діяльність. Ця ситуація є типовою для багатьох країн, включаючи Австралію, хоча, звичайно, існує локальна специфіка становлення екологічної політики, обумовлена такими факторами, як ступінь деградації природних ресурсів, сила громадянського суспільства, політична система. Найменш дослідженою країною у сучасній українській історіографії є Австралія, тому її екологічна політика та екологічний рух не знайшли відображення в доробках вітчизняних науковців. Водночас вивчення історії зародження австралійського екологічного руху є актуальним і корисним для України, зелений рух якої сьогодні не має тієї сили, яку він мав наприкінці 1980-х рр., коли еко-націоналізм перетворився на потужну складову національної і громадської мобілізації населення і поставив перепони на шляху руйнування природних ресурсів і довкілля України.

Метою цієї статті є дослідження екологічного руху в Австралії у другій половині XX ст., причин його зародження та перших здобутків.

Як вже було наголошено вище, до цього часу вітчизняні дослідники не приділили уваги вивченню екологічних аспектів розвитку Австралії. Фактично єдиним винятком є наша стаття, присвячена кліматичній політиці країни [1]. На противагу, закордонні науковці, переважно австралійці, здійснили багато розвідок, присвячених різним аспектам екологічної політики країни (Дж. Стейплз, Г. Бакман, Р. Андерсон, Дж. Аджані, Л. Робін, Дж. М. Пауелл, Дойл, Т., Д. Хаттон, Л. Коннорс, Янг та ін.), включаючи аналіз екологічного руху в історичній ретроспективі (Дойл, Т., Д. Хаттон, Л. Коннорс, Б.М. Девіс та ін.).

Екологічний рух Австралії почав розвиватися у 1960-х рр., як і в багатьох країнах Європи та Америки, як відповідь на широкомасштабну деградацію навколишнього середовища. Великий вплив на нього мала публікація в 1962 р. у США книги Рейчел Карсон «Мовчазна весна», яка викликала алармістські настрої у громадськості багатьох країн світу з огляду на негативний вплив пестицидів на довкілля.

Його витоки відносяться до кінця XIX ст., коли у багатьох штатах почав розвиватися консерваціоністський рух (рух за охорону природи), унаочнений у гуртках шанувальників природи: клубу польових натуралістів Вікторії, Клубу натуралістів Нового Південного Вельсу, Товариства польових натуралістів Південної Австралії. Ідея охорони територій виникла в Австралії ще у 1879 р., коли під впливом появи Єллоустонського національного парку у США в Сіднеї був створений Королівський національний парк. На початку XX ст. природозахисники сконцентрувались довкола захисту коал (лише між 1915 і 1927 рр. було вбито майже 4 млн тварин, найбільше – у Квінсленді), а також – рідкісних і зникаючих видів флори і фауни, спустелення багатьох територій. У 1930-х рр. на порядок дня було поставлено питання захисту рибних запасів і китів у територіальних водах країни [2].

У першій половині ХХ ст. провідну роль у вирішенні цих локальних проблем відігравали вчені, багато з яких були членами різних товариств натуралістів та наукових товариств. У цей період в усьому західному світі було поширено уявлення, що екологія та охорона природи фактично є синонімами. В Австралії, де науковці-екологи мали тісні зв'язки з установами, уповноваженими вирішувати питання управління природними ресурсами, цей зв'язок був досить сильним. Таке поєднання було досить вигідним для обох сторін – науковців і політиків.

Однак у 1960-х рр. їхніх зусиль вже почало не вистачати для розв'язання багатьох проблем, що з'являлися унаслідок розвитку різних галузей промисловості та прагнення багатьох представників бізнесу освоїти багаті природні ресурси країни. Тому до природоохоронної діяльності почало долучатися все більше пересічних громадян. З однієї сторони, до цього їх спонукала громадянська позиція, що почала формуватися унаслідок турботи про природні ресурси своєї країни, з іншої сторони, це відбувалось під впливом соціальних, у тому числі й екологічного, рухів, що розгорнулись у багатьох розвинених країнах Європи та Америки.

Як зазначає Р. Ліббі, наука про екологію з'явилася у всьому західному світі наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. як «голос природи». Але «епоха екології» та екологічний рух були частиною більш широкої контркультури, пов'язаної з новим поглядом на довкілля та відносини «людина-суспільство-природа», а не чимось, що виникло безпосередньо з науки [3, с.193].

Активізація громадськості Австралії відбувалась у кількох напрямках. Перш за все, у цей період стали очевидними негативні наслідки ерозії та засолення ґрунтів, що породили рух фермерів місцевих громад по догляду за землею (landcare movement). Він об'єднав фермерів і природоохоронців для вирішення багатьох екологічних питань розвитку окремих територій. Були сформовані групи волонтерів для проектів, які сприяли відродженню та кращому управлінню ресурсами, зокрема біорізноманіттям, водним простором та водними шляхами сполучення, розвитком уз-

береж. Це сприяло побудові «суспільства добробуту» [4] і сприяло створенню соціальної згуртованості та добробуту в громадах.

Візуальне забруднення довкілля у вигляді зростаючої кількості сміття вплинуло на появу антисміттевого (anti-litter) руху. Його засновниця Дейм Філліс Фрост ініціювала створення у 1968 р. організації «Збережи Австралію красивою», яка, спираючись на підтримку Національної ради жінок, організувала перші компанії з прибирання сміття у штаті Вікторія та в інших місцях [5].

Не менш важливою складовою екологічного руху став анти-ядерний (anti-nuclear) рух. Він виник у відповідь на ядерні випробування Франції у Тихому океані, що привернули увагу до видобутку урану в Австралії [6]. У середині 1970-х рр. було створено декілька груп, які сфокусували увагу на ядерних проблемах, зокрема ініціювали створення руху проти видобутку урану. «Кампанія проти ядерної енергії» (CANE) була заснована в місті Перт, Західна Австралія, у 1976 р. за допомогою організації «Друзі Землі» (FOE). У цьому контексті варто наголосити, що в 1974 р. Федеральний уряд Вітламу надав певне фінансування фонду та державним організаціям – радам з охорони природи та асоціаціям національних парків. Зокрема, він виділив близько 7000 дол. США для створення регіональних центрів навколишнього середовища. Найактивнішу діяльність розгорнув Центр навколишнього середовища Перта, при якому існували також «Австралійський фонд охорони природи», «Рада охорони природи Західної Австралії», «Друзі Землі» та «Кампанія за порятунок рідних лісів». Осередки CANE також були створені в Аделаїді, Південна Австралія. Федеральне фінансування сприяло підняттю діяльності таких груп на вищий щабель, адже вони змогли залучити до своєї діяльності кваліфікованих спеціалістів [7]. Аналогічні центри були створені й у інших штатах країни.

Багато груп зелених з часом перетворились на регіональних або національних лідерів в царині захисту довкілля і головних акторів екологічного руху у штатах.

Зелена течія екологічного руху унаочнена у великій кількості природозахисних груп, що почали з'являтися по всій країні. У

Квінсленді в 1963 р. з'явилося «Товариство охорони дикого життя Квінсленду» (WPSQ). Воно почало видавати журнал «Дике життя», яке популяризувало як ідею охорони флори та фауни, так і діяльність цієї організації. Разом зі створеним у 1965 р. «Австралійським товариством охорони морського середовища» (AMCS) у середині 1960-х р. воно юридично оскаржило заявку промислової компанії на видобуток коралів на Великому Бар'єрному рифі.

Покоління молодих активістів у Вікторії мобілізувало населення проти планів міністра земель штату щодо поділу частини Малої пустелі на ферми. Їхня активність змусила уряд штату створити «Раду з охорони земель для дослідження, консультацій та надання рекомендацій щодо використання державної землі».

У Новому Південному Вельсі спільними зусиллями груп-союзників були досягнуті значні успіхи. У 1968 р. утворився альянс кількох неурядових організацій, який зумів врятувати половину озера М'ялл від урядових планів організувати масштабний видобуток піску з його берегів. Цього ж року Комітет «Колонг», створений для порятунку території південних Синіх гір, який об'єднав 150 організацій, домогся заборони створення кар'єру з видобутку вапняку. Ця кампанія відома тим, що вперше в Австралії було використано права акціонерів для протистояння з корпорацією, яка намагалась реалізувати цей проект [7].

Яскравим прикладом екологічної мобілізації населення є діяльність громадських організацій щодо захисту острова Фрейзер у Квінсленді. Крім унікального піску (а відповідно – і пляжів), цей острів мав поклади рідкісних мінералів, що приваблювало представників бізнесу, які у 1966 р. взяли в оренду для видобутку корисних копалин територію 8665 га, причому це було зроблено поза спинами власників багатьох земельних ділянок. З того часу розгорнулась тривала боротьба екологічних груп і свідомих громадян за передачу цього острова у власність штату. Найбільш активним захисником острова стала група «FIDO», яка у 1971 р. почала громадську компанію, в результаті якої у 1976 р. видобуток піску було припинено. Ще до приєднання Австралії до

Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, прийнятої міжнародною спільнотою у 1972 р., група розпочала боротьбу за створення на острові національного парку, яка увінчалась успіхом у 1992 р., коли Фрейзер було включено до списку Всесвітньої спадщини [8].

Захист озера Педдер, яке знаходиться в Тасманії і є одним з найкрасивіших місць австралійського континенту, безперечно, є однією з найбільш героїчних сторінок в історії розвитку екологічного руху Австралії. У 1955 р. 24 000 га було відведено для створення національного парку озера Педдер. Однак у 1967 р. Комісія з гідроенергетики штату запропонувала побудувати дамбу на річках Хуон та Зміїній, що знаходились на захід від озера, і затопити його з метою будівництва електростанції для виробництва електроенергії для постачання в район Середній Гордон. Для захисту озера екологічні групи зібрали найбільшу на той час в історії штату кількість підписів під петицією про заборону цього проекту – 10000. Вони також намагались залучити на свою сторону федеральний уряд та ЮНЕСКО. Не дивлячись на те, що у 1973 р. тасманійські екологи зазнали поразки, у процесі цієї боротьби була створена перша партія зелених – «Об'єднана група Тасманії» (UTG) [9]. Крім того, цей проект набув всесвітнього розголосу та поставив екологічний рух у мейнстрім громадської активності в Австралії.

Поразка лише загартувала екологічних активістів і у 1979 р., у відповідь на пропозицію уряду штату затопити річку Франклін, яка вважалась однією з останніх великих територій дикої природи у світі, вони виступили більш згуртовано і рішуче. Зелені отримали національну та міжнародну підтримку своєї кампанії, а також застосували тактику прямої дії (безпосереднього блокування території). «Франклін» стала однією з найбільших акцій громадянської непокорі в Австралії, у результаті якої було затримано 1217 осіб. У результаті уряд був змушений відмовитись від своєї ідеї, а лідер компанії – Боб Браун, якого у результаті попередньої компанії заарештували, – був обраний до парламенту штату [10].

Варто наголосити, що зростання популярності екологічного руху та турботи про корінні види флори і фауни підсилили рух корінних народів за розширення своїх прав. Закон 1976 р. «Про права на землю аборигенів», який надавав корінним жителям країни право власності на території на основі довголітнього проживання, створив умови для захисту великих ділянок землі від надмірного розвитку.

Дискусії щодо необхідності створення австралійської природоохоронної національної організації розпочались у 1960-х рр. унаслідок відвідання Австралії принцом Філіпом, герцогом Единбурзьким, засновником «Всесвітнього фонду охорони природи», який зіграв велику роль у розвитку природоохоронного руху в Австралії. Він виступав за більш значущі заходи щодо збереження природи, у тому числі – на національному рівні, рекомендував здійснювати координацію цієї діяльності на федеральному рівні та організувати збирання пожертвувань на охорону природи, що не підлягають оподаткуванню. Під впливом цих ідей австралійський зоолог і консерваціоніст Френсіс Нобл Раткліф провів консультації зі своїми колегами з «Організації наукових та промислових досліджень Співдружності» (CSIRO) та лідерами громадського й екологічного руху щодо створення національної організації з охорони природи. Раткліф розглядав збереження природи як одну з трьох найважливіших проблем, що стоять перед людством, поряд із уникненням атомної війни та досягненням расової гармонії. У серпні 1964 р. на конференції в Канберрі була створена організація – «Австралійський фонд охорони природи» (ACF) під патронатом принца Філіпа. Його першим президентом був сер Гарфілд Барвік, тодішній голова Верховного суду. Юридичне оформлення організації відбулось у 1966 р. Його ототожнювали з вищим керівництвом Австралії та з твердою науковою прихильністю до збереження довкілля [3].

Метою фонду була підтримка політики та схем збереження природи, які потребують особливого заохочення будь-якими найбільш підходящими для цього методами. Під час перших засідань Ради ACF було визначено найбільш гострі екологічні

проблеми країни, які потребують уваги на національному рівні – зникнення лісових масивів та чагарників під назвою «Mallee Woodlands, shrublands» (це напівпосушливі екосистеми, де переважають види евкаліптів, тропічних лісів), деградація Великого бар'єрного рифу та екосистем центральної Австралії. Однак унаслідок обмежених ресурсів та актуальності загроз для Великого Бар'єрного рифу, ACF зосередився на захисті рифу від наслідків видобутку та буріння нафти. Протягом 1960-х рр. фонд розробив більшість методів кампанії, яка проводилась у цій царині протягом наступних двадцяти п'яти років. Вона включала дослідження, розробку політичних методів боротьби, екологічну освіту та лобіювання. ACF надавав підтримку іншим природоохоронним організаціям і засновував місцеві відділення [11].

У процесі проведення міських екологічних кампаній початку 1970-х рр. також були розроблені інноваційні підходи до прийняття владою екологічно-орієнтованих рішень, прикладом яких є «Зелені заборони» у Сідней (профспілки міста почали накладати їх на нерухомість, яка могла завдати соціальної та екологічної шкоди), співпраця між профспілкою та місцевими групами мешканців для протистояння руйнуванню старих будівель, мікрорайонів та кущів. Багато інших груп місцевих громад почали рішуче виступати проти будівництва автострад та розвитку небезпечних галузей промисловості, прагнучи очистити забруднені території та запобігти втраті природної та культурної спадщини.

Сила масової національної підтримки була реалізована в той самий період, коли активісти боротьби з виловом китів похитнули громадську думку, домігшись закриття останньої китобійної станції в Австралії в 1978 р. З цього часу політика країни в цій царині вийшла на міжнародний рівень.

Отже, поява екологічного руху в Австралії наприкінці 1960-х – у 1970-х рр. була зумовлена загостренням багатьох екологічних проблем і неспроможністю науковців і політиків, які часто перебували під тиском представників бізнесу, їх розв'язати. Водночас він не був однорідним, а складався з кількох течій: руху по до-

гляду за землею, антисмітєвого, антиядерного і зеленого. Значні здобутки різних екологічних організацій і груп сприяли поширенню в суспільстві екологічних ідей і приверненню широких кіл громадськості до підтримки природоохоронних дій. Вони також мали вплив на політику штатів у царині захисту довкілля, які під впливом низки компаній, організованих населенням, змушені були відмовитись від планів впровадження проектів, які могли нанести збитки природним ресурсам країни.

Використані джерела та література:

1. Перга Т. Ю. Кліматична політика Австралії: крок вперед, два назад. *Зовнішні справи*. 2020. № 4. С. 48–52.
2. Hutton D. History of the Australian Environment Movement. Cambridge University Press, 1999. P. 10–18.
3. Libby R. Radical Ecology and Conservation Science: An Australian Perspective. *Environment and History*. 1998. № 4(2). P. 191–208.
4. About the Landcare Movement. URL: <https://landcareaustralia.org.au/about-the-landcare-story/> (дата звернення 13.09.2021).
5. Keeping Australia beautiful since 1971. URL: <https://wastemanagementreview.com.au/keeping-australia-beautiful-since-1971/>, <https://kab.org.au/our-story/> (дата звернення 12.09.2021).
6. McLeod R. Resistance to Nuclear Technology: Optimists, Opportunists and Opposition in Australian Nuclear History. *Resistance to New Technology*. Cambridge University Press, 1995. P. 171–173.
7. A brief history of the Australian environment movement. Australian Environmental grantmakers network. URL: <https://www.aegn.org.au/history-of-the-movement/> (дата звернення 12.09.2021).
8. Fraser Island Defenders Organisation. URL: <https://fido.org.au/moonbi/backgrounders/01%20History%20of%20FIDO%20pp1-2.pdf> (дата звернення 12.09.2021).
9. Lake Pedder: the beginning of a movement. URL: <https://www.greenleft.org.au/content/lake-pedder-beginning-movement> (дата звернення 12.09.2021).
10. Environmental Impacts on Fraser Island (K'Gari). URL: <https://fido.org.au/about-fraser-island/environmental-impacts-on-fraser-island-kgari/> (дата звернення 12.09.2021).
11. Canberra starts conservation foundation. *Canberra Times* (ACT: 1926-1995). 1966. 1 December. p. 18. URL: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/106949662> (дата звернення 13.09.2021).

ТУРИСТИЧНА ІНДУСТРІЯ ЯК СУТТЄВИЙ ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ АВСТРАЛІЇ

В епоху глобалізації інтеграційні процеси у світовому господарстві набирають обертів. В умовах непостійної світової політичної кон'юнктури економіки країн зароджуються, об'єднуються, процвітають та занепадають, змінюючи одна одну на міжнародній арені. Враховуючи безперервність та динаміку цих процесів, можна з упевненістю стверджувати, що кожна держава вносить свій вклад до світової економіки. Яскравим прикладом цього є Австралійський Союз, який вважається впливовим гравцем зі зростаючою рекреаційно-туристичною силою.

Ключові слова: рекреаційно-туристичний потенціал, туризм в Австралії, туристичні центри континенту, історія Австралії.

Victorija Droniv. Tourism industry as an essential factor in the formation and development of the economy of Australia. In the era of globalization integration processes in the world economy are gaining momentum. In the volatile global political conjuncture, the economies of countries originate, merge, prosper and decay, replacing each other at the international level. Considering the continuity and dynamics of these processes it is safe to say that each state contributes to the global economy. A prime example of this is the Australia, which is considered an influential player with increasing recreational and tourist power.

Keywords: Recreation and tourism potential, tourism in Australia, tourism centers of the continent, history of Australia.

Тема роботи обрана не випадково, адже Австралія протягом багатьох років перебувала в умовах ізоляції від інших матери-

ків земної кулі (що не завадило їй стати високорозвиненою державою з великим туристичним потенціалом). Завдяки цьому там збереглися дивовижні природні ландшафти з унікальною фауною і флорою. За кількістю ендемічних рослин і тварин Австралія не має собі рівних. Дика природа та сучасна інфраструктура – тандем, який все більше приваблює туристів з усього світу.

У свою чергу новизна незвичайних туристичних маршрутів пов'язана з тим, що Австралія поєднує свою незвичайну дику природу із сучасною розвинуеною структурою розваг. Тема Австралії як учасниці процесів у сфері міжнародного туризму відносно мало висвітлюється, що ще раз доводить, наскільки актуальна ця тема на сьогоднішній день.

Мета даної роботи – оцінка стану туристично-рекреаційних ресурсів та розвиток туризму в Австралії. Завдання, які ставить собі автор: прослідкувати історію розвитку туристичної індустрії Австралії; розглянути рекреаційні ресурси і туристичні центри країни; дослідити проблеми та сучасний стан туристичної галузі.

Туризм розглядається як одна з найбільш прибуткових та таких, що інтенсивно розвиваються, галузей світового господарства. Про це свідчить той факт, що на його частку припадає близько 10% світового ВВП.

Розвиток туризму відіграє важливу роль у вирішенні соціальних проблем. У багатьох державах світу саме завдяки туризму створюються нові робочі місця, підтримується високий рівень життя населення, створюються передумови поліпшення платіжного балансу країни. Розвиток сфери туризму сприяє підвищенню рівня освіти, удосконаленню системи медичного обслуговування населення, впровадженню нових засобів розповсюдження інформації тощо.

Туризм надає позитивний вплив на збереження та розвиток історико-культурної спадщини, веде до гармонізації відносин між різними країнами та народами, змушує уряди, недержавні організації та комерційні структури брати активну участь у справі збереження та оздоровлення навколишнього середовища.

Австралія – це земля незайманої природи, багатой історії та особливого ставлення до навколишнього світу. Ця держава розкинулася на цілий материк і охопила ще кілька островів. З різних боків її омивають води Тихого та Індійського океанів. Величезна країна, шоста за площею у світі, змогла об'єднати естетику урбанізму з незайманими природними об'єктами. До сьогоднішнього дня саме сюди приїжджають туристи, щоб відвідати найкращі екологічні парки у світі, а також – помилуватися творінням сучасного архітектурного та інженерного мистецтва. Країна відома як головна локація для занять серфінгом. Широкі узбережжя з білим піском, а також бурхливі океанічні хвилі чудово підходять для такого спорту. Але – не єдиним серфінгом. Активний відпочинок в Австралії – це один із головних видів туризму. Природні особливості та рельєф дозволяють займатися скелелазінням, альпінізмом тощо. То куди ж вирушити мандрівнику, який бажає дізнатися про цю прекрасну країну зсередини? Що дивовижне можна побачити на нескінченних австралійських теренах? Чим приваблює ця країна мільйони туристів? Щоб відчувати дух та атмосферу Австралії, варто відвідати її головні природні об'єкти, познайомитись із сучасним мистецтвом урбанізму, а також обов'язково скуштувати кілька національних страв. Така подорож запам'ятається на довгі роки.

Для подорожування та відпочинку по Австралії дуже важливо знати особливості та переваги її клімату. Континент розташований у трьох кліматичних поясах. У північній частині це субекваторіальний клімат з комфортною середньою температурою 24 градуси і високою вологістю. Центральна частина країни відрізняється сухим та вологим тропічним кліматом. У деяких місцях тут комфортна для відпочинку температура, особливо у курортний сезон. Але є сухі місця з пустельними випаленими територіями. У західній частині країни – приємний субтропічний клімат. Оскільки екологічні природні парки та курортні зони рівномірно розташовані по всій території країни, турист зможе відпочити тут у будь-яку пору року. М'які кліматичні умови підходять для оздоровчого туризму. Особливо приємно відпочива-

ти в регіонах, де за вікнами готелю видніється океан, а довкола – тропічні зарості [1].

З колоніальних часів ідея подорожей була більш природною для австралійців, ніж для людей, які давно влаштувалися далеко від рідних місць, схильних якийсь час продовжувати пошуки багатства чи безпеки або повертатися в старі країни, щоб відвідати своїх родичів і освіжити старі спогади. Відкриття нових земель, створення промислових підприємств і, як наслідок, розселення людей по Австралії створили звичку до мобільності та підприємництва, що спонукало австралійців зіткнутися з труднощами ранньої подорожі на кареті, на конях або на кораблі. Незважаючи на це, повільні та незручні способи пересування та величезні відстані, що розділяють австралійські міста, як правило, обмежувались тільки найважливішими поїздками з метою торгівлі, продовження роботи чи поселення. Це дещо змінилося з появою залізничної колії.

З метою отримання задоволення від туризму туристичними організаціями були запропоновані поїздки на курорти поблизу основних населених пунктів. Серед них – Блакитні гори в Новому Південному Вельсі, а також курорти на пагорбах і узбережжі поблизу Мельбурна та інших великих вікторіанських міст. Існуючі залізничні сполучення, що йшли від цих міст, разом з «годинницьким» кінним, а згодом – і автомобільним, автобусним транспортом, що з'єднувались із залізницею, – зробили залізничні туристичні бюро основним засобом продажу внутрішньодержавних і навіть деяких міждержавних подорожей.

Після Другої світової війни неухильно зростали подорожі з будь-якими цілями. У цей період була заснована Австралійська національна туристична асоціація з бюро у Великій Британії та США [2]. Організація отримала державне фінансування на додаток до внесків промисловості та «енергійно» пропагувала країну за допомогою плакатної кампанії, а з 1934–1974 рр. – через журнал «Walkabout» [3]. 3 серпня 1946 р. «Walkabout» також став офіційним журналом щойно створеного Австралійського географічного товариства (AGS), заснованого за рахунок гранту у 5000

фунтів стерлінгів від ANTA; його банерний індекс із написом – «Journal of the Australian Geographical Society». Зараз цю роль виконує Журнал «Australian Geographic». Пізніше за підтримки Австралійської національної асоціації реклами, а згодом – і Австралійської туристичної комісії – він отримав назву «Australia's Way of Life Magazine».

Туристичний рух продовжувався в основному залізницею, але також і морським транспортом, хоча епоха сімейних автомобілів почалася у 1930-х рр. для участі в короткій внутрішньодержавній подорожі. Значний флот пасажирських суден забезпечував часті й популярні послуги, що з'єднують більшість портів між Фрімантлом і Кернсом. Інші рейси зв'язували Сідней і Мельбурн з портами Тасманії. Зимовий круїз тих днів у порти Квінсленду можна було б розглядати як еквівалент сьогодишньої поїздки або польоту на північ для зимової відпустки на Золотому узбережжі чи острові Бар'єрний риф, або сьогодишніх коротших круїзів по південній частині Тихого океану. Перші круїзи з Австралії до Нової Зеландії були організовані влітку 1934 та 1935 рр., а у роки, що безпосередньо передували Другій світовій війні, австралійці подорожували до Великої Британії всього за 78 доларів у туристичному класі.

У період після Другої світової війни поява нових і вдосконалених методів транспортування в поєднанні з підвищенням рівня життя та енергійною рекламою іноземних напрямків перетворили міжнародні подорожі на масовий рух. Нові океанські лайнери значно скоротили час у дорозі, а подорожі на автомобілі та автобусі зросли в багатьох країнах. Авіаперевезення стали найбільш доступними, швидкими, безпечними та дешевими. Початок епохи реактивних літаків у 1960 р., коли найбільші з них перевозили понад 100 пасажирів зі швидкістю приблизно 600 міль на годину, зменшив світ вдвічі за часом. Підвищення рівня життя в післявоєнний період привело до збільшення витрат на туризм, що зробило його більш важливим для національної економіки.

Завдяки помітному зростанню доходів і володіння приватними автомобілями серед великих верств населення, збільшенню

вільного часу, трьохтижневих щорічних оплачуваних відпусток (вперше введені в Новому Південному Вельсі в 1958 р.) і заснування відпусток за тривалий термін служби тисячі австралійців почали їздити автомобільним транспортом майже в кожную частину країни. Це привело до інвестицій в розвиток нових та покращення існуючих засобів перевезення, до розміщення нових курортів у розрізних пунктах по всій Австралії, а також – до змін в організації та методах туристичного адміністрування, розвитку та просування. Ці заходи, у свою чергу, привели до поліпшення автомобільних доріг і відкриття національних парків і прибережних зон. У 2003 р. була підготовлена Біла книга з аналізом туристичної індустрії Австралії [4].

Основним потоком австралійського туристичного ринку є, зазвичай, туристи з Нової Зеландії. Вони використовують пакетні тури, в які входять екскурсії у визначні місця – як правило, це Сідней, Улуру, Голд-Кост і Кернс – та відвідування місць з місцевими тваринами Австралії (особливо – коалою і кенгуру).

Австралія популярна серед людей, які займаються портфельним туризмом; в основному це молоді люди із західноєвропейських країн (особливо з Великої Британії). Проводячи більше часу в Австралії, ці мандрівники, як правило, досліджують набагато більше території країни, ніж звичайний турист. Щоб довше залишатися в країні, багато туристів використовують робочі візи. В Австралії вони доступні для осіб віком від 18 до 30 років для більшості громадян Західної Європи, а також – для громадян Канади та деяких розвинених країн Східної Азії, таких як Гонконг, Тайвань, Японія та Південна Корея [5].

Австралійці – великі домашні мандрівники, що характеризуються домашніми відвідуваннями основних туристичних місць. Вони мандрують своєю країною з багатьма приморськими курортними містами в кожному штаті, гірськими відпочинками, багатими національними парками, річками, місцями для риболовлі, регіонами вирощування винограду. Внутрішній туризм досягає піку під час австралійських шкільних канікул.

Основними пам'ятками країни-континенту вважаються:

Херві-Бей – популярне туристичне місто з широкими можливостями для спостереження за китами, хоча на узбережжі Австралії є багато інших місць, де можна побачити китів.

Острів Фрейзер вважається найбільшим піщаним островом у світі з площею 1840 км². Це також найбільший острів Квінсленда, який був заселений людьми протягом 5000 років тому. На острові є тропічні, евкаліптові та мангрові ліси, валлі та торф'яні болота, піщані дюни та прибережні верески. На острів можна дістатися на поромі з Рівер-Хедс (на південь від затоки Херві) до затоки Кінгфішер і Крік Ванггулба або Іскіп-Пойнт на північ від пляжу Рейнбоу до Хук-Пойнт, або чартерним рейсом з аеропорту Маручідор.

Великий Бар'єрний риф є однією з найбільших живих споруд у світі й занесений до списку Всесвітньої спадщини. Риф, який видно з космосу, є домом для понад 3000 коралових рифів, 600 континентальних островів, Великий Бар'єрний Риф привертає до двох мільйонів відвідувачів щороку [6]. Ретельний менеджмент, який включає дозволи на кемпінг і весь комерційний морський туризм в морському парку Великого Бар'єрного рифу, наразі гарантував, що туристи мають мінімальний вплив на риф.

Улуру, національний парк Какаду та острів Фрейзер є основними природними пам'ятками. Улуру (колишня скеля Айерс) – об'єкт Всесвітньої спадщини, він розташований у національному парку Улуру-Ката Тьюта на Північній території. Червоний моноліт має висоту 348 метрів і є першим пунктом призначення для тих, хто подорожує глибинкою, а таких – понад 300 000 відвідувачів щороку. Схід і захід сонця є особливо популярними часами для відвідувань, оскільки кольори скелі та навколишньої місцевості змінюються під впливом мінливого світла. Улуру виграв австралійську премію Qantas Australian Tourism Awards-2013 і був визнаний найкращою великою туристичною визначною пам'яткою Австралії [7]. Ще однією визначною пам'яткою, яка приваблює багатьох туристів, є Сіднейський оперний театр.

Оперний театр є синонімом Сіднея як міста. Унікальність дизайну Оперного театру зробила будівлю об'єктом Всесвітньої

спадщини ЮНЕСКО. Щороку його відвідує 8,2 млн людей. У будівлі є театри, студії, концертний зал, виставкові зали та кінотеатр, проте більшість туристів цікавить лише зовнішній дизайн будівлі [8]. Вино, культура корінних народів і природний туризм також сприяють подорожам Австралією.

Озеро Гіппсленд та острів Кенгуру. На чудесах Хіллера унікальні водні об'єкти Австралії не закінчуються. Водойма Гіппсленд, або, як його ще називають, «Вогонь з пекла», привертає увагу туристів будь-якої пори року. Вдень це просто гарне озеро, оточене папоротевими чагарниками та мальовничими стрімчакками. Але вночі вода в ньому починає світитися яскравим блакитним світлом, ніби озерну гладь пронизують язики полум'я. Таємницю такого світіння розкрили давно. Особливі рослини та мікроорганізми, які уподобали дно водоймища, наділені здібностями біолоюмінесценції (свічення). Підібравши тури в Австралію з України з відвідуванням Гіппсленду, можна отримати масу задоволення та відчуття справжнього природного дива.

Якщо подумати про першу асоціацію з Австралією, то практично відразу спливає назва одного з головних символів країни – кенгуру. На честь нього названо один із найбільших австралійських островів. На території острова Кенгуру проживають ще й унікальні стародавні тварини, які збереглися завдяки щасливому випадку. Тут чудово почуваються качконоси, опосуми, коали, карликові пінгвіни. Довгий час ця земля була ізольована від зовнішнього світу. Сьогодні на її території розташовані національні та резерваційні парки, які дбайливо охороняють.

Особливості австралійської кухні – це суміш кулінарних традицій Європи, Середземномор'я та Азії. Приміром, жителі країни із задоволенням обідають традиційним «пирогом-поплавком». Він має м'ясну начинку і подається разом із томатним соусом та гороховим пюре. При цьому національна кухня не позбавлена і кулінарних традицій аборигенів. У ресторанах часто готують м'ясо страуса ему, кенгуру, крокодила тощо. У страви додають анісовий мирт, тасманійський перець, горіхи макадамі, а також – пальчикові лайми та австралійський шпинат. Одні з найціка-

віших ласощів, які пропонує австралійська кухня туристам, – це солена паста Веджимайт. Її готують з додаванням горіхів та дріжджового екстракту. Паста легко замінює джем, який намазують на тости чи крекери.

Отже, з приїздом в нову країну, а особливо в таку, як Австралія, зі своїми неповторними краєвидами, туристи мають можливість скуштувати її національну кухню і зробити свої смакові висновки, щоб неодноразово скуштувати їх на відпочинку.

Великі події приваблюють велику кількість туристів. Проведення Олімпіади в Сідней у 2000 р. привело до значного в'їзного та внутрішнього туризму. Під час ігор Сідней прийняв 362 тис. внутрішніх і 110 тис. іноземних відвідувачів. Крім того, до 4 мільярдів людей дивилися ігри по всьому світу [9]. Кубок світу по регбі 2003 р. привернув 65 тис. іноземних туристів до Австралії. Тиждень школярів – це щорічне святкування випускників 12-го класу наприкінці листопада, багато з яких їдуть до Голд-Кост, тільки у 2011 р. вони збагатили економіку на 60 млн дол. [10].

Основні туристичні центри Австралії включають прибережні міста Сідней, Канберру, Брісбен і Мельбурн, а також інші відомі напрямки, такі як регіональний Квінсленд, Золотий берег і Великий Бар'єрний риф, найбільший у світі риф, Улуру та австралійську глибинку, Тасманійську пустелю. Унікальна австралійська дика природа також є ще одним важливим об'єктом туризму країни.

Туризм в Австралії є важливою частиною австралійської економіки і складається з внутрішнього та міжнародного компонентів. У 2015 календарному році в Австралії було 7,4 мільйона іноземних відвідувачів [11], а за рік до червня 2019 р. – 8,6 мільйона, що на 3% більше [12]. У галузі туризму в Австралії у 2014–2015 рр. працювало 580 800 осіб, що становить 5% робочої сили. Близько 43,7% осіб, зайнятих у сфері туризму, працювали неповний робочий день [13]. Туризм також приніс 8,0% загальних експортних надходжень Австралії в 2010–2011 рр. 15 листопада 2010 р. уряд Австралії оприлюднив Потенціал туристичної індустрії на 2020 р., згідно з яким вартість австралійської туристичної інду-

стрії оцінюється в 140 млрд дол. США. Це зростання значною мірою обумовлено ключовими ринками, що розвиваються, включаючи Китай, який, за оцінками, став найбільшим економічним внеском у австралійський туризм до 2020 р. [14]

Усім відвідувачам Австралії, окрім новозеландців, для в'їзду в країну потрібна австралійська віза. Для більшості країн потрібна повна віза. Власники паспортів усіх країн Європейського Союзу, а також усіх країн Шенгенської зони та європейських мікродержав можуть подати онлайн-заявку на авторизацію eVisitor. Громадяни деяких країн ОЕСР і деяких країн Східної Азії можуть подати заявку на отримання аналогічного дозволу електронного органу подорожей [15].

Щодо теперішнього стану рекреаційно-туристичного потенціалу континенту у зв'язку з Covid-19: пандемія вплинула на прибуття міжнародних туристів, оскільки Австралія закрила свої міжнародні кордони в березні 2020 р., але відносно низький рівень випадків захворюваності в деяких регіонах країни означав, що внутрішні подорожі все ще були можливими. Станом на листопад 2021 р. кордони для Австралії відкрито, і повністю вакцинованим австралійцям дозволено літати за кордон без винятку. Наразі громадянам Нової Зеландії дозволено в'їзд в країну, а громадянам Сінгапуру було дозволено в'їзд в Австралію вже з 21 листопада 2021 р. [16, 17].

До основних місць, які варто відвідати туристам в Австралії, входять: Великий Бар'єрний риф, Червоний центр, Велика океанська дорога, Долина Баросса, Какаду, Кімберлі, Острів Кенгуру, Байрон-Бей, Тасманійська пустеля, Австралійські Альпи, Нінгалу, Фліндерс хребти, Острів Фрейзер, Сіднейський міст Харбор-Бридж, Фрейсіне, Гіпсленд, Улуру, Кубер Педі, Сіднейський оперний театр, Острів Філіп, Мельбурнський крикетний майданчик, Блакитні гори, Національний парк Намадгі [18].

З дослідження можна зробити певні висновки. Австралія, як США, Мексика або Нова Зеландія, розташована на території, яка тривалий час була заселена аборигенами. Їхня культура і вірування дуже контрастують із традиційними європейськими. На

відміну від інших подібних країн, австралійці змогли зберегти унікальні природні об'єкти в їхньому первозданному вигляді. І хоча чисельність місцевого населення в епоху британської колонізації дійсно дуже скоротилася, їхня культура збереглася в скелі, що дбайливо охороняється державою. Головні пам'ятки Австралії – зазвичай древні об'єкти. У печерах національних парків на скелях та камінні збереглися написи, залишені аборигенами понад 30 тис. років тому. Тут же було виявлено одні з найдавніших людських останків у світі. Австралія пропонує туристам з'єднатися з природою, полюбити її та поринути у містичний світ аборигенів. Втім, дивовижна природа цієї країни залишається суцільною загадкою.

Використані джерела та література:

1. The Beach // Australian Government: Culture Portal. Department of the Environment, Water, Heritage and the Arts, Commonwealth of Australia. 17 March 2008.
2. Overseas publicity. *News. Adelaide*. 1929. May 1. P. 4. URL: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/129139634>
3. Rolls Mitchel, Johnston Anna. Travelling home, Walkabout magazine and mid-twentieth-century Australia. London, UK; NY : New York Anthem Press, an imprint of Wimbledon Publishing Company, 2016.
4. Tourism White Paper: A Medium to Long Term Strategy for Tourism. Commonwealth of Australia. 2013.
5. Visa Options – Working Holiday Makers – Visas & Immigration. URL: immi.gov.au.
6. Outlook for the reef: Commercial tourism. Great Barrier Reef Marine Park Authority. URL: <https://www.gbrmpa.gov.au>
7. Tony Burke. Uluru wins top tourism award. *Media Release. Commonwealth of Australia*. 2013. July 6.
8. Angela Saurine. Chinese tourists want casinos, not koalas, international experts say. 2011. December 8. URL: [News.com.au](http://news.com.au).
9. 1301.0 – Year Book Australia, 2005. URL: <https://www.abs.gov.au/AUSSTATS/abs@.nsf/featurearticlesbyCatalogue>
10. Eye in the sky to keep watch over schoolies. *Brisbane Times. Fairfax Media*. 2011. November 19.
11. Visitor Arrivals Data. Tourism Australia. URL: <https://web.archive.org/web/20150905135526/http://www.tourism.australia.com/statistics/arrivals.aspx>

12. Latest international visitor survey results. URL: <https://www.tra.gov.au/data-and-research/reports/international-visitor-survey-results-september-2021/international-visitor-survey-results-september-2021>
13. Tourism Satellite Account 2014–15: Key Figures // Australian Bureau of Statistics. URL: <https://www.abs.gov.au/statistics/economy/national-accounts/australian-national-accounts-tourism-satellite-account/latest-release>
14. Working with Tourism Australia global marketing prospectus 2013/14. URL: <https://www.tourism.australia.com/en/404.html>
15. Visitors – Visas & Immigration. URL: <https://www.border.gov.au/Trav/visi/info>
16. Choudhury, Saheli Roy (2021-11-01). Australian borders are finally open. Here's who will be allowed in. URL: <https://www.cnn.com/2021/11/01/australia-reopens-its-borders-to-new-zealand-and-singapore.html>
17. Australia's border open after 590 days of restricted access. URL: www.9news.com.au.
18. Australia's Icons. URL: <https://www.australia.com/en>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бондарець Марина Вадимівна, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ветринський Ігор Михайлович, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Вітер Ірина Ігорівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент, провідний науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Дронів Вікторія Вікторівна, молодший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Зернецька Ольга Василівна, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Кириченко Олександр Васильович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Кужельний Микола Олексійович, кандидат політичних наук, науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Мартинов Андрій Юрійович, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнарод-

них відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України

Мирончук Олена Аркадіївна, молодший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Перга Тетяна Юріївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Толстов Сергій Валеріанович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Цапко Олег Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**БУДІВНИЦТВО «СУСПІЛЬСТВА ДОБРОБУТУ»
В АВСТРАЛІЇ: ШЛЯХИ І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ
(1940-1970 рр.)**

Збірник наукових праць

Редакційна колегія:

Зернецька О. В., д.політ.н., проф. (загальна редакція);
Вітер І. І., к.е.н., с.н.с., доц. (відповідальний редактор);
Бондарець М. В., к.е.н. (технічний редактор).

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 10,7.
Наклад 50 прим. Зам. 22-027-3.

Видавець і виготовлювач ПП «Видавництво «Фенікс».
03067, м. Київ, вул. Шутова, 13Б.
www.fenixprint.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК за № 271 від 07.12.2000.